CICERO

YASALAR ÜZERİNE

HASAN ÂLİ YÜCEL KLASİKLER DİZİSİ

LATİNCE ASLINDAN ÇEVİREN: C. CENGİZ ÇEVİK

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

II. BASIM

HASAN ÂLİ YÜCEL KLASİKLER DİZİSİ

CICERO
YASALAR ÜZERİNE

ÖZGÜN ADI
DE LEGIBUS

LATİNCE ASLINDAN ÇEVİREN
C. CENGİZ ÇEVİK

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2016
Sertifika No: 29619

EDİTÖR
HANDE KOÇAK

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

DÜZELTİ
MUSTAFA AYDIN

GRAFİK TASARIM VE UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

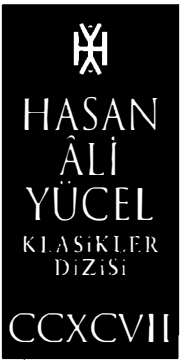
I. BASIM, KASIM 2016, İSTANBUL
II. BASIM, HAZİRAN 2017, İSTANBUL

ISBN 978-605-332-888-9 (KARTON KAPAKLI)

BASKI
AYHAN MATBAASI
MAHMUTBEY MAH. DEVEKALDIRIMI CAD. GELİNCİK SOK. NO: 6 KAT: 3
BAĞCILAR İSTANBUL
TEL: (0212) 445 32 38 FAKS: (0212) 445 05 63
SERTİFİKA NO: 22749

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek metin, gerek görsel malzeme yayınevinden izin alınmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Faks. (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr

CICERO

YASALAR ÜZERİNE

LATİNCE ASLINDAN ÇEVİREN:
C. CENGİZ ÇEVİK

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

Sunuş

Marcus Tullius Cicero (MÖ 106-43)

Cicero MÖ 106 yılının Ocak ayında, Roma'nın 100 km güneydoğusunda bulunan Arpinum kasabasında doğdu. Cicero'nun gençliğinde Roma'da kültürlü olmak, anadil olan Latince yanında Yunancayı da bilmek demekti. Dolayısıyla Cicero da, çoğu çağdaşı gibi, genç yaşta Yunan filozof ve tarihçilerinin düşüncelerini içeren metinlerle karşılaştı ve onlar üzerinde çalıştı. Yunan düşüncesi yanında Quintus Marcus Scaevola'nın gözetiminde Roma Hukuku eğitimi aldı.

Devlete hizmet etmek istediği için henüz on altı yaşındayken Gnaeus Pompeius Strabo ve Lucius Cornelius Sulla'nın altında askerî göreve başladıysa da buna iki sene katlanabildi, zira gençken de arzuladığı şey entelektüel çalışmalar ve devlete bilek değil, kafa gücüyle hizmet etmekti. MÖ 83-81 arasında avukatlık mesleğine adım attı, çok geçmeden MÖ 80 yılında Sextus Roscius'un savunmasını üstlenip davayı kazanınca hayatını tehlikeye attı, zira mahkemede suçladığı kişi dönemin diktatörü olan Sulla'nın gözdesiydi. Cicero Sulla'nın olası hışmından kendini korumak için, MÖ 79 yılında sırasıyla Atina'ya, Küçük Asya'ya ve Rodos'a gitti. Cicero özellikle de dönemin kültür başkenti olan Atina'da saygın düşünce adamlarıyla tanışıp felsefe ve retorik alanında kendisini eğitti.

Cicero MÖ 75 yılında batı Sicilya'da *quaestor* oldu. Burada görev hayatı başarılı olduğu için, Sicilyalılar memnun olmadıkları Sicilya Valisi Gaius Verres'e karşı mahkemede avukatlık yapmasını istedi. Cicero'nun bu davadaki başarısı hem hukuk hem de devlet adamlığı kariyerinin parlamasına neden oldu. Roma'ya döndü ve orada da art arda davalar kazanınca Roma'nın en etkin hatiplerinden biri oldu. Hitabet Roma'daki en önemli sanatlardan biriydi, insanlar hitabet gücüne bağlı olarak kariyerlerini belirliyordu. Cicero ne Roma'nın kurucu ailelerinden (patricii) birine mensuptu ne de çoğunluğu oluşturan halkın (plebs) içinden biriydi, onun siyasette parlamasını sağlayan sahip olduğu hitabet gücüydü. Bu yeteneği sayesinde, yukarıda da söylediğimiz gibi, MÖ 75'te *quaestor*, MÖ 69'da *aedilis* ve MÖ 66'da *praetor* olmuştu. Siyasi kariyerinin doruk noktası ise MÖ 63'te *consul* seçilmesidir.

Consul'lüğü sırasında en önemli başarısı, kimi silahlı dış güçlerin de desteğini alıp Roma devletinin mevcut aristokratik yapısına karşı darbe hazırlığında olan Lucius Sergius Catilina'nın bu planını önceden haber alarak bu girişimi bastırmasıydı. Cicero *Senatus Consultum de Re Publica Defendenda* [*Devletin Savunulması Adına Senatus Kararı*] çıkararak dört etkili konuşma yaptı ve Catilina ile destekçilerini etkisiz hale getirdi.

Senatus ve halk önünde sergilediği üstün hitabeti ile devleti büyük bir yıkımdan kurtaran Cicero *pater patriae*, yani "vatanın babası" unvanını kazandı. Cicero'nun mevcut devleti isyana karşı koruma çabası, zaman içinde, halkçı Catilina'nın yasını süren halka rağmen devletin rejimini de korumaya dönüştü: Nitekim, Catilina'nın başlattığı ama eyleme döküp tamamlayamadığı halk hareketi içten içe devletin temellerini sarsıyordu. Sarsılan sadece devlet değil, aynı zamanda Cicero'nun kariyeriydi: MÖ 58 yılında *plebs tribunus*'u olan Publius Clodius Pulcher *Lex Clodia*

de capite civis Romani [Roma Vatandaşının İdamı Üzerine Clodius Yasası] olarak bilinen bir yasayı teklif etti, buna göre bir Roma vatandaşını yasal mahkemede yargılamadan idam ettiren kişiler sürgün cezası alacaktı. Cicero hedefteydi, zira dört yıl önce Catilina tertibine katılan bazı üyeleri yasal mahkemede yargılamadan idam ettirmişti. Cicero yasanın kabul edilmemesi için *senator*'ların, *consul*'lerin ve özellikle de Pompeius'un desteğini aradıysa da istediğini bulamadı ve sürgüne gitti. Bu arada Roma, uzunca bir süredir alışkın olduğu gibi, yine siyasi çekişmelerin esiriydi.

Halk mevcut rejimi siyasi ve askerî başarısızlıkların sorumlusu olarak görüyor, dolayısıyla mevcut rejime, yani cumhuriyete taban tabana zıt olan tek adam rejimini, yoksulluk başta olmak üzere her türlü sıkıntıdan kurtuluşun adresi olarak değerlendiriyordu. (Sürgüne gitmeden önce Cicero da bu durumu görmüştü, hatta *consul*'lüğünün son günü bu konuda yaptığı konuşma halk tarafından engellenince kendisi ve mevcut devlet geleneği için acı gerçekle yüzleşmişti.) Dönemin ruhunu iyi okuyan kişilerden olan Pompeius çıktığı seferden zaferle dönünce, Romalıları ayağa kaldırdıysa da, anayasaya bağlı kaldı ve bir hükümet darbesi gerçekleştirmedi, sadece *Senatus*'un güçlü kişileri arasında yer almakla yetindi. Ancak devamında halk nezdindeki popülerliğinin aksine, *Senatus*'ta pasif kaldı, kazandığı zaferler sonrası askerlerine toprak dağıtacağı yönündeki sözünü bile, *Senatus* izin vermediği için yerine getiremedi. Zamanın ruhu, MÖ 60'ların Roma'sında halkın beğenisi ve beklentileri ile, *Senatus*'un beğenisi ve beklentileri arasında bir çatışma doğurdu: Halkın manevi duygularını okşayan askerî zaferlerin büyüsüne onların bir getirisi olan ganimet paylaşımına dayalı maddi kazanç beklentisi eklenince, halkın beğenisini kazanan üç asker, yani Pompeius, Crassus ve Julius Caesar, MÖ 60 yılında ilk *triumviri*'yi [üç adam yönetimi] kurdu. Halkın iradesini yerine getirme adı altında

bir dizi uygulamaya girişen bu üçlü aslında cumhuriyetin aristokratik dinamiklerini baltalıyor, böylece monarşiye uygun bir ortam hazırlıyordu. Julius Caesar tüm Gallia'yı Roma eyaleti yapınca, birden, bu üçlünün halk nezdindeki en popüler kişisi oldu, eski ihtirasları kabaran Pompeius, ayak oyunlarıyla *Senatus*'u arkasına aldı ve nispeten silik bir karakter olan Crassus'un da kenara çekilmesiyle, bu üçlü yönetim birden birbiriyle çekişen ikibaşlı bir yapıya dönüştü. Cumhuriyetçi *Senatus* Caesar'a oranla Pompeius'u kötünün iyisi olarak görüyordu, dolayısıyla onu Cicero gibi cumhuriyetin yılmaz bekçilerinden olan Cato'nun da teklifiyle, "yardımcısız *consul*" seçti, buna yumuşatılmış bir *dictator*'luk denebilir.

Caesar karşıtı olan *consul*'ler yurdu savunsun diye Pompeius'u İtalya'daki tüm birliklerin başına atadı, Caesar da kendisine sığınmış olan halk tabakasını bahane ederek, halkın haklarını savunma gerekçesiyle Pompeius'un üzerine yürüdü. Asıl amacı ise İtalya ve Roma'yı ele geçirerek, halkın beğenisini kazandığı ve beklediği tek adam, yani kurtarıcı olmaktı.

Pompeius ve arkasındaki *senator*'ler halktan destek bulamayınca Roma'yı terk ettiler, Caesar halkın da desteğiyle savaşmadan Roma'ya girdi ve iki ay içinde bütün İtalya'yı ele geçirdi. MÖ 49 yılında artık Roma'nın hâkimiydi. Caesar sırasıyla Sicilya, Sardinia ve İspanya'ya egemen oldu. Pompeius ise Yunanistan'da büyük bir ordu oluşturabildi. İki liderin komutasındaki ordular Thessalia'da bulunan Pharsalus kasabasında çarpıştı ve Pompeius ağır bir yenilgi alarak kaçtı; bu, iç savaşın sonuçlandığını gösteriyordu, kazanan Caesar'dı. Ancak onun da egemenliği çok sürmedi, MÖ 44 yılının 15 Mart'ında *Senatus*'ta cumhuriyetçilerin tertibiyle öldürüldü.

Sürgün cezasına çarptırılarak devlet yönetiminden uzaklaştırılan Cicero, MÖ 58 yılının 23 Mayıs'ında, manen çökmüş bir halde Yunanistan'daki Thessalonica'ya vardı,

yaklaşık bir sene sonra, *Senatus* kararıyla sürgünden geri çağrıldı, MÖ 57 yılının 5 Ağustos'unda İtalya'ya döndü. Yeniden siyasete atılmak istediyse de, siyasi açıdan Caesar'a karşı olması, onu devletin üst kademelerinden uzak tuttu, sadece MÖ 51'in Mayıs'ından MÖ 50'nin Kasım'ına kadar Cilicia'da *proconsul*'lük görevini üstlendi. Cicero, Pompeius ile Caesar arasındaki iç savaşta, *Senatus* gibi, Pompeius'un tarafını tuttuğu izlenimini veriyordu. Ancak Atticus'a yazdığı kimi mektuplardan da anladığımız üzere, Roma'nın esenliği için her iki güç odağına da tavsiyelerde bulunmuş ve iç savaşın sonlanmasını istemiştir. Bu noktada Cicero kendisini güncel politik gelişmelerden uzak tutan filozof Platon'la özdeşleştirmiştir ve iç savaş yaşanırken politikadan uzak kaldığı için duyduğu pişmanlıktan felsefeyle uğraşmak ve tavsiyede bulunmak suretiyle devletine hizmet etmiş olduğu düşüncesiyle kurtulmak istemiştir.

Caesar MÖ 49 yılında İtalya'yı ele geçirince Cicero Roma'dan kaçtı ve daha sonra Pompeius'un karargâhının bulunduğu Illyria'ya geçti. MÖ 48 yılında Pompeius'un ordusuyla birlikte Pharsalus'a gelen Cicero, burada Pompeius'un yenilgisine şahit oldu ve Roma'ya geri döndü. İlginç bir şekilde, Caesar Cicero'yu affetti, Cicero bu davranışı Caesar'ın mevcut cumhuriyet rejimini diri tutacağı şeklinde yorumladıysa da, çok geçmeden yanıldığını anladı. Cicero Caesar'ı öldüren cumhuriyetçi tertibe doğrudan katılmadı ancak bu eylemi devletin ve rejimin iyiliği için haklı gördü, *De Officiis*'in [Yükümlülükler Üzerine] farklı yerlerinde savunduğu gibi, onun için devletin iyiliği her yasanın ve yükümlülüğün üzerindeydi, gerekirse tiran da öldürülebilirdi. Örneğin 2.23'te şöyle der:

"Birçok kişinin öfkesine asla karşı konulamaz. Sadece ordularla baskı altına alınmış devletin katlandığı ve öldükten sonra kendisine daha fazla itaat ettiği o tiranın ölümü, ondaki öfkenin onu ne kadar büyük bir yıkıma sürüklediği-

ni göstermez, diğer tiranların da sonu benzer olmuş, neredeyse hiçbir tiran böyle bir sondan kaçamamıştır."[1]

Cicero bu yaklaşımını Caesar'ın ardından da sürdürdü, zira Caesar'ın öcünü alacağına dair halkın önünde yemin eden Marcus Antonius da tek adamlık hayalleri kurup, bu uğurda Caesar'ın yeğeni Octavianus'la mücadeleye girişince, Cicero'nun devleti ve rejimi savunan tavrı değişmedi. MÖ 43 yılında Marcus Antonius, Octavianus ve Lepidus ikinci *triumviri*'yi kurdu, Cicero'nun gözünde sanki Antonius Caesar'ın, Octavianus ise Pompeius'un rolünü üstlenmiş gibiydi, dolayısıyla Cicero MÖ 44-43 yıllarında, Marcus Antonius'u kötüleyen *Philippicae* konuşmalarını yaptı, Octavianus'u övdü, onun üvey babası Caesar'la aynı hataya düşmeyeceğini düşünüyor ancak yanılıyordu. Antonius ile Octavianus'un başını çektiği ikinci *triumviri*'nin ilk icraatı düşmanlarını ve olası rakiplerini fişlemek oldu, Cicero ve kendisi gibi düşünen cumhuriyet yanlıları isimlerini kara listede gördü. Cicero desteklediği Octavianus'un ihanetine uğradı, gördüğü onca şeyden sonra bu ihanete şaşırmamış olmalı. MÖ 43 yılının 7 Aralık'ında Formiae'daki evinde yakalandı ve kellesini görevli askerin kılıcına teslim etti.

Eserleri Üzerine

Marcus Tullius Cicero sadece örnek yaşamıyla bile düşünce dünyası üzerinde büyük bir etki bırakmıştır, bununla birlikte her çağdan farklı düşünce adamları onun Roma'yı birey, geleneksel toplum düzeni ve devlet üçgeninde ele alan eserlerini tekrar tekrar okumuş, her okumada onun zamanın ötesine ve her çağın insanına seslenen tespitlerini ciddiye almıştır.

---

1 Cicero, *Yükümlülükler Üzerine*, çev. C. Cengiz Çevik, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013, s.79

Cicero'nun eserleri yaşamıyla paraleldir. Şiirle başlayan yazın hayatı, suyun zaman içinde yolunu bulması gibi, onun asıl yeteneği olan düzyazıya geçmesiyle değişmiştir. Avukatlık mesleği gereği yaptığı savunma ve suçlama konuşmaları Cicero külliyatının ilk dönem eserlerini oluşturur, zaman içinde bunlara teknik eserler de eklenir: Genel olarak kabul edildiği üzere, MÖ 84 tarihli, hatipler için elkitabı hüviyetindeki, dört kitaptan oluşan ancak günümüze ancak iki kitabı ulaşan *De Inventione* adlı eser Cicero'nun ilk düzyazı eseriydi. Bununla birlikte, Cicero ilk konuşmasını MÖ 81 yılında Quinctius isminde birini savunmak için yaptı (*Pro Quinctio*). Bunu, bir sene sonra, isminin geniş kitlelerce duyulmasını sağlayan Sextus Roscius savunması izledi (*Pro Roscio*). On sene kadar sonra, MÖ 70 yılında Gaius Verres'in savcı seçimiyle ilgili olarak Quintus Caecilius'a (*Divinatio in Caecilium*) ve dostu Hortensius'un savunduğu Verres'e (*In Verrem*) suçlama konuşmaları yaptı. MÖ 69 yılında *Pro A. Caecina*, *Pro M. Fonteio* ve *Pro M. Tullio*; üç sene sonra, MÖ 66 yılında, *Pro Cluentio* ve *Pro Lege Manilia* konuşmalarını yaptı. MÖ 63 yılında, *consul*'ken, Catilina konuşmalarıyla (*In Catilinam*) tertip hazırlığını bastırdı, yine aynı yıl içinde *Contra Rullum*, *Pro Murena*, *Pro C. Rabirio Perduellionis* ve *De Lege Agraria* konuşmalarını yaptı. Bir yıl sonra, MÖ 62'de meşhur *Pro Archia* ve *Pro Sulla*, MÖ 59'da *Pro Flacco*, MÖ 57'de *De Domo Sua*, *Post Reditum ad Quirites* ve *Post Reditum ad Senatum*, MÖ 56'da *Pro Balbo*, *Pro Caelio*, *Pro Sestio*, *In Vatinium*, *De Haruspicum Responsis* ve *De Provinciis Consularibus* konuşmalarını yaptı.

MÖ 55'te Cicero biri konuşma biçiminde, biri de teknik olmak üzere iki eser kaleme aldı: Hatiplik sanatını/mesleğini incelediği *De Oratore* eseri ve *In Pisonem* konuşması. MÖ 54'te *Pro Plancio* ve *Pro C. Rabirio Postumo*, MÖ 52'de ise *Pro Milone* konuşmalarını yaptı, aynı sene içinde

hatiplerin nasıl olması gerektiğiyle ilgili *De Optimo Genere Oratorum* ve Roma'daki yasaları incelediği (ölümünden sonra yayımlanan) *De Legibus* adında iki teknik eser kaleme aldı. Bir sene sonra, MÖ 51'de, Roma devletini ele aldığı *De Re Publica* adlı eserini yazdı. Devlet yaşamından iyice uzaklaştığı dönemde, MÖ 46 yılında *Brutus*, *De Optimo Genere Oratorum*, *Orator* ve *Paradoxa Stoicorum* adındaki hitabet ve felsefe konulu teknik eserlerini yayımladı, bununla birlikte, aynı yıl içinde, *Pro Ligario* ve *Pro Marcello* savunmalarını yaptı. Kızı Tullia'nın öldüğü MÖ 45 Cicero için hüznün yılı oldu ve teselli bulmak ümidiyle kendisini felsefeye verdi: *Academica*, *De Finibus Bonorum et Malorum*, *Disputationes Tusculanae*, *De Natura Deorum* bu yılın eserleridir. Cicero aynı yıl içinde son savunması olan *Pro Rege Deiotaro* konuşmasını da yaptı. MÖ 44 Cicero'nun, deneyimini birey, toplum ve devlet üçgeninde kalemine döktüğü son yıl oldu: *Topica*, *De Senectute*, *De Amicitia*, *De Divinatione*, *De Fato* ve *De Officiis* bu yılın eserleridir. MÖ 43'te, öldürülmeden önce *Philippicae* konuşmalarını yaptı.

De Legibus ya da *Yasalar Üzerine*

Cicero *De Re Publica* [Devlet Üzerine] ve *De Legibus* [Yasalar Üzerine] adlı eserlerini Platon'un *Devlet* ve *Yasalar* adlı eserlerini örnek alarak yazmıştır. Bunun en sağlam delili yine Cicero'nun kendi sözleridir, zira *Yasalar Üzerine* 1.15'te konuşmacılardan Atticus (MÖ 110-32) esas konuşmacı olan Cicero'nun (metinde "Marcus") Platon'a duyduğu hayranlığı hatırlatarak Cicero'nun da Platon gibi kendi eserinde en iyi devlet sistemini incelediğini ve Platon'la aynı yöntemi izleyerek şimdi de yasaları ele alması gerektiğini belirtir. Zetzel'in de (110) dikkat çektiği gibi, Platon'un *Yasalar*'ı *Devlet*'in devamıdır, aynı şekilde Cicero'nun *Yasalar Üzerine*'si de *Devlet Üzerine*'sinin devamıdır, tek fark

Platon'un *Yasalar*'ı ideal olarak sunduğu devletin değil, ikinci en iyi devletin hukuk yönünü yansıtmış olmasıdır.

Bununla birlikte 2.17'de, konuşmacılardan, aynı zamanda Cicero'nun kardeşi olan Quintus'un da (MÖ 102-43) söylediği gibi, Cicero Platon'un işlediği birçok konuyu *Yasalar Üzerine*'de işlemekte ve onu üslup olarak da örnek almaktadır. Üslubun temel niteliği, her şeyden önce metnin diyalog halinde yazılmış olması ve sadece bir tane esas anlatıcının bulunmasıdır, bu da açıklamaların sorular ve ricalar üzerine yapılması anlamına gelir. Böylece farklı konular bir ders kitabı monoloğuyla değil, bir sohbet ortamında, kendiliğinden birbirini açan konular olarak ele alınmış olur. Diyaloğun yapıldığı yer ile başlangıcı arasındaki ilişki bu duruma örnek gösterilebilir: Diyalog Roma'ya 112 km mesafedeki, aynı zamanda Cicero'nun doğum yeri olan Arpinum kasabasında geçer ve diyaloğun hemen başında Arpinum'daki bir meşe ağacı üzerinden şiirsel gerçeklik ile tarihsel gerçeklik karşılaştırılır ve tarihsel gerçeklik ortadan kalksa bile şiirdeki imgesinin hiçbir zaman belleklerden silinmeyeceği görüşü savunulur. Bu görüş üzerinden Latin edebiyatında tarihyazımı konusuna geçilir ve Cicero'dan bir tarih eseri yazmasının beklendiğinden söz edilerek böyle eserler için boş zamana gerek duyulduğu ve hukuk konulu eserler için de aynı durumun geçerli olduğu belirtilir. Böylece Cicero konudan konuya atlayarak 1.16'dan itibaren yasalar ve hukuk üzerine görüşlerini aktarmaya başlar.

Cicero'nun *De Re Publica*'yla birlikte MÖ 50'lerin sonunda yazmaya başladığı, ancak Cilicia valisi olduğu MÖ 51 yılında yazımının kesintiye uğradığı ve altı yıl sonra yeniden yazmaya devam ettiği[2] (muhtemelen tamamlayamadığı)[3] *Yasalar Üzerine*'nin günümüze ulaşan kısmı üç kitaptan oluşur, oysa dördüncü yüzyılda yaşamış olan Macrobius eserin

2 bkz. Cicero, *Epistulae Ad Familiares* 9.2.5.

3 Rudd-Powell xxiii.

beşinci kitabına atıfta bulunur.[4] Demek ki eserin en az iki kitabı kayıptır, dahası üçüncü kitap da yarıda kesilir. Rudd-Powell'a göre (xxiii) kayıp kısımlarda eğitim ve mahkeme konuları işlenmiş olmalıdır.

Eserin içeriğine baktığımızda, ilkin yasa ve hukukun tanrısal/doğal kaynağıyla ilgili bölüm (1.16-35) dikkatimizi çeker. Atticus'un diyalogdaki deyişiyle (1.17), Cicero hukuk öğretisini mevcut hükümlerden ya da *On İki Levha* gibi kaynaklardan değil, felsefenin derinliğinden çıkararak incelemektedir. Bu amaçla devletlerin kuruluşundan yüzlerce yıl öncesine kadar giden en yüce yasayı, doğa yasasını başlangıç noktası kabul eder (1.19). Ona göre, insanlar tanrı tarafından seçkin bir koşulda yaratılmıştır, çünkü bir aklı vardır, akıl sahibi olmak insanlar ve tanrıların ortak noktasıdır, dahası doğru akla sahip olmak insanlar ve tanrıların diğer bir ortak noktasıdır. O halde insanlar ve tanrılar aynı zamanda yasa ve hukuk ortaklığı içindedir, bu yüzden evrensel düzenle eşitlenen tek bir devlette olmalı, aynı buyruklara ve yetkelere boyun eğmelidirler (1.23). Tanrılarla paylaşılan yapı olarak evrensel doğa insanoğlu için yararlı her şeyin kaynağı ve doğru yaşam tarzının rehberi gibidir, bu yüzden insan toplumda uymak zorunda olduğu yasaların haşmetli kökenini görmek istiyorsa başını kaldırıp göğü temaşa etmelidir (1.25-35). Bu yasaları doğaya dayandıran Stoacı yaklaşımın bir örneğidir, birinci kitabın devamında aynı yaklaşım sürdürülür ve erdemler başka hiçbir amaç olmaksızın sadece kendileri için sahip olunması gereken değerler olarak yansıtılır (1.36-52), yine varılası Stoacı bir hedef olarak en yüce iyinin tanımları üzerinde durulur (1.52-57). Bu ilk kitabın sonunda felsefe, insanların hem kendilerini, hem de doğal düzendeki yerlerini bilmelerini sağlayan bir araç olarak sunulur.

4 Macrobius, *Saturnalia* 6.4.8.

İkinci kitap konuya giriş anlamını taşıyan bir bölüm ve *ius naturale*'nin özetiyle başlar (2.1-17), buna göre yasa ne insanların zihinlerinde tasarlayarak oluşturduğu ne de halkların kararı olan bir şeydir, aksine evreni yönetmeye ve aklı olan herkesi kötü eylemlerde bulunmaktan men etmeye dayanan ebedî bir iradeye dayanır. Cicero buradan hareketle Roma'daki dinî yasaları hükümleriyle ortaya koyar (2.18-22) ve tüm hükümleri kapsamlı bir şekilde yorumlar (2.23-69).

Üçüncü kitap Roma'da yönetim kademesindeki makamların yetkilerini ve bu yetkilerle ilgili yasaları ele alarak başlar (3.1-11), daha sonra Cicero'nun bu yasalarla ilgili yorumlarına yer verilir (12-49).

Çeviri Yöntemi

Bu çeviride *M. Tvlli Ciceronis De Re Pvblica, De Legibvs, Cato Maior, De Senectvte, Laelivs De Amicitia*, Ed. J. G. F. Powell. Oxford Classical Texts. Oxford University Press, 2006: 157-266 künyeli edisyondaki Latince metin temel alındı. Dipnotlarda kaynakçadaki eserlerden yararlanıldı. Türkçeye yerleşmiş olduğunu düşündüklerimiz hariç, metinde geçen özel isimlerin ve Roma'ya özgü unvanların Latinceleri kullanıldı. Günümüze ulaşmayan eksik kısımlar metinde "<...>" şeklinde gösterildi. Roma hukukuna ait kavramlar kimileyin birden fazla anlam içerdiğinden, hukuk literatüründeki genel kullanım tercihine uygun olarak Latince bırakıldı, kavramlar metnin sonundaki "Kişiler, Makamlar ve Hukuk Sözlüğü"nde açıklandı.

Bu açıklamalarda kullanılan kaynaklar şunlardır: Ziya Umur, *Roma Hukuku: Tarihî Giriş - Kaynaklar-Umumî Mefhumlar-Hakların Himayesi*. Fakülteler Matbaası, 1974; Paul Koschaker-Kudret Ayiter, *Modern Özel Hukuka Giriş Olarak Roma Özel Hukukunun Ana Hatları*. Ankara Üni-

versitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1977; Sabahat Atlan, *Roma Tarihi'nin Ana Hatları: I. Kısım Cumhuriyet Devri*. Türk Tarih Kurumu, 2014; Adolf Berger, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. The American Philosophical Society, 1980. Metnin Latince aslında bulunmayan, ancak metni konulara göre bölümleyen konu başlıkları "Cicero, *The Republic and the Laws*, çev. Niall Rudd. Oxford University Press, 1998: 97-169" künyeli çalışmadaki başlıklar çevrilerek ve örnek alınarak oluşturuldu.

C. Cengiz Çevik, 2016

İçindekiler

Sunuş v
Marcus Tullius Cicero v
Eserleri Üzerine x
De Legibus ya da Yasalar Üzerine xii
Çeviri Yöntemi xv

Yasalar Üzerine 3
1. Kitap 3
2. Kitap 35
3. Kitap 69

Fragmanlar 93

Kişiler, Makamlar ve Hukuk Terimleri Sözlüğü 95

Kaynakça 113

Kişiler

T. POMPONIUS ATTICUS
Q. TULLIUS CICERO
M. TULLIUS CICERO

I. Kitap

Şiirsel ve tarihsel gerçeklik anlayışlarının karşılaştırılması, Latin tarihçilerin yokluğu (1-15)

[I 1] ATTICUS: Bu koruyu ve hatta bu Arpinum meşesini tanıyorum, *Marius*'ta onunla ilgili çok şey okudum.[1] Eğer o meşe hâlâ yaşıyorsa, bu o olmalı, zira o çok yaşlı bir ağaç.[2]

QUINTUS: Gerçekten o ağaç yaşıyor, Atticus'um ve her zaman yaşayacak, zira o hayalgücüyle ekildi. Bir çiftçi tara-

1 Atticus Cicero'nun hem dostu hem de öğrencisi sayılırdı. Onun metinlerini ilk okuyanlardan olup onların dağıtılmalarında rol oynamıştı. İleri okuma için bkz. Dyck 57; Cicero ve Atticus'un ilişkisiyle ilgili olarak örneğin bkz. Petersson 7-10.

2 Diyaloğun geçtiği yer Cicero'nun atalarının memleketi olan, Roma'nın 70 mil güneydoğusunda bulunan Arpinum'dur. Rudd-Powell'ın da bildirdiği gibi (xxiii), bu yer tercihi Cicero'nun atalarına ve onların toprağına duyduğu sevgiye dayanıyor olabilir. Dyck 55'e göre bu Cicero'nun köklerine saygı duruşudur. bkz. 2.2-3; 6; 3.36. Cicero'nun Arpinum geçmişine ilişkin bkz. Sihler 3 vd.; Smith 221-222; Mariani *passim*. Yine metnin bu kısmında Cicero'nun MÖ 57 yılında Arpinumlu Marius (MÖ157-86) için yazdığı *Marius* başlıklı şiirden söz ediliyor. Şiirde meşe ağacından yükselen bir kartalın bir yılanla dövüştükten sonra doğuya doğru uçuşu betimleniyor. Karakteri bakımından ondan farklı olmasına rağmen, Cicero'nun Marius'u yüceltip kendisine rol model aldığı, kendi sürgününü onunkiyle kıyasladığı (karş. *De Divinatione* 1.59; 2.140) ve bu şiirde onun başarılarını övdüğü düşünülür. Hirzel 475'e göre Marius meşesi terası kendisinden Cicero'nun siyaset ve yasa üzerine görüşlerinin doğduğu Roma tarihinin bir sembolüdür.

fından atılmış bir kök bir şairin dizeleri tarafından ekilmiş bir kök kadar uzun yaşayamaz.

ATTICUS: Nasıl böyle olduğunu sorabilir miyim Quintus? Şairler ne tür bir şey ekiyor? Bana, kendine destek bulmak için kardeşinin gururunu okşar gibi görünüyorsun.[3]

[2] QUINTUS: Öyle olsun, bakalım. Ancak Latin edebiyatı konuştuğu sürece bu yerin Marius'la anılan bir meşe ağacı da olacak, Scaevola'nın da dediği gibi, "sayısız yüzyıllar içinde kocayacak."[4] Senin Atina'n[5] zeytin ağacını kalede sonsuza dek canlı tutmayacak mı?[6] Bugün Delos'ta gösterdikleri ağaç, Homeros'un Ulixes'inin[7] orada gördüğünü söylediği[8] kadar uzun ve ince olan ağaçla aynı değil mi? Birçok yerdeki birçok şey bellekte, doğada mümkün olduğundan daha uzun yaşar. Dolayısıyla, şimdi bu da bir zamanlar kendisinden "Iupiter'in, görünüşte olağanüstü bir fiziği olan, sarışın habercisinin"[9] uçtuğu "palamut taşıyan meşe" olmalıdır.[10] Ancak bir fırtına ya da yaşlılık onu yık-

---

3 Quintus da günümüze sadece bir fragmanı ulaşan, tragedya eserleri yazmış bir şairdi, Atticus onun şiire dönük övgüsünü kardeşi Marcus'tan destek arayışı olarak yorumluyor.

4 Fr. 1 Courtney. Cicero'nun fragmanlar halinde günümüze ulaşmış şiirleri ve şiir çevirileri için bkz. Courtney *passim* ve Ewbank *passim*.

5 Muhtemelen MÖ 86'dan sonra Atticus'un Atina'da bir evi olmuştu. Konuya ilişkin bkz. Dyck 61.

6 Efsaneye göre, Atina'nın kontrolü için tanrı Poseidon'la yarışan tanrıça Athena kente bir zeytin ağacı bağışlamıştır. Attica'daki tüm zeytin ağaçlarının kökeni olduğuna inanılan bu ağaç, efsaneye göre, Persler tarafından yakıldıktan bir gün sonra yeniden ortaya çıkmış. İkinci yüzyıla kadar tarihsel varlığını sürdürdüğü söylenir. (Rudd-Powell 199; Zetzel 105; Dyck 61).

7 Homeros destanlarında ama özellikle de *Odysseia*'da öyküsü anlatılan büyük Yunan kahramanı Odysseus'un Latincedeki diğer adı.

8 Bu ağaçtan *Odysseia* 6.162'de bahsedilir: "Senin gibisini Delos'ta görmüştüm, Apollon Tapınağı'nda / Alabildiğine boy atmış bir hurma filizi görmüştüm." (Çev. A. Erhat–A. Kadir). karş. Dyck 61.

9 Kastedilen Mercurius'tur.

10 Tırnak içi ifadeler *Marius* şiirinden alınmıştır. Fr. 15-16 Courtney. bkz. Dyck 62.

tığında bile insanların Marius'un adıyla anacakları bir ağaç olacaktır.

[3] ATTICUS: Bundan şüphem yok. Ancak şunu da sana değil Quintus, şairin kendisine soruyorum: Bu meşeyi senin dizelerin mi ekti, yoksa Marius'la ilgili olayı yazdığın şekliyle mi kabul ettin?

MARCUS: Elbette sana bir cevap vereceğim ama senin benim soruma cevap vermenden önce değil, Atticus. Evinin,[11] Romulus'un öldükten sonra yürüdüğü ve Proclus Iulius'a bir tanrı olduğunu, Quirinus olarak adlandırıldığını söylediği ve kendisine bir tapınak yapılmasını buyurduğu yerden uzak olmadığı doğru mu?[12] Peki, Atina'da, eski evinden uzak olmayan yerde, Aquilo'nun Orithyia'yı kaçırdığı da doğru mu? Zira böyle anlatılıyor.

[4] ATTICUS: Ne önemi var, niçin bunu soruyorsun?

MARCUS: Sadece bu şekilde belleğe kazınan olayları çok daha dikkatli bir şekilde incele diye soruyorum, başka nedeni yok.

ATTICUS: *Marius*'taki birçok unsur kurgusal mı, gerçek mi diye tartışılmakta; bazı kişiler de yakın dönem olaylarıyla ilgilendiğin ve Arpinumlu biri olduğun için senden gerçeği talep ediyor.

MARCUS: Hercules aşkına, bir yalancı olarak anılmak istemem. Ancak Titus'um, o "bazı kişiler" bilgisizce davra-

11 Atticus'un Roma'daki evi Quirinalus tepesinde, Quirinus ve Salus tapınaklarının ortasındaydı (Dyck 63).

12 Cicero aynı hikâyeyi *Rep.* 2.20'de de anlatır:"...insanoğlunun yaşamının uzun süreli olarak incelenip bilindiği bir dönemde Romulus'un ölümsüzlüğüne inanılmıştı. Ancak gerçekte Romulus öyle güçlü bir zihin ve karakter yapısına sahipti ki, bir çiftçi olan Proculus Iulius tarafından onunla ilgili anlatılan, nesiller boyu insanların başka hiçbir ölümlüyle ilgili inanmamış olduğu hikâyeye herkes inandı. Proculus'un, kendilerini Romulus'un ölümüyle ilgili şüphelerden kurtarmalarını isteyen *senator*'ların teşvikiyle halk meclisinde açıklama yaptığı söylenir, buna göre Proculus Romulus'u günümüzde Quirinale denilen tepede görmüş, yine onun artık tanrı olduğu ve kendisine Quirinus deneceği için halkına bu tepeye kendi adına bir tapınak yapmalarını buyurmuş." karş. Livius 1.19.5; 1.34.8.

narak bu olayda gerçeği sanki bir şairden değil de bir tanıktan talep ediyor. Aynı kişilerin Numa'nın Egeria'yla görüştüğüne[13] ve bir kartal tarafından Tarquinius'un kafasına taç konduğuna[14] inandığından kuşku duymuyorum.[15]

[5] QUINTUS: Seni anlıyorum kardeşim, tarih yazımında başka, şiirde başka kuralların gözetilmesi gerektiğini düşünüyorsun.

MARCUS: Evet öyle, zira ilkinde her şey gerçeğe dayanır, Quintus, diğerinde ise birçok şey keyfe; bununla birlikte, tarihin babası olan Herodotus ve Theopompus'ta bile sayısız masal vardır.

[II] ATTICUS: Aradığım fırsatı buldum, bunu kaçırmayacağım.

MARCUS: Nedir o, Titus?

ATTICUS: Halihazırda senden bir tarih eseri bekleniyor, hatta ısrarla talep ediliyor; bu yüzden senin bu çalışmayı üstlenerek bu yazın türünde Yunanistan'ın gerisinde kalmamıza engel olabileceğini düşünüyorlar. Aklımdan geçeni duymak istersen, bana öyle geliyor ki, sadece senin yazılarından keyif duyanların çalışmaları için değil, aynı zamanda bir zamanlar senin sayende kurtulan bu ülkeyi yüceltmek için bu çalışmayı üstlenmelisin. Şahsen bildiğim ve senden sık duyduğum gibi, edebiyatımızda tarih yazımı eksik; gerçekten de sen bu alanda tatmin edici bir çalışma sunabilirsin, zira (sana da çoğun öyle geliyor ki) bu ziyadesiyle hatibe[16] yakışan bir

---

13 bkz. *Kişiler, Makamlar ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*: "Numa Pompilius ve Egeria."

14 Bir inanışa göre, bir kartal Roma'nın krallarından olan L. Tarquinius'un kafasına krallık tacını koymuştur. Dionysius Halicarnassus 3.48; Livius 1.34.

15 Cicero bu konuyu *De Re Publica*'nın ikinci kitabında detaylı bir şekilde ele alır.

16 *Oratorius* sıfatı hem "hatibe ait, özgü, yakışan" hem de "hitabete ait, özgü, yakışan" anlamındadır, dolayısıyla burada *opus oratorium* ile iki anlam da kastedilmiş olabilir. Başka deyişle, Atticus tarih eseri yazmanın ya hatip olduğu ya da temel uğraş alanı hitabet olduğu için Cicero'ya yakı-

eser olur.[17] [6] Dolayısıyla, senden rica ediyoruz, bugüne kadar insanlarımızın bilmediği ya da es geçtiği bu çalışmaya başla, ona vakit ayır. Nitekim, *pontifex maximus*'un kendilerinden daha yavanının olamayacağı yıllıklarından[18] sonra Fabius'a, sürekli dilinde olan Cato'ya, Piso'ya, Fannius'a ya da Vennonius'a bak, birbirlerinden daha fazla anlatım gücüne sahip olsalar bile, yine de bütün bu kişilerinki kadar kuru bir dil var mı? Fannius'un dönemine yakın olan Antipater az da olsa heyecanlı bir dille yazdı, kaba ve köylü dili incelikten ve retorikten yoksun idiyse de, yine de başkalarını daha dikkatli yazma konusunda teşvik etmeyi başarabildi. Gellius,[19] Claudius ve Asellio onun takipçileri olmuştur, ama bunları Coelius ile değil, daha çok eskilerin yetersizliği ve zayıflığıdır. [7] Macer'i nasıl değerlendireyim? Konuşma dilinde bir zekâ var ancak bu zekâ Yunanların eğitim birikiminden değil, Latin kâtiplerinden[20] geliyor; hitaplarında birçok gereksiz unsur ve hatta aşırı arsızlık vardır. Dostu olan Sisenna bugüne kadarki bütün yazarlarımızdan açıkça üstündür (belki

---

şacağını söylemiştir. Görüldüğü üzere çeviride ilk anlamı temel aldık, farklı tercihler de olabilir, örneğin Zetzel'de (107) ilk, Rudd-Powell'da (98) ikinci anlam kabul edilmiştir.

17 Rudd-Powell'ın da bildirdiği gibi, hatip Isocrates'in Ephorus ve Theopompos gibi bazı öğrencileri tarihçi olmuştu. Cicero genel olarak bakıldığında tarih yazımının hatipler tarafından kullanılabilecek örnekler sunması gerektiğini düşünür (199). Cicero'nun dostu olan Cornelius Nepos da (*De Latinis Historicis*, Fr. 58 Marshall) buradakine benzer bir yaklaşım sergiler. karş. *De Oratore* 2.51-64; *Orator* 38vd.; 66.

18 *Pontifex maximus*'a (En büyük *pontifex*) ait yıllıklar Roma'da tarih yazımının en eski örneklerini teşkil eder. *Pontifex* yayımladığı yıllıklarla o yıl içinde yaşanmış olan, devlet ve toplumla ilişkili önemli olayları anlatırdı. 130 yılı civarında bu metinlerden kalan kısımlar yayımlandı. Metinlerin dili oldukça kurudur, sadece olaya ilişkin kısa bir bilgi, isim ve tarih verirler, özlük ve anlaşılabilirlik esastır (Rudd-Powell 199-200; 180). karş. *De Oratore* 2.52-3; *De Re Publica* 1.25.

19 Zetzel 107'ye ve Rudd-Powell 200'e göre metin burada bozuktur ve Gellius adı *belli* [savaşın] kelimesinin düzeltilmesiyle eklenmiştir.

20 Rudd-Powell 200'ün bildirdiği gibi, Latince retorik öğretmeni olan bu kâtipler siyaseten popülist fikirlerin savunucusu olmuştur. Lucius Crassus 92 yılında okullarını kapatmıştır. bkz. *De Oratore* 3.94.

de kendileri hakkında değerlendirme yapamadığımız, henüz çalışmasını yayımlamamış olan kişiler dışında). Ancak yine de o senin klasmanında bir hatip olarak görülmemiştir, onun tarih yazılarında neredeyse çocuksu bir yaklaşım var, öyle ki Yunanlar içinde okuduğu tek kişinin Clitarchus olduğu ve en azından onu taklit etmek istediği görülüyor. Eğer onun ardından gidebilseydi bile en iyi örnekten yine uzak olacaktı. Demem o ki, bu senin görevin, senden beklenen bu, Quintus buna katılmasa da.

[III 8] QUINTUS: Bana kesinlikle böyle görünmüyor, bu konuyla ilgili çok konuştuk, aramızda küçük bir uzlaşmazlık var.

ATTICUS: Peki, nedir o?

QUINTUS: Yazıyı hangi dönemle başlatacağız? Ben en erken dönemden başlanması gerektiğini düşünüyorum, zira o dönem olayları öyle bir şekilde yazıldı ki, onları okuyan çıkmadı; oysa Marcus bizzat dâhil olduğu olayları içerecek şekilde kendi dönemiyle yaşıt olan tarihi hedefliyor.

ATTICUS: Onu büyük ölçüde destekliyorum, zira en önemli olaylar bu tarihte ve bizim çağımızda oldu. Dahası, çok yakın bir dostu olan Gnaeus Pompeius'un övgüye değer başarılarını yüceltecek ve kendisinin *consul* ilan edildiği o örnek alınası, hatırlanası yılı da[21] dâhil edebilecek. Dedikleri gibi, "Remus ile Romulus'tan"[22] değil de bu dönemden itibaren olayları anlatmasını tercih ediyorum.

MARCUS: Atticus, bir süredir benden bu işi üstlenmemi istediklerinin farkındayım. Eğer bana boş ve serbest bir vakit bırakılırsa, bu işi reddetmem. Zira ne işlerle meşgulken ne de kafa yoğunken böyle büyük bir görev üstlenilebilir; ikisinden de, hem kaygıdan hem de işten uzak olmak gerekir.

---

21 MÖ 63 yılı kastediliyor.

22 Sadece burada geçen bu ifade tarihi en eski dönem ve olaylardan başlayarak anlatma anlamında bir deyim olabilir. karş. Dyck 84.

[9] ATTICUS: Tüm yazarlarımızdan daha fazla yazdığın diğer eserlerine ne demeli? Onlar için de boş vakit mi bırakılmıştı sana?

MARCUS: Boşa harcanmasına katlanamayacağım fazladan zamanım var; eğer bana günlerimi kırda geçirme imkânı verilirse, o günler de yazı yazabildiğim zamana eklenebilir. Gerçekten de boş vakit bulunmadan tarih yazılamaz ve kısa sürede bitirilemez. Dahası, bir çalışmaya başladıktan sonra başka bir çalışmaya çekildiğimde kafam karışıyor, benim için, bölünmüş çalışmalarımı yeniden toparlamak, başladığım çalışmaları tamamlamak kadar kolay değil.

[10] ATTICUS: Açık ki, bu konuşman bir elçilik görevini ya da özgür ve serbest kalacağın aynı türden bir boşluğu gerektiriyor.

MARCUS: Ben daha çok yaşlılıkla birlikte gelen serbestliği kastediyordum; bilhassa atalarımızın âdet edindiği üzere, eski tür bir sandalyede oturur bana danışmış olanlara yasa desteği vermekten geri durmaz ve yaşlılığın tembelliğiyle değil de, o memnun eden ve ahlâken doğru olan armağanıyla iş görürdüm. Zira böylece senin benden talep ettiğin o işi ve şahsen arzuladığım daha verimli ve büyük olan birçok işi yapma fırsatı sunulmuş olurdu.

[IV 11] ATTICUS: Korkarım ki, kimse bu gerekçeni kabul etmeyecek ve her zaman konuşma yapman gerekecek; dahası, kendini değiştirdin ve başka bir konuşma türüne geçtin. Nasıl ki yakının olan Roscius yaşlılığında şiirlerindeki ölçüleri yumuşatıp flütlerini daha yavaş çaldıysa,[23] aynı şekilde sen de her daim sergilediğin o coşkun yarışmacı tavrını günden güne azaltıyorsun, artık hitabın filozofların yumuşak dilinden[24]

---

23 Rudd-Powell 200'de de geçtiği üzere, Roma komedisinde üç temel ölçü vardır: Hitap, konuşma ve lirik. Cicero burada büyük ihtimalle flütle eşlik edilen konuşma ve lirik ölçülerinden bahsediyor.

24 "Yumuşak dil" olarak çevirdiğimiz *lenitas* sözcüğü yukarıdaki "Roscius yaşlılığında şiirlerindeki ölçüleri yumuşatıp" ifadesinde geçen fiille (leniverat) aynı kökten gelir. Ortada bir kıyas olduğuna göre, burada bir sözcük oyunu

ziyadesiyle farksız oldu. Çok yaşlı bir adamın bu konuşma tarzını kaldırabileceği görülebilirse de, sana davalardan uzaklaşma imkânının asla verilmeyeceğini şimdiden görüyorum.

[12] QUINTUS: Hercules aşkına, hukuk desteği sunma hakkını bulursan, halkımızın bu dediğin şeyi onaylayabileceğini düşünüyorum; eğer uygun olacaksa, bunu deneyimlemen gerektiğini düşünüyorum.

MARCUS: Quintus, keşke bu deneyim tehlikeli olmasaydı, ancak çalışmamı azaltmak isterken artırmaktan ve hatta hazırlanıp üzerine düşünmeden asla girişmediğim davalarla ilgili çalışmama bu hukuk yorumlama işini de eklemekten çekiniyorum; bu iş kendi başına, kendisi olmadan hiçbir zaman daha büyük bir davaya bulaşmaya cüret edemediğim konuşma üzerine düşünme eyleminin bindireceği kadar büyük bir yük değildir.

[13] ATTICUS: Niçin bu meseleleri bize (senin deyişinle)[25] bu fazladan zamanında açıklamıyor ve *ius civile*'ye dair başkalarından daha anlaşılır bir şekilde yazmıyorsun? Zira ben Scaevola'yla birlikte çalışırken,[26] senin de yaşamının ilk döneminden itibaren hukuk üzerine çalıştığını hatırlıyorum. Bana *ius civile*'yi boşlayacak kadar konuşma üzerine eğilmiş gibi görünmüyorsun.

MARCUS: Beni uzun bir söyleşiye çağırıyorsun Atticus. Eğer Quintus başka bir konuyu işlememizi istemiyorsa, bu konuya başlayacak ve boş zamanımız da olduğundan, konuşacağım.

QUINTUS: Kuşkusuz ben keyifle dinlerim, zira bundan daha iyi ne yapabilirim ya da nasıl bugünü daha iyi bir şekilde geçirebilirim?

---

olduğunu varsayabiliriz. Rudd-Powell 200'ün de bildirdiği gibi Cicero *Orator*, 64'te zihnindeki konuşma stilini detaylı bir şekilde anlatır.

25 bkz. 1.9.

26 bkz. *Kişiler, Makamlar ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*: "Scaevola".

[14] MARCUS: Niçin şu yolumuzdan geçip oturacağımız yere yerleşmiyoruz? Yeterince yürüdükten sonra orada dinleneceğiz ve birbirlerine farklı konularda danışan insanlar olarak keyfimiz de eksik olmayacak.

ATTICUS: Kuşkusuz biz birlikte olacağız ve sana da uygunsa, Liris'e, buradan, kıyı ve gölgelik boyunca gideceğiz. Ancak şimdi *ius civile* hakkında ne düşünüyorsan onu anlatmaya başlamanı rica ediyorum.

MARCUS: Ben mi? Devletimizde bu konuda yorum yapan ve her daim fikrini açıklayan, buna karşın önemsiz meselelerle ilgilenip büyük çıkarımlarda bulunan çok seçkin insanlar var. Öyle ya, *ius civitatis* kadar önemli olan ne var? Halk için ne kadar gerekli olsa da, yargıyla meşgul olanların görevi kadar yüzeysel ne var? Kuşkusuz bu işle meşgul olanların evrensel hukuk konusunda cahil olduğunu düşünmüyorum, ancak sadece *ius civile* dedikleri şeyi, bilhassa halka sunmak istedikleri kadar çalışıyorlar, oysa bu, bilgi bakımından güdüklük, uygulama bakımından gerekliliktir. Dolayısıyla, nereye çağırıyorsun beni ya da neye teşvik ediyorsun? Damlaların ya da duvarların hukuku üzerine risaleler mi yazayım?[27] *Stipulatio*'ların ya da mahkeme kararlarının ilkelerini mi listeleyeyim? Birçokları tarafından özenle yazılar yazıldı ve onların benden beklediğiniz yazılara kıyasla basit olduklarını düşünüyorum.

[V 15] ATTICUS: Benim ne beklediğimi sorarsan, en iyi devlet sistemi üzerine yazdığın için, yasalar üzerine yazarken de aynı mantığı izlemen gerektiği görülüyor. Bu yüzden herkese tercih ettiğin, çok sevdiğin ve hatta hayranlık duyduğun o Platon'u örnek aldığını görüyorum.[28]

MARCUS: O halde Platon'un (yazdığı gibi) bir yaz günü Giritli Clinias ile Lacedaemonialı Megillus'la, Gnossus ser-

27 Burada birisinin komşusuyla arasındaki duvarı yıkabilme ve onun toprağına yağmur damlalarını akıtabilme gibi Cicero'ya nispeten önemsiz görünen haklardan söz edilmektedir.

28 bkz. Giriş. C. *De Legibus* ya da *Yasalar Üzerine*.

vileri arasında ve orman patikalarında çoğun ayakta, bazen de dinlenerek devlet kurumları ile en iyi yasalar üzerine tartışması gibi, bizim de bu yeşil ve gölgeli kıyıdaki kavaklar arasında yürüyüp bazen de dinlenerek aynı konuları halka açık konuşmaların gerektirdiğinden daha yoğun bir şekilde tartışmamızı mı istiyorsun?

Yasanın doğası insanın doğasında aranmalıdır. İnsan tanrısal aklı paylaşan özel bir canlı türüdür ve insanlar adalette birleşerek bir araya gelir (16-35)

[16] ATTICUS: Kuşkusuz bunları dinlemek isterim.

MARCUS: Quintus ne der?

QUINTUS: Bu konuyla ilgili daha iyisi olmasa gerek.

MARCUS: Kuşkusuz öyle, zira şunu anlamalısın ki, hiçbir tartışma türünde daha saygıdeğer bilgilere erişilmez. Sadece doğanın insana ne bahşettiği, insan zihninin en iyi unsurları düşünmede ne kadar büyük bir güce sahip olduğu, kendisini geliştirip tamamlama amacıyla doğduğumuz ve gün yüzüne çıkarttığımız armağanın ne olduğu, insanların tanrılarla kurduğu bağın ve insanlar arasındaki doğal birlikteliğin ne anlama geldiği gibi konular açıklığa kavuştuğunda yasaların ve hukukun kaynağına erişilebilir.

[17] ATTICUS: O halde hukuk öğretisini günümüzde birçoklarının yaptığı gibi *praetor* hükmünden ya da eskilerin yaptığı gibi *On İki Levha*'dan değil, felsefenin en derindeki kökünden çıkarmayı düşünüyorsun, öyle mi?

MARCUS: Pomponius, bu söyleşide hukukta neye dikkat etmemiz ya da hangi hukuki danışmada nasıl yanıt vermemiz gerektiğini irdelemiyoruz. Bu geçmişte birçok seçkin kişinin, günümüzde ise otoritesi ve bilgisi en üst düzeyde olan bir kişinin üzerinde durduğu önemli bir konudur, ancak bu tartışmada ele almamız gereken evrensel hukuk ile

yasaların tüm nedenidir; *ius civile* dediğimiz ise doğanın küçük ve dar kapsamlı bir bölümünü işgal eder. Hukukun doğasını açıklamamız, onu insan doğasından edinmemiz ve devletlerin yönetilmesi için gerekli olan yasalar üzerinde durmamız gerekiyor. Daha sonra halkların oluşturup kaleme aldığı haklar ile buyrukları incelemeliyiz, halkımızın öyle adlandırdığı üzere, *ius civile*'ler de[29] bu konular arasında yer alacak.

[VI 18] QUINTUS: Kuşkusuz, kardeşim, üzerinde durduğumuz konuyu en başından itibaren derinlemesine ele alıyorsun; *ius civile*'yi başka bir şekilde aktaranlar ise adaletin değil, görülen davaların yöntemlerini aktarıyor.

MARCUS: Öyle değil, Quintus. Onlarda hukuk bilgisinden ziyade davalara ilişkin cehalet öne çıkıyor, ancak bunu sonraya bırakıp şimdi hukuk ilkelerini görelim.

Ziyadesiyle eğitimli olan kişilere yasadan başlamak doğru görünüyor, eğer tanımlarına göre yasa kökü doğada bulunan ve yapılması gerekenleri buyurup aksini yasaklayan en üst akıl ise, bunun doğru olduğunu kabul ediyorum. Aynı akıl yasanın insan zihniyle onaylanıp tamamlanmasını gerektirir. [19] Buna bağlı olarak, yasanın doğru olanı yapmayı buyurup yanlış yapmayı yasaklayacak güce sahio bir sağduyu olduğunu düşünüyorlar. Ona Yunancada "dağıtma"dan, bizde ise "seçme"den hareketle bir isim verildiğini düşünüyorlar, buna göre Yunanlar yasanın özünü eşitliğe, biz ise seçime dayandırıyoruz.[30] En nihayetinde ikisi de yasanın karakteridir. Eğer böyle söylemek doğruysa, bana çoğun öyle geliyor ki, hukukun başlangıcını yasadan hareketle ara-

29 Burada çoğul kullanım söz konusudur, dolayısıyla bu tamlamayı genel olarak "vatandaş hukuku"ndan ziyade "vatandaş hakları" olarak düşünmek gerekir. bkz. *Kişiler, Makamlar ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*: "ius civile."

30 Yunancada "yasa" anlamında kullanılan νόμος (nomos) sözcüğü "dağıtmak, ayırmak" anlamındaki νέμειν (nemein) fiilinden, Latincedeki "yasa" anlamında kullanılan *lex* sözcüğü ise "seçmek" anlamındaki *legere* fiilinden gelir.

malıyız: Zira o ki doğanın gücüdür, o ki sağduyulu insanın zihni ve aklıdır, o ki hukukun ve haksızlığın kuralıdır. Ancak bütün hitabetimiz halkın aklına sunulduğundan, arada halkın diliyle konuşmamız gerekecek, avamın dediği gibi, biz de ona buyurma ve yasaklama isteğini dayatan yazılı metin olarak "yasa" diyeceğiz. Hukuku ortaya koyarken yazılı her bir yasadan ve neredeyse bütün devletlerin kuruluşundan yüzlerce yıl öncesine kadar giden en yüce yasayı başlangıç noktası olarak belirleyeceğiz.

[20] QUINTUS: Kuşkusuz buradaki söyleşimizin temel mantığı için daha doğru ve anlamlı olacak.

MARCUS: O halde hukukun kökeni için kaynağa inmemizi istiyorsun, öyle mi? Araştırdığımız hususları dayandıracağımız bu doğuşu anlattığımızda kuşkuya yer kalmayacak.

QUINTUS: Evet, ben böyle olması gerektiğini düşünüyorum.

ATTICUS: Ben de kardeşinin dediğine katılıyorum.

MARCUS: O halde, Scipio'nun altı kitap boyunca en iyisi olduğunu anlattığı bu devlet sistemini gözetip kollamamız gerektiğinden ve bütün yasaların bu devlet türüne uygun hale getirilmesi gerektiğinden, dahası âdetleri oluşturmakla birlikte yazılı yasalardaki her şeyi kutsamamız gerekmediğinden hukukun kökenini, bu tartışma konusunu kendisinin kılavuzluğunda konuşmak zorunda olduğumuz doğada arayacağım.

ATTICUS: Çok doğru, onun kılavuzluğunda asla yanlışa düşülmez.

[VII 21] MARCUS: Peki, Pomponius, (Quintus'un görüşünü biliyorum) bütün doğanın ölümsüz tanrıların gücü, karakteri, aklı, yetkesi, zihni, kutsallığı tarafından ya da daha iyi ifade ettiğini düşündüğüm bir isme sahip başka bir şey tarafından yönetildiğini bize onaylar mısın? Eğer bunu kabul etmiyorsan, yapacağımız açıklamanın bu noktadan başlaması gerekiyor.

ATTICUS: Kuşkusuz, varsaydığın şeyi onaylıyorum; kuşların bu ötüşünden ve nehrin bu gürültüsünden ötürü bizim okuldaki öğrencilerden birinin bile beni duymasından çekinmiyorum.[31]

MARCUS: Ama dikkatli olmalısın, zira o en iyi adamın, tanrının kendisinin ve başkasının yaptıklarını umursamadığı yönündeki yazısının başlangıç ilkesine ihanet ettiğini duyarlarsa iyi adamların yaptığı gibi kızarlar.[32]

[22] ATTICUS: Devam etmeni istiyorum, zira senin anlatmana bıraktığım konunun ne içerdiğini merak ediyorum.

MARCUS: Daha fazla uzatmayacağım. Şunu içeriyor: Öngörü sahibi olan, keskin zekâlı, çok yönlü, zeki, hatırlayabilen, akıl ve yargı gücü olan insan dediğimiz canlı en yüce tanrı tarafından seçkin bir statüde yaratılmıştır; tüm canlı türleri ve çeşitleri içinde sadece insan akıl ve düşünce taşır, diğer her şey bunlardan yoksundur. Sadece insanda değil, bütün gökyüzünde ve yeryüzünde, gelişip de kusursuz olduğunda doğru bir şekilde bilgelik adını alan akıldan daha kutsal ne var?[33] [23] Dolayısıyla akıldan daha iyi hiçbir şey olmadığına ve o hem insanda hem de tanrıda bulunduğuna göre, insan tanrıyla temel bir akıl birlikteliği içindedir, onlarda akıl ortaktır ama yine onlarda doğru akıl da ortaktır. Doğru akıl yasa olduğuna göre, biz insanların tanrılarla yoldaş olduğu düşünülmelidir. Bununla birlikte, insanlar ile tanrılar arasında yasa ortaklığı da vardır, hukuk ortaklığı da. Madem aralarında böyle ortaklık var, o halde aynı devlette

31 Zetzel'in de dikkat çektiği gibi (112), Atticus bir Epicurusçu olarak tanrıların umursamadıkları için insan işlerine de karışmadığına inanmaktadır. Atticus çevredeki seslerden ötürü, diğer Epicurusçuların konuşulanları duymayacağı yönünde bir şaka yapar. karş. Dyck 118-119.

32 Epicurus'a atfedilen bir deyişe göre (*Curiae Doxai* 1), kutsal ve yıkıma uğratılamaz olan bir varlık (yani tanrı) kendisiyle ilgili kaygı duymaz, başkasını da kaygılandırmaz, dolayısıyla öfke ve şükran gibi duygulara sahip değildir. Ayrıca burada "iyi adamlar" ile Epicurusçular kastedilmekte ve ironi yapılmaktadır. karş. Dyck 119.

33 Burada Stoacıların görüşü aktarılıyor. karş. Cicero, *De Natura Deorum* 2.16.

olmalılar; dahası da var, aynı buyruklara ve yetkelere boyun eğiyorlar. Boyun eğiyorlar bu göksel tasarıma, kutsal zihin ile her şeye gücü yeten tanrıya, o halde genel olarak bu dünya tanrılar ile insanların ortak devleti olarak düşünülmeli.[34] Yeri gelince anlatacağımız gibi, devletlerdeki mantığa göre, statü aile yakınlığına bağlı olarak belirlenir,[35] aynı şekilde nesnelerin doğasında da insanlar tanrıların yakını ve onların soyundan gelen canlılar olarak değerlendirilecek kadar ihtişamlı ve seçkindir.

[VIII 24] Bütün doğa üzerine bir inceleme yapıldığında, genelde bu konular tartışılır; kuşkuya yer bırakılmaması için şu konuların da tartışılması gerekir: Göksel unsurların daimî rotaları ve dönüşleri arasında, bir an insan soyunun tohumunu atmanın zamanı geldi; yeryüzüne saçılıp ekildi tohum, ruhların gelişimine tanrısal bir armağan oldu; insanları ölümlü kılan kırılgan ve bozulabilir nitelikli diğer unsurlar da ekildiyse de, ruh tanrıdan gelmektedir. Buradan hareketle, göksel unsurlarla akraba olduğumuz ve soyumuz ile kökenimizin onlarda olduğu düşünülebilir. Dolayısıyla, tüm türler içinde, insan dışında hiçbir canlı tanrı kavramına sahip değildir. İnsanlar arasında hiçbir soy yoktur ki, olması gerekeni bilmese de, bir tanrısı olduğunu bilmeyecek kadar medeni ya da vahşi olsun. [25] Buradan çıkan sonuç şudur: İnsan tanrıyı, onun kendisinin kökeni olduğunu hatırladıkça tanır.[36] Nitekim aynı erdem insanda da bulunur, tanrıda da, dahası başka hiçbir türde bulunmaz. Erdem de kusursuz ve zirveye varmış karakterden başka bir şey değildir. O halde insan ile tanrı arasında doğal bir benzerlik vardır. Böyleyse, son kertede bundan daha yakın ve kesin başka bir ilişki olabilir mi?

---

34 Bu konu *De Natura Deorum* 2.154'te de işlenir.

35 Burada aynı *paterfamilias* altındaki aile üyeleri arasındaki yakınlıktan söz ediliyor (Rudd-Powell 201; Zetzel 114).

36 Cicero *De Re Publica*'nın altıncı kitabında anlattığı, "Scipio'nun Düşü" olarak da bilinen ruh göçü hikâyesinde de aynı görüşü savunur.

En nihayetinde doğa insanların yararı ve kullanımı için nesnelerin bereketini öyle artırmış ki, oluşan her şey tesadüfen var olmamış da, bizim iyiliğimize sunulmuş gibi görünüyor. Sadece içinde birçok ürün bulunan ve bol meyve veren toprakları değil, hayvan sürülerini de kastediyorum; açık ki, bunların bir kısmı insanlar yararlansın diye, bir kısmı ürün versinler diye, bir kısmı da insanlara yiyecek olsun diye yaratıldı.[37] [26] Gerçekten de, doğanın yönlendirmesiyle sayısız zanaat keşfedildi, ondaki akıl zekice taklit edilerek yaşam için gerekli unsurlar bulundu.

[IX] Aynı doğa insanı sadece akıl keskinliğiyle donatmamış, aynı zamanda ona korumaları ve habercileri andıran duyular vermiş, bilginin temel unsurları olarak birçok şeyin gizli ve yeterince açıklanmamış kavramlarını sunmuştur. İnsan karakterine uygun olup kolay ayak uyduran bir beden şekli vermiştir, zira diğer canlıları yemeğe güdümlü kılarken sadece insanı ayağa kaldırmış, sanki akrabası ve eski evi orasıymış gibi bakışını göğe çevirmiştir. Yüzün şeklini öyle düzenlemiştir ki, karakteri ardında saklı kılmıştır; [27] zira gözler aklımızdan geçirdiğimizi en açık şekilde ifade eder; buna da çehre denir, insan dışında başka hiçbir canlıda bulunmaz ve karakteri gösterir. Yunanlar da bilir bu etkiyi ama bunun için bir kelimeleri yoktur. Bedenin diğer yetenek ve becerilerini, ses ölçüsünü ve insan topluluğunun en temel birleştiricisi olan hitap gücünü es geçiyorum. (Zira bunların hepsi şu ana ve bu tartışmaya uygun değil, bana öyle geliyor ki, Scipio, okuduğun kitaplarda bu konuları layıkıyla açıkladı.)[38] En nihayetinde tanrı insanın diğer her şeyden üstün olmasını istedi, bunun için onu yaratıp donattı; şurası açık ki (her detay ortaya konmasa da) insan, doğasını kendi başına ziyadesiyle

37 Stoacılara göre her şey insanın kullanması için yaratılmıştır. Aynı görüş *De Officiis* 1.22'de de savunulur.

38 Cicero bu konuyu *De Re Publica*'nın günümüze ulaşmayan dördüncü kitabında ele almıştır. bkz. *Kişiler, Makamlar ve Hukuk Sözlüğü*: "Scipio".

aştı, herhangi bir öğretmeni olmadan, anlağının baştan itibaren tüm türlerini bildiği unsurlardan hareketlenip ilerleyerek aklını sadece kendi başına geliştirdi ve nihayete erdirdi.

[X 28] ATTICUS: Ey ölümsüz tanrılar, hukukun ilkelerini ne kadar da uzakta arıyorsun! O halde senden *ius civile*'yle ilgili beklediğim açıklama için acele etmeyeyim, aksine bu söyleşiyle bütün günümü tüketmeye hazırım. Zira, belki de diğer konuların nedensel temeli olduğunu düşündüğün bu konular, kendileri için hazırlık yapılan o diğer konulardan daha önemlidir.[39]

MARCUS: Gerçekten de, burada üzerinde kısaca durduğumuz konular önemlidir, ancak uzman kişilerin tartışmalarında geçen konulardan hiçbiri adalet için doğduğumuzun ve hukukun fikir değil, doğa tarafından tesis edilmiş olduğunun anlaşılması kadar önem arz etmez. İnsanların oluşturduğu birliktelik ve bağ incelenirse, bu açıkça görülebilir olacak.

[29] Biz insanlar gibi birbirine birebir benzeyen ve aynı olan hiçbir şey yoktur; eğer alışkanlıkların bozulması ve fikirlerin anlamsızlaşması kırılgan zihinleri çıktıkları yoldan saptırmasa, kimse kendisine, herkesin herkese benzemesinden daha fazla benzemezdi. Dolayısıyla, insanın tanımı neyse, bu herkes için geçerli olmalıdır. [30] Bu, tür içinde herhangi bir farklılık olmadığı iddiasını kanıtlamaya yeter, eğer farklılık olsaydı tek bir tanım herkes için geçerli olmazdı. Bununla birlikte, kendisi sayesinde hayvanlardan üstün olduğumuz ve kendisi yoluyla çıkarımlarımızı desteklediğimiz, bir görüşü savunduğumuz, çürüttüğümüz, tartıştığımız, tamamladığımız ve bir sonuç çıkardığımız akıl, kuşkusuz hepimizde ortaktır; gördüğü eğitim değişebilirse de, öğrenme yetisi herkeste aynıdır. Aynı hususlar tüm insanlar tarafından duyular yoluyla da kavranır, birisinin duyularına etki eden, herkesin

39 Atticus burada Marcus'un hukukun nedensel temeli (*causa*) olarak gördüğü felsefi konuların daha önemli olabileceğini belirtiyor.

duyularına etki eder; daha önce de bahsettiğim, zihinlere etki eden başlangıçtaki kavrayışlar benzer şekilde herkese etki eder. Zihnin yorumlayıcısı olan hitabet sözcükler bakımından farklılık içerse de düşünceler bakımından aynıdır; herhangi bir soyda hiç kimse yoktur ki, rehberiyle karşılaştıktan sonra erdeme ulaşamamış olsun.

[XI 31] İnsan soyundaki benzerlik sadece doğru niteliklerinde değil, kusurlu niteliklerinde de apaçık şekilde bulunur. Nitekim, herkes hazla tuzağa düşürülür; haz ahlâksızlığa çeken bir unsur olsa da, yine de doğal iyiliğe benzeyen bir tarafı vardır. Zira hafifliği ve çekiciliğiyle keyif verir, böylece zihin hatasından ötürü yararlı bir şeymiş gibi kabul edilir. Benzer bir cehaletten ötürü, doğanın bozulmasıymış gibi ölümden kaçılırken, içine doğmuş olan bizleri barındırdığı için yaşamın peşinde koşulur. Acı, hem kendi yakıcılığından hem de doğamızı yıkıma sürüklediği görüldüğünden, en büyük kötülükler arasında sayılır. [32] Yine onur ve itibar arasındaki benzerlikten ötürü, makamla onurlandırılmış insanların mutlu oldukları görülür, itibar görmeyenler ise sefildir. Kaygılar, mutluluklar, arzular ve korkular herkesin zihnini benzer şekilde ele geçirir. Farklı kişilerin farklı inançları olabilir diye, buradan, köpeğe ve kediye tanrıymış gibi tapanların diğer soylarla aynı batıl inanışın etkisi altında olmadığı sonucu çıkmaz. Hangi ulus dostluğu, doğruluğu ve yapılan iyiliği unutmayan kıymetbilir zihni sevmez? Hangi ulus kibirlileri, kötü davrananları, kabaları ve kadir kıymet bilmeyenleri hor görmez, onlardan nefret etmez? Bütün bunlardan insan soyunun bütün olarak bir topluluk olduğu anlaşıldığına göre, buradan çıkan nihai sonuç doğru yaşama mantığının insanları daha iyi kıldığıdır. Eğer bunları onaylıyorsan, diğer konulara geçeceğim; yok, soracağın bir şey varsa, önce onu açıklarım.

ATTICUS: İkimiz adına da cevap verirsem, soracağımız bir şey yok.

[XII 33] MARCUS: O halde bir sonraki konu şudur: Bir insanın hukuku başka bir insanla paylaşıp onu herkese iletmesini sağlayan doğadır; nitekim, bu tartışmada anlaşılmasını istediğim şey bahsettiğim hukukun doğadan kaynaklandığıdır. Kötü bir alışkanlığın verdiği zarar ağır olur, buna göre doğanın verdiği alev insanda ekili gibidir, kusurlarla yükselir ve güçlenir. Yine insanların yargıları sayesinde (şairin dediği gibi) "insana özgü olan hiçbir şeyi kendilerine yabancı görmemeleri"[40] ve herkesin hukuka eşit bir şekilde saygı göstermesi bir şekilde doğadan kaynaklanır. Doğa tarafından kendilerine akıl verilmiş olan insanlara aynı zamanda doğru akıl da verilmiştir; dolayısıyla yasa buyurma ve yasaklamadaki doğru akıldır; eğer yasa buysa hukuk da budur. Akıl herkese verilmiştir, dolayısıyla hukuk da herkese verilmiştir. <...> Socrates faydacılığı hukuktan ayıran ilk kişiyi doğru bir şekilde lanetlerdi,[41] zira bunun bütün yıkımların başlangıcı olduğundan şikâyet ederdi. <...> O Pythagorasçı düşünce[42] nereden geliyor? <...>

[34] Buradan anlaşılıyor ki, bilge insan kendisiyle aynı ölçüde erdeme sahip olan başka birine ziyadesiyle ve sıklıkla iyi niyetli bir yaklaşım sergilediğinde, bazılarına[43] inanılmaz görünen bir etki doğurur, oysa bu kaçınılmaz bir durumdur. Zira bilge kimseyi kendisinden daha çok sevmez. O halde herkes eşitse, farklılık yaratan nedir? Ufak bir farklılık olsa, dostluk adı kaybolur, zira dostluk birisinin bir şeyi başkasından çok kendisi için istemesi anlamına gelirse, artık dostluk var olmaz.

---

40 Bu sözün kaynağı için bkz. Terentius, *Heauton Timorumenos* 77.

41 İskenderiyeli Clemens'e göre (*Stromateis* 2.131) Cleanthes, Socrates'in bu yaklaşımından haz konusunu ele aldığı eserinin ikinci kitabında bahseder (Rudd-Powell 202).

42 Burada muhtemelen Pythagoras'a atfedilen, dostların her şeye paylaştığı yönündeki sözden (Diogenes Laertius 8.10) bahsedilmektedir, ancak metnin bu kısmı kayıptır.

43 Burada Epicurusçular kastediliyor. bkz. Epicurus, *Curiai Doxai* 21.

Bütün bunlar tartışmadaki konuşmamın geri kalan kısmı için bir hazırlık anlamını taşıyor, bu sayede, hukukun doğada yerleşik bulunduğu kolayca anlaşılabilmiş oldu; biraz daha konuştuktan sonra, bütün konuşmanın başladığı *ius civile* konusuna geleceğim.

QUINTUS: Fazla konuşman gerekmiyor, anlattıklarından hareketle, Atticus'a farklı görünse de, bana hukukun doğadan kaynaklandığı kesin görünüyor.

[XIII 35] ATTICUS: Bunlar halihazırda ortaya konmuşken, bana nasıl farklı görünebilir? Her şeyden önce, tanrıların armağanı olarak donatılıp süslenmişiz, ikincisi, insanlar arasında herkes için eşit olan tek bir yaşam türü, tek bir ortak akıl varmış, sonra, herkes doğal bir hoşgörü ve iyi niyet ile doğmuş, hukuk birliğiyle bir aradaymış, değil mi? Benim düşünceme göre, bunların doğru olduğunu kesin bir şekilde kabul ediyorsak, o halde yasaları ve hukuku doğadan nasıl ayırabiliriz?

Yukarıda sunulan ilkeler, erdemleri kendi başına arzulanası unsurlar olarak kabul eden herkes tarafından desteklenecek (36-52)

[36] MARCUS: Doğru söyledin, bunların açıklaması böyle. Kuşkusuz sadece o eskilerin[44] değil, aynı zamanda bilgelik atölyeleri kuran filozofların[45] geleneğinde uzun süre boyunca detaylı ve serbest bir şekilde tartışılan bu konulardan şimdi azar azar ve açık bir şekilde bahsediyoruz. Zira o filozoflar şu anda ele aldığımız bu konuları, ilk konudan, yani hukukun doğadan geldiği konusundan ayırmadan, tartışmanın tatmin edici olmayacağını düşünüyorlar.

---

44 Örneğin Presokratikler ve Platon.

45 Speusippus, Xenocrates, Polemo ve Crantor'un temsil ettiği Eski Academia ve Aristoteles'in başlattığı Peripatos geleneği kastediliyor. Bu konuyla ilgili olarak bkz. Cicero, *De Finibus* 5.7.

ATTICUS: Galiba tartışmadaki bağımsızlığını kaybettin, bu tartışmada kendi yargını izlemiyor da başkalarının otoritesine boyun mu eğiyorsun?

[37] MARCUS: Her zaman böyle değil, Titus, sadece bu konuşmaya has yöntemi görüyorsun. Konuşmam devletin güçlendirilmesini, yani malvarlığının sağlam, halkın da sağlıklı kılınmasını amaçlıyor. Bu yüzden iyi hazırlanıp dikkatli bir şekilde incelenmemiş ilkelerden başlama yanlışını yapmaktan çekiniyorum. Bunlar herkese doğru görünmese de (zira bunun olması mümkün değildir), doğru ve saygıdeğer olan her şeyin kendi başına arzulanası olduğunu, bir şeyin sadece kendisi için övülesi olmadıkça iyi şeylerden biri sayılmaması gerektiğini ya da sadece kendisi için doğru bir şekilde övülemedikçe hiçbir şeyin büyük bir iyilik olarak görülemeyeceğini düşünen insanlara doğru görünecektir. [38] İster eski Academia'da Speusippus, Xenocrates ve Polemo'yla birlikte kalanlar, ister Aristoteles ile Theophrastus'un (bunlar temelde bizimle aynı düşünse de, öğretim türü bakımından bizden küçük bir farkla ayrılırlar) izinden gidenler, ister Zenon gibi meselenin özüne dokunmayıp terminolojiyi değiştirenler, ister Aristo'nun halihazırda üstesinden gelinip çürütülmüş olmakla birlikte çaba gerektiren, zor düşünce sistemini izleyen, erdemler ve kusurlar dışında her şeyi tamamıyla eşit görme eğilimindeki kişiler olsun, hepsine bu anlattıklarım doğru görünür. [39] Kendine düşkün, bedeninin kölesi olanlar, her şeyi yaşamda peşinden koştuğu ya da kaçtığı arzulara ve acılara göre değerlendirenler, doğru söylüyor olsalar bile (zira burada onlarla tartışmaya gerek yok) onlardan kendi küçük bahçelerinde[46] konuşmalarını isteyelim ve hem hakkında bir şey bilmedikleri hem de bir şey bilmeyi istemedikleri devletin bütün kamusal alanından biraz uzakta hareket etmelerini rica edelim. Bütün bu konuları bozan olarak, Arcesilaus ile Carneades'ten beri süregelen son dö-

46 Burada Epicurusçulara gönderme vardır.

nem Academia'sından sessiz olmasını talep edelim. Zira o da bize yeterince ortaya konup derli toplu anlatılmış görünen bu konuları ele geçirirse, ziyadesiyle yıkıma neden olacak; bu okulu yatıştırmak istiyorum, bu yüzden tartışmadan kovmaya cesaret edemiyorum.

[XIV 40] <...> zira onun tütsüleri olmadan da bu şeylerden arındık. Ancak insanlara karşı işlenen suçların ve tanrılara karşı işlenen günahların asla kefareti olmaz, dolayısıyla cezayı öderler ama çoğun mahkemelerde değil (eskiden hiç yoktu, şimdi ise birçok yerde yok ve var olanların çoğu bozulmuş durumda), bizzat Furia'lar yakalayıp eziyet eder onlara, masallardaki[47] yanan meşalelerle de değil, vicdan azabı çekip hainliklerinden ötürü işkenceye maruz kalırlar.[48]

İnsanları haksızlık yapmaktan alıkoyması gereken doğa değil de ceza olsaydı, cezalandırma korkusu ortadan kaldırıldığında hangi kaygı günahkârları rahatsız ederdi? Hiçbir günahkâr, kendisini kötülüğün parçası kılmayacak ya da çekeceği adil acıya bir gerekçe bulup yaptığı kötülüğün savunmasını doğadan kaynaklanan bir hukuk anlayışında arayacak kadar cüretkâr değildir. Günahkârlar bunu yapmaya cüret edebilseydi, iyiler tarafından ne büyük bir coşkuyla onurlandırılırlardı!

Eğer ahlâksızlığın kendisi değil de ceza ve cezalandırılma korkusu insanları haksızlık ve suç dolu bir yaşamdan alıkoyuyorsa, kimse haksız olmaz ve ahlâken kötü davranış sergileyenler ziyadesiyle dikkatsiz kişiler olarak değerlendirilmelidir. [41] Bu durumda, bizatihi ahlâken doğru olana göre değil de sağlayacağı yarar ve kazanca göre iyi bir insan olmaya ikna oluyorsak iyi değil, uyanık biri oluruz.[49] Zira

47 Burada tragedyalardaki masallar kastedilmektedir.

48 Cicero burada Aeschines'in *Contra Timarchum* 190-191'ini izleyerek tragedyadaki Furia'lar ile vicdan azabını kıyaslıyor (Zetzel 119).

49 Rudd-Powell'a (203) göre Cicero burada Epicurusçuları eleştirmektedir.

şahit ve yargıç dışında kimseden korkmayan biri karanlıkta nasıl davranacak? Ne yapacak ıssız bir yerde çok sayıda altınını çalabileceği zayıf ve yalnız biriyle karşılaştığında? Adil ve iyi bir karakteri olan adamımız ise onunla konuşacak, ona yardım edecek ve onu yola götürecektir; gerçekten de inanıyorum ki, başkası için hiçbir şey yapmayıp her şeyi kendi yararına göre düzenleyen kişinin ise ne yapacağını göreceksin! Adamı öldürüp altını çalacağını reddetse bile, bunun doğasından hareketle ahlâksızlık olduğunu düşündüğü için değil, yaptığı şeyin açığa çıkmasından ve başına bela olmasından korktuğu için reddedecektir. Sadece eğitimlileri değil, cahilleri de utançtan kızartan ne değerli bir davranış!

[XV 42] Kuşkusuz, toplumların kurumlarına ve yasalarına göre belirlenmiş her şeyin adil olduğunu düşünmek tam bir budalalık olur. Öyle ya, tiranların yasalarına ne demeli? Atina'daki o Otuz Yönetici[50] yasalar oluşturmak istese ve Atinalılar da bütün bu tiranca yasalardan memnun olsa, bu yasalar adil mi sayılmalı? İnancım o ki, ara dönem yöneticimizin çıkardığı yasadan daha iyi örnek yoktur,[51] buna göre *dictator* istediği bir vatandaş için ceza ve hatta mahkeme olmaksızın idam kararı alabilecekti. İnsanlar arasındaki birlikteliği meydana getiren tek bir hukuk vardır ve tek bir yasa bunu mümkün kılar, o yasa yönetmenin ve yasaklamanın doğru aklıdır. Yasa yazılı olsa da olmasa da, onu tanımayan adaletsizdir. Eğer adalet toplumların yazılı yasalarına ve kurumlarına boyun eğmeyse ve (aynı kişilerin[52]

---

50 bkz. *Kişiler, Makamlar ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*: "Otuz Yönetici".

51 L. Valerius Flaccus MÖ 82'de *consul*'lerin ölümü üzerine Sulla'nın önerisiyle *interrex* seçildi. Sulla Flaccus'a ve *Senatus*'a mektup yazarak mevcut kaotik durumda kendisinin süresiz ve sınırsız yetkiyle *dictator* seçilmesi gerektiğini söyledi. Flaccus da, Sulla'nın yönlendirmesiyle, onu ölen *consul*'lerin görev sürelerini tamamlayan "yedek *consul*" anlamındaki *consul suffectus* olarak değil, doğrudan *dictator* olarak atayan ve kendi adıyla, yani *Lex Valeria* olarak bilinen bir yasa teklif etti.

52 Epicurusçuların.

dediği gibi) her şey faydacılık ölçüsüne göre değerlendiriliyorsa, insanın bu durumun kendisine hayli fayda sağlayacağını düşünmesi yasaları reddedip onları bozması anlamını taşır. O halde doğadan kaynaklanmıyorsa adalet bütünüyle mümkün olamaz ve faydacılık üzerine inşa edilen adalet yine bu faydacılık eliyle çökertilir.

[43] Dahası, hukuk doğa tarafından onaylanmazsa bütün erdemler anlamını yitirecektir. <...> Nerede var olabilecek cömertlik, nerede vatan sevgisi, nerede dindarlık, nerede başkasına iyi davranma ve minnet duyma arzusu? Zira bütün bunlar doğadan ötürü insanlara değer vermeye yönlendirildiğimiz için vardır, bu da hukukun temelidir. Sadece insanlara duyduğumuz hoşgörü değil, aynı zamanda tanrılara yönelik seremonilerimiz ve inançlarımız da bozulacaktır; zira onları korkudan değil, insanın tanrıyla olan bağından ötürü korumamız gerektiğini düşünüyorum.[53] [XVI] Eğer hukuku halkların buyrukları, liderlerin kararları ve yargıçların hükümleri inşa etseydi, çoğunluğun oyları ve buyrukları onaylıyor madem, çalmak, tecavüz ve yalan tanıklık etmek hak olurdu. [44] Eğer budalaların yargı ve buyruklarına kararlarıyla nesnelerin doğasını bozabilecek kadar büyük bir yetki atfedilebiliyorsa, niçin kötü ve yıkıcı unsurları iyi ve yararlıymış gibi kutsamasınlar? Öyle ya, yasa haksızlıktan hukuk oluşturabiliyorsa, niçin kötüden de iyi oluşturamasın? Doğanın ölçütü olmadan iyi yasayı kötü yasadan ayırt edemeyiz. Sadece hak ve haksızlık değil, ahlâken doğru olan unsurlar ile yanlış olan unsurlar da doğaya göre ayrılır. Zira doğa bize öyle ortak bir kavrayış vermiş ve onu ruhumuzda etkin kılmıştır ki, ahlâken doğru olan unsurlar erdem, yanlış olan unsurlar ise kusur sayılmıştır. [45] Bunların doğada değil de insan fikrinde konumlandığını düşünmek çılgıncadır. Zira ağacın ve atın erdemi denilen şey (aslında kelimeyi yan-

53 bkz. 1.21-25.

lış kullanıyoruz)[54] fikirde değil, doğadadır; öyleyse ahlâken doğru ve yanlış olan unsurlar doğaya göre ayrılır. Eğer bütün erdem fikirle onaylanıyorsa, onun kısımları da öyle onaylanmalıdır. Nitekim kim sağduyulu, demem o ki, keskin zekâlı birinin kendi karakterinden değil de dışsal bir koşuldan ötürü öyle olduğunu düşünür? Gerçekten de, erdem kesin bir şekilde doğada bulunan kusursuz akıldır, dolayısıyla ahlâken doğru olan da orada bulunur. [XVII] Zira doğru ve yanlışın, mantıklı ve mantıksızın başka bir şeyle, kendisiyle ölçülmesi gibi, erdeme denk düşen yaşamın tutarlı ve daimî aklı ile kusura denk düşen tutarsızlık da kendi doğasına göre değerlendirilir. <...> [46] Gençlerin kişiliğini de aynı şekilde değerlendirmemiz gerekmiyor mu? Kişilik doğayla ilişkilendirilecek de kişilikten doğan erdemler ve kusurlar başka bir şeyle mi ilişkilendirilecek? Başka bir şeyle ilişkilendirilmeyecekse, ahlâken doğru ve yanlış olan şeylerin de doğaya atfedilmesi gerekmeyecek mi? <...> Övgüye değer olan şey iyidir ve övülecek bir şeye kendinde sahip olmalıdır; yine bu fikirlere göre değil, doğaya göre iyidir, zira böyle olmasaydı, mutlu insanlar da fikre göre mutlu olurdu, oysa bunu söylemekten daha budalaca ne var? Madem hem iyi hem de kötü doğaya göre belirleniyor ve doğanın ilkelerine göre var oluyor, o halde ahlâken doğru ve yanlış olan unsurların da aynı mantıkla değerlendirilmesi ve doğaya atfedilmesi gerekir.

[47] Fikirlerdeki çeşitlilik ve insanlar arasındaki uzlaşmazlık kafamızı karıştırıyor; ancak aynısı duyularda olmadığından, onların doğadan ötürü kesin olduğunu sanıyoruz; duyu verilerinin kimisi için şöyle, kimisi için böyle olduğu ve aynı verilerin bir kişide bile her daim aynı olmadığı göründüğün-

54 Burada "erdem" anlamında çevirdiğimiz *virtus* kelimesi kastediliyor. Cicero Yunancada özellikle de "erdem" ve "üstünlük" anlamlarına gelen ἀρετή terimini karşılamak için Latincede "adam" ve "erkek" anlamındaki *vir* kelimesinden türemiş olan *virtus*'u kullanmaktan memnun değildir, zira *virtus*'ta ἀρετή'den farklı olarak "karakterdeki üstünlük" ziyade "erkeklik" anlamı bulunur.

den, yanlış olabileceklerini söylüyoruz.[55] Oysa durum bütünüyle farklı, zira duyularımızı ne anne baba, ne bakıcı, ne öğretmen, ne şair ne de sahne bozabilir; onları çoğunluğun uzlaşısı da gerçekten alıkoyamaz. Herkes gerek isimlerini saydığım, kırılgan ve eğitimsiz bireyleri alıp diledikleri gibi bozan ve yönlendiren kişiler tarafından, gerekse bütün duyularımızın içinde yerleşik olarak bulunan, iyinin taklitçisi ve bütün kötülüklerin anası haz tarafından ruhen tuzaklara çekilir. Hazzın dalkavuk övgüleriyle bozulanlar, doğası gereği iyi olan unsurları, keyiften ve tatlı hevesten yoksun oldukları için yeterince kavrayamaz.

[XVIII 48] Bütün bu konuşmayı bağlamak istediğim sonuç anlattıklarımızdan hareketle gözlerimizin önüne serilmektedir: Hukuk kendi başına ahlâken doğru bir unsur olarak arzulanmalıdır. Nitekim, her iyi insan eşitliği ve hukuku sever; hata yapmak ve kendisi için sevilesi olmayanı sevmek iyiye yakışmaz, dolayısıyla, hukuku kendisi için arzulamak ve uygulamak gerekir. Hukuk için geçerli olan adalet için de geçerlidir; adalet gibi, diğer erdemler de kendileri için uygulanmalıdır. Nedir eli açıklık? Kendiliğinden mi vardır, yoksa kazanç için midir? Eğer ortada ödülsüz bir eli açıklık varsa, o kendiliğindendir; bedeli varsa, anlaşmaya dayalıdır. Kuşkusuz, getirisine değil de yükümlülüğe odaklanan tevecc üh sahibine eli açık denir. O halde adalet de ne ödül ne de ödeme vadeder, o sadece kendisi için arzulanır, zira bütün erdemlerin nedeni ve anlamıdır.

[49] Dahası, eğer erdem kendi doğasından değil de getirisinden ötürü aranırsa, adına çok doğru bir şekilde "kötülük" denen tek bir erdem var olacaktır.[56] Sadece kendi yararına uygun davranan kişi iyi bir insan olamaz; erdemi ödül için isteyen de kötülük dışında bir erdem hedeflememiş olur. Kimse kendi çıkarını düşünmeden başkasına iyi

55 karş. Cicero, *De Re Publica* 3.13.

56 Cicero burada Stoacıların görüşünü dile getirmektedir.

davranmazsa, nerede kalır eli açık insan? İnsanlar şükran borçlu olduklarına şükran duymazsa, nerede kalır müteşekkir insan? Dost bile, hep dendiği gibi, sadece kendisi için bütünüyle yürekten sevilmezse, nerede kalır o kutsanmış dostluk? Yararı ve kazancı olmadığında dostluğu kesip atmaktan daha ilkel ne var? Oysa dostluk kendisi için sürdürülürse, insanların birlikteliği, eşitlik ve adalet de kendisi için arzulanır, böyle olmazsa adalet bütünüyle ortadan kalkar, zira en adaletsiz şey adaletten kazanç sağlamaya çalışmaktır.

[XIX 50] Ya ölçülülük, itidal, tutarlılık, alçakgönüllülük, utanç ve iffetten nasıl bahsedeceğiz? İnsanlar rezil olma korkusuyla mı, yoksa yasalardan ve mahkemelerden korktukları için mi kötülük yapmaktan kaçınır? Kendileriyle ilgili iyi sözler işittiklerinde ve iyi bir şöhret edindiklerinde, kendi halindeki, alçakgönüllü insanların yüzü kızarmaz mı? İffetten bahsetmek bile beni utandırıyor, kusurun kendisindense mahkeme kararından kaçmak gerektiğini düşünen filozoflar da beni utandırıyor. [51] O halde? Ayıp ahlâksızlığın bir neticesi olduğu halde, onursuzluktan rezil olma korkusuyla sakınan bu kişilere iffetli diyebilir miyiz? Eğer övülesi ya da yasaklanası olduğunu düşündüğün şeyin doğasını reddedersen, bir şey nasıl düzgün bir şekilde övülebilir ya da yasaklanabilir? Bedensel engeller ziyadesiyle belirgin olduğunda hoşnutsuzluk yaratıyor da, ahlâksızlığı kusurlarından çok kolay bir şekilde anlaşılabilen ruhsal bozukluk hoşnutsuzluk yaratmaz mı? Açgözlülükten daha çirkin, cinsel şehvetten daha ilkel, korkaklıktan daha aşağılanası, geç akıllılık ile budalalıktan daha değersiz bir şey olduğu söylenebilir mi? O halde? Bir ya da birçok kusur sergilemiş olan insanlara, verdikleri zarar ve yaptıkları kötülükten ya da maruz kaldıkları işkenceden veyahut kusurların baskısı ve ahlâksızlığından ötürü sefil demeyelim mi? Erdeme dönük olan övgüye değer bir iş için bunun tersi de söylenebilir.

[52] Yine erdem başka bir şey için arzulanıyorsa, onun erdemden daha iyi olması gerekir. Para mı, makamlar mı, görünüş mü, sağlık mı? Bunlar şu an için bile önemli değildir, kaldı ki ne kadar sürecekleri kesin bir şekilde bilinemez. Söylemesi bile ziyadesiyle utanç verici ama, ya haz? Erdemin ziyadesiyle hazzın küçümsenmesi ve reddedilmesinde yattığı görülmektedir.

Bu konunun ve açıklamalar silsilesinin ne kadar uzun sürdüğünü ve birbirini nasıl doğurduğunu görüyor musun? Kendimi durdurmasam daha da uzatırdım.

En yüce iyinin tanımları (52-57)

[XX] QUINTUS: Ne kadar daha? Kardeşim, bu konuyu nereye taşırsan taşı, keyifle senin yanında ilerleyeceğim.

MARCUS: Ölçü alınan ve sayesinde yapılması gerekenlerin öğrenildiği iyi unsurların nihai sınırına kadar: Ziyadesiyle eğitimli kişiler arasında uzlaşmazlık ve tartışma konusu olmuşsa da, bir sonuca varılması artık kaçınılmaz.

[53] ATTICUS: Bu nasıl olabilir, Lucius Gellius hayatta değilken?

MARCUS: Bunun konuyla ilgisi ne?

ATTICUS: Atina'dayken Phaedrus'tan duyduğumu hatırlıyorum, senin de yakının olan Gellius *praetor*'luğundan sonra *proconsul* olarak Yunanistan'a geldiğinde o vakit Atina'da olan filozofları bir araya getirdi ve ısrarla tartışmalarını nihayete erdirmelerini istedi. Yaşamlarını bu tartışmalarla geçirmeyi istemiyorlarsa, ortak bir noktada buluşabilmeleri gerekiyordu ve Gellius onlara ortak noktada buluşabilmeleri için yardımcı olacağının sözünü verdi.

MARCUS: Şakaydı Pomponius, birçoklarını güldürdü. Ancak ben bana eski Academia ile Zenon arasında hakemlik görevinin verilmesini tercih ederim.

ATTICUS: Peki, nasıl olacak bu?

MARCUS: Sadece bir konuda anlaşamıyorlar, diğer konularda şaşılacak şekilde aynı düşünüyorlar.

ATTICUS: Deme, tek bir uzlaşmazlık mı var?

[54] MARCUS: Evet, tek bir konuda uzlaşmazlık var. Eskiler yaşamda bize yardımcı olan her şeyin doğaya uygun olduğunu, Zenon ise ahlâken doğru olan dışında iyi bir şey olmadığını varsayar.[57]

ATTICUS: Küçük bir tartışmadan bahsetmiyorsun, her şeyi bozmasa da bu böyle.

MARCUS: Sözcüklere değil de meselenin kendisine ilişkin bir uzlaşmazlık içinde olsalardı, doğru düşünüyor olurdun.

[XXI] ATTICUS: O halde yakınım Antiochus'la (kendisine "hocam" demeye cüret edemem) aynı fikirdesin; kendisiyle yaşadım ve beni küçük bahçemizden[58] alıp birkaç adım mesafedeki Academia'ya çekti.

MARCUS: Sağduyulu, keskin zekâlı ve kendi alanında kusursuz biriydi, biliyorsun, aynı zamanda benim yakınımdı. Kendisine her konuda katılıp katılmadığıma şimdi değinmeyeceğim, sadece bütün tartışmada bir sonuca varılabileceğini söylüyorum.

[55] ATTICUS: Bunun nasıl olacağını düşünüyorsun?

MARCUS: Chiuslu Aristo gibi Zenon da ahlâken doğru olanın tek iyi, ahlâken yanlış olanın tek kötü, geri kalan her şeyin ise eşit olduğunu ve olması ya da olmamasının fark etmediğini söyleseydi, Xenocrates, Aristoteles ve Platon okulundan tamamen ayrılır, aralarında meselenin özüyle birlikte bütün yaşama mantığına dair çok büyük bir uzlaşmazlık olurdu. Eskiler onura en yüce iyi derken Zenon tek iyi der ve yine eskiler onursuzluğa en büyük kötü derken

57 Başka deyişle, Stoacılara göre ahlâklı yaşamak en yüce iyidir. Aynı konu için bkz. Cicero, *De Finibus* 4.45.

58 Epicurusçuluktan.

Zenon tek kötü der. Yine Zenon zenginliğe, sağlıklı olmaya ve güzelliğe yararlı derken iyi demez; fakirliğe, hasta olmaya ve acıya yararsız derken kötü demez. Aslında Xenocrates ve Aristoteles ile aynı düşünür, fakat farklı bir dil kullanır. Buradan hareketle meselenin özünde değil, sözcüklerde bir uyumsuzluk ortaya çıkar ve sınırlar üzerine bir tartışma doğar. *On İki Levha*'da beş ayak kadar içeriyi işgal etmeye izin vermediklerinden, biz de bu tartışmada Academia'nın eski sahipliğinin bu keskin zekâlı adam tarafından harcanmasına izin vermeyeceğiz; *lex Mamilia*'ya göre tek değil, *On İki Levha*'dan hareketle üç yargı makamına göre sınırları düzenleyeceğiz.[59]

[56] QUINTUS (ya da ATTICUS):[60] Peki, nasıl bir karara varacağız?

MARCUS: Socrates'in çizdiği sınırları belirleyip onlara uyarak.

QUINTUS: Çok güzel, kardeşim! Şimdi ağzından *ius civile* ve yasalara ilişkin sözcükler dökülüyor, konuşmanı bu alana kaydırmanı bekliyorum. Zira senden sık duyduğum yargın önemli. Hiç şüphe yok ki, doğaya göre yaşamak en yüce iyidir, bu da erdem deneyimiyle mümkün olan ölçülü ve uygun yaşam anlamını taşır veyahut doğaya uymak ve onun yasasına uygun yaşamak (mümkün olduğu ölçüde) doğanın gerekli gördüğü hiçbir şeyi kaçırmamaya çalışmak anlamını taşır, başka deyişle, yasayla eşitlenen erdeme uygun yaşamaktır. Ben ise bu konuyla ilgili herhangi bir sonuca varılabileceğini düşünmüyorum, hele bu konuşmada, üstlendiğimiz konuyu neticelendirsek bile, bu mümkün değildir.

[XXII 57] MARCUS (ya da ATTICUS):[61] Bu konudan sapan bendim, hem de isteyerek.

---

59 bkz. *Kişiler, Makamlar ve Hukuk Sözlüğü*: "Lex Mamilia"

60 Zetzel ve Rudd-Powell'a göre burada Atticus konuşur, ancak temel aldığımız Latince metinde konuşanın Quintus olabileceği de belirtilir.

61 Zetzel ve Rudd-Powell'a göre Marcus.

QUINTUS: Başka bir zamana bırakabilirsin. Şimdi, özellikle de en büyük kötü ve iyiye ilişkin felsefi uzlaşmazlıkla ilgili olmayan, baştaki konudan devam edelim.

MARCUS: Çok doğru söylüyorsun, Quintus. Şu ana kadar söylediklerim <...>

QUINTUS: Senden Lycurgus'un, Solon'un, Charondas'ın, Zaleucus'un ya da bizim *On İki Levha*'nın yasalarını istemiyorum, senden bugünkü konuşmada geçen, halklar ve bireyler için yaşama kurallarını ve öğretisini sunmanı bekliyorum.

Felsefe insanların kendilerini ve doğa düzenindeki yerlerini bilmesini sağlar (58-63)

[58] MARCUS: Quintus, beklediğin şey bu tartışmaya dâhil bir konu; keşke buna yeteneğim olsa! Şu apaçık olmalı ki, yasa kusurları düzeltmek, erdemleri de desteklemek zorunda olduğundan, yaşama öğretisi buradan çıkar. Buna göre <...> bilgelik bütün iyi unsurların anasıdır (Yunanca bir terim olan felsefe adını "bilgelik sevgisi"nden almıştır), ölümsüz tanrılar tarafından insanların yaşamına katılan hiçbir şey bilgelikten daha bereketli, daha seçkin ve daha gösterişli değildir. Bilgelik bize diğer her şeyle birlikte en zor şeyi de öğretmiştir: kendimizi bilmeyi. Bu deyiş öyle güçlü ve öyle anlamlıdır ki, tek bir insana değil, Delphi tanrısına[62] atfedilmiştir.

[59] Kendisini bilen insan ilkin kendisinde kutsallığın olduğunu anlayacak ve kendisindeki karakterin kutsanmış bir suret gibi olduğunu düşünecek; tanrıların onca büyük armağanıyla her daim değerli bir şey yapacak ve yapmayı aklından geçirecektir. Kendisini inceleyip bütünüyle sınadık-

62 Apollon'a.

ça doğa tarafından nasıl donatılarak yaşama adım attığını, bilgeliği elde etmek ve korumak için ne büyük araçlara sahip olduğunu anlayacaktır, zira bütün nesnelerin başından itibaren âdeta saklı olan kavramları ruhen ve zihnen elde etmiş olacaktır, onları anlamakla birlikte, bilgeliğin de rehberliğinde, kendisinin iyi ve buna bağlı olarak mutlu bir insan olduğunu anlayacaktır.

[XXIII 60] Zihin erdemleri bir kere kavrayıp tanıdı mı, artık bedene itaat etmekten ve onu şımartmaktan vazgeçer ve hazzı âdeta onursuzluğun bir lekesiymiş gibi bastırır, her ölüm ve acı korkusundan kaçar, yakınlarla merhamet birlikteliği kurar, doğadan ötürü herkesi birbiriyle bağ kurmaya çağırır. Tanrılara tapmayı ve temiz dini mümkün kılar, zihnin görüş kabiliyetini, gözler gibi, iyi unsurları seçip kötü unsurları reddedebilecek kadar keskin hale getirir (bu erdeme "öngörmek"ten hareketle "öngörü" denmiştir);[63] bundan daha kutlusunun olduğu söylenebilir mi ya da düşünülebilir mi?

[61] Aynı zihin göğü, karaları, denizleri ve nesnelerin doğasını inceleyip bunların nereden gelip nereye döneceğini, ne zaman ve nasıl yok olacağını, hangi kısmının ölümlü ve yıkılabilir, hangi kısmının ise kutsal ve ebedî olduğunu görecek, onları idare edip yöneten tanrıyı neredeyse kavrayacak, kendisini surların çevrelediği bu yere ait olmadığını, aksine bir kenti andıran bütün evrenin bir vatandaşı olduğunu anlayacaktır.[64] Nesnelerin bu harikalığı, doğanın bu manzarası ve bilgisiyle, ey ölümsüz tanrılar, (Pythialı Apollon'un da söylediği gibi) ne yüce insanın kendisini bilmesi, ne yüce avamın çok değerli dediği şeylerin bir hiç olduğunu düşünmesi, onlara tepeden bakıp onları küçümsemesi!

---

63 Latincede *providere* "öngörmek", ondan türeyen *providentia* da "öngörü" anlamındadır.

64 Cicero *Tusculanae Disputationes* 5.108'de dünya vatandaşlığı fikri Socrates'e atfedilse bile temelde Stoacılara dayandığını belirtir.

[XXIV 62] Ayrıca, böyle bir zihin bütün bunları sanki bir çitle çevirir gibi, tartışma mantığıyla, doğru ve yanlışı ayırt etme ilmiyle ve makul çıkarım ile aksi sonucun ne olması gerektiğini kavrama becerisiyle güçlü kılacaktır. Yine, vatandaşlardan oluşan bir topluma doğmuş olduğunu anladığında, sadece böyle incelikli bir tartışmada değil, aynı zamanda daha yaygın ve sürekli bir hitapta da bu konuşma tarzından yararlanmayı isteyip onun sayesinde halkları yönetecek, yasalar yapacak, kötüleri cezalandıracak, iyileri kollayacak, seçkin kişileri övecek, kendi vatandaşlarını yeterince ikna edebilmek için gramer ilkelerini iyi ve övgüye değer bir şekilde kullanacak, onları onura teşvik edecek, rezillikten alıkoyacak, zarar görmüşleri teselli edecek, ahlâksız insanların onursuzluğu yanında cesurların ve bilgelerin eylemleri ile nasihatlerini ebedî anıtlar olarak dikecek. Anası ve dadısı bilgelik olan bu unsurlar öyle katmanlı ve öyle önemlidir ki, bir insanda bulunup bulunmadığı sadece kendisini bilmeyi isteyenler tarafından anlaşılabilir?

[63] ATTICUS: Övgülerin etkileyici ve doğru, ancak konumuzla ne kadar alakalı?

MARCUS: Her şeyden önce, Pomponius, üzerinde duracağımız ve önemli olduğunu düşündüğümüz konularla alakalı. Nitekim, dayandıkları oldukça geniş olan konular anlaşılmadıkça bu konular da anlaşılmayacaktır. İkinci olaraksa, hem keyifle hem de umut ediyorum ki doğru bir şekilde üzerinde dikkatle durduğum ve beni ben yapan konuyu sessiz bir şekilde es geçemezdim.

ATTICUS: O halde doğru yapıyorsun; söylediğin gibi, bu konuşmada yapman gerekeni layıkıyla ve inançla yapmış oldun.

II. Kitap

Giriş (1-7)

[1 1] ATTICUS: Artık yeterince yürüdüğümüze göre, konuşmamızdaki diğer konuya başlamak ister misin? Yerimizi değiştirelim, Fibrenus'taki ada olur diye düşünüyorum, diğer nehrin adı hani, otururken diğer konuşmaya dikkat kesiliriz.

MARCUS: Bana kesinlikle uyar, zira kendi başıma düşünürken, yazarken ve okurken burayı keyifle kullandım.

[2] ATTICUS: Özellikle de şimdi, yaz mevsiminde buranın keyfini sürmekten kendimi alamıyorum, mermer döşemeli ve işlemeli tavanlarıyla o villaların hiçbir değeri yok gözümde. Öyle ya, Nil'ler ve Euripus'lar dedikleri bu yapma su kanallarını gördüğünde kim gülmeden durabilir? Nasıl ki kısa süre önce yasa ve hukuk üzerine konuşurken sen de her şeyi doğaya atfediyorsan, aynı şekilde zihin rahatlığı ile keyfinin arandığı bu yerlere de doğa hükmeder. Evvelce şaşırırdım –zira burada kayalar ve tepeler dışında hiçbir şey olmadığını düşünürdüm, kuşkusuz bu izlenimi bana senin konuşmaların ve şiirlerin verdi– diyordum ki, bu yeri bu kadar çok sevmene şaşırırdım. Oysa şimdi Roma dışındayken başka bir yere gitmene şaşırıyorum.

[3] MARCUS: Kuşkusuz öyle, birkaç günlük boş vakit olduğunda, özellikle de yılın bu döneminde bu güzel ve sağlıklı

yerin peşine düşüyorum, ancak nadiren oluyor bu. Bununla birlikte başka bir neden daha var, aynı şekilde seni de etkileyecektir.

ATTICUS: Peki, nedir o neden?

MARCUS: Doğruyu söylemem gerekirse, burası benim ve kardeşimin doğduğu memleket. Buralı çok eski bir aileden geliyoruz, burada kutsallarımız,[1] burada soyumuz ve atalarımızdan kalan birçok iz var. Daha başka ne var, görüyorsun bu villanın şimdi ne durumda olduğunu, babamın emeğiyle ziyadesiyle mutlu şen inşa edilmişti. O babam ki, sağlığı yerinde değilken neredeyse bütün vaktini burada kitaplarıyla geçirdi. Benim de bu yerde, henüz dedem sağken Sabin kasabasındaki Curius'un evi gibi eski tarzda yapılmış olan bu evde doğduğumu biliyorsun. Dolayısıyla zihnimde ve kalbimde bir şey var, saklı duruyor, muhtemelen ondan ötürü bu yer beni ziyadesiyle cezbediyor, nitekim o bilgeler bilgesi adamın da Ithaca'yı yeniden görebilmek için ölümsüzlüğü reddettiği yazılır ya.[2]

[II 4] ATTICUS: Kuşkusuz buraya gelmeye can atman ve bu yeri sevmen için haklı bir gerekçen olduğunu düşünüyorum. (Gerçeği söylemem gerekirse) ben de bu villayı ve senin doğup büyüdüğün bu yerin bütününü yürekten sevdim. Zira sevdiğimiz ve hayranlık duyduğumuz şeylerin izlerinin bulunduğu bu yerler, müşterek olarak bizi, nasıl olduğunu bilmediğim bir şekilde etkiliyor. O devasa yapıları ve eskilerin özenli sanat eserleriyle Atina'mız bile beni o yüce insanların kaydettikleriyle –ki onların her biri orada yaşadı, orada oturdu ve hep orada tartışıp durdu– etkilediği kadar etkilemiyor. Onların mezarlarını bile dikkatle inceliyorum. Senin doğduğun bu yeri bu andan itibaren daha fazla seveceğim.

MARCUS: Sana doğduğum yeri göstermiş olmak bile beni mutlu ediyor.

---

1 Buradaki *sacra*'yı "kutsal törenler" olarak da çevirebiliriz.

2 bkz. *Kişiler, Makamlar ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*: "Odysseus"

[5] ATTICUS: Ben de tanıdığım için mutluyum. Ancak kısa süre önce buranın (yani sanıyorum ki Arpinum'u kastettin) doğum yeriniz olduğunu söylemiştin, bununla neyi kastettin? İki memleketiniz mi var? Yoksa tek bir ortak memleketiniz mi var? Bilge Cato'nun memleketi Roma değil de Tusculum değil mi?

MARCUS: Hercules aşkına, onun ve küçük kasabalardan gelen herkesin biri doğadan, diğeri de vatandaşlığından gelen iki memleketi olduğunu düşünüyorum. Cato Tusculum'da doğduğu için Roma vatandaşlığına kabul edildi. Dolayısıyla, o doğduğu yer bakımından Tusculumlu, vatandaşlığı bakımından Romalıdır, bir memleketini yerden, diğerini yasadan edinmiştir. Senin Atticalıların da, Theseus hepsine köyden ayrılıp kente (buna *astu* da[3] diyorlar) taşınmalarını buyurmadan önce nasıl ki hem kendi memleketlerinin hem de Attica'nın insanlarıysalar, aynı şekilde biz de hem doğduğumuz hem de vatandaşlığına alındığımız yere memleketimiz diyoruz. Ancak yardımseverliğimiz söz konusu olduğunda, adını devletten ve genel vatandaşlıktan alan uğruna ölmemiz, güvenliğimizi kendisine teslim etmemiz, her şeyimizi vermemiz ve âdeta kendimizi adamamız gereken memleketimizi diğerinin önüne koymalıyız. Bununla birlikte, beni dünyaya getiren memleketime, beni vatandaşlığa alan memleketten daha az sevgi besliyor değilim. Bu yüzden ben onu da memleketim olarak görmekten vazgeçmeyeceğim, öbürü daha büyük olsa da bu memleketim de onun içinde bulunmaktadır.

[III 6] ATTICUS: O halde bizim Büyük Pompeius, seninle aynı minvalde, Ampius'u savunurken, doğru bir şekilde, devletimizin bu kasabaya çok haklı bir şükran borcu olduğunu dile getirmişti; zira ondan iki kurtarıcı ortaya çıkmıştı. Demem o ki, seni dünyaya getiren bu yer, bana aynı zamanda senin memleketin olarak görünüyor.

---

3 *Astu* "kent" anlamındadır ama özellikle de Atina kentini ifade eder.

Ancak şimdi bir adaya gelmiş bulunuyoruz, öyle ya, bundan daha tatlı hiçbir şey yok. Nitekim, bir geminin başı gibi kesiyor Fibrenus'u ve eşit bir şekilde ayırdığı iki kol iki yandan akıyor, sonra hızla birleşip birlikte akmaya başlıyorlar, kavuşmalarından güreş alanına yetecek kadar bir yer çıkıyor! Böyle yapmakla –sanki tartışmamız için bize bu yeri hazırlama işi ve görevini edinmiş– düşüyor birden Liris'e, aristokrat bir aileye katıldığı için yitiriyor o daha az ünlü olan adını ve Liris'i daha da soğutuyor. Birçoklarını ziyaret ettiysem de, bundan daha soğuk bir nehirden geçmedim. Socrates'in Platon'un *Phaedrus*'unda yaptığı gibi,[4] ayağımla bile soğukluğunu ölçemem.

[7] MARCUS: Gerçekten de öyle, ancak Quintus'tan sık duyduğum, senin Epirus'taki Tyamis'inin de tatlılık bakımından bundan aşağı kalmadığını düşünüyorum.

QUINTUS: Evet, dediğin gibi. Ayrıca Atticus'umuzun çınarlarla dolu Amaltheum'undan daha etkileyici olabileceğini düşünme sakın. Ancak bana öyle geliyor ki, bu gölgede oturmalı ve konuşmamızda kaldığımız yere dönmeliyiz.

MARCUS: İyi yakaladın Quintus. (Oysa kaçabildiğimi düşünmüştüm!) Sana borcumuz kalmayacak.

QUINTUS: O halde başlayalım. Bugünün tamamının senin olduğunu söyleyelim.

Ius naturale'nin özeti (7-17)

MARCUS: Aratus'un şiirine başlarken yaptığımız gibi, "Iupiter'den başlasın Musa'ların girişi."

QUINTUS: Ne anlama geliyor bu?

MARCUS: Demem o ki, şimdi yine ele aldığımız konuya ondan ve diğer ölümsüz tanrılardan başlamalıyız.

QUINTUS: En iyisi bu kardeşim, böyle olması gerekir.

---

4 Platon, *Phaedrus* 230b. Socrates burada ayağını Ilissus'a sokar.

[IV 8] MARCUS: O halde tek tek yasalara gelmeden önce, her hususta kendisine başvurmamız gerektiğinden, dili yanlış kullanarak savrulmamak ve kendisinden hareketle hakları tanımlamamız gereken yasadaki mantığın önemi konusunda bilgisiz kalmamak için, önce yasanın anlamı ile karakterini görelim.

QUINTUS: Gerçekten de öyle, bu konuyu anlatabilmenin doğru yolu budur.

MARCUS: En bilge kişilerin[5] görüşünün şu olduğunu görüyorum: Yasa ne insanların zihinlerinde tasarlayarak oluşturduğu ne de halkların kararı olan bir şeydir, aksine genel olarak evreni yönetme ve yasaklama bilgeliğiyle idare eden ebedî bir olgudur. Buna bağlı olarak, ilk ve nihai yasanın her şeyi aklıyla düzenleyen ya da yasaklayan tanrının zihni olduğunu söylüyorlardı. Bu yüzden tanrıların insan soyuna verdiği yasa haklı olarak övülmüştür. Zira o yönetmeye ve yasaklamaya uygun olan bilgenin aklı ve zihnidir.

[9] QUINTUS: Daha önce de bu konuya birkaç defa değindin. Ancak *lex popularis*'lere gelmeden önce göklerin şu yasasının anlamını açıkla istersen, böylece alışkanlık dalgası bizi yutmasın ve gündelik konuşma tarzına çekmesin.

MARCUS: Quintus, çocukluğumuzdan beri "mahkemeye çağırırsa..."[6] ve buna benzer deyişlerin yasa olarak adlandırıldığını gördük. Ancak bundan anlaşılması gereken, hem bu deyişin hem de diğer buyruk ve yasakların, halkları doğru davranmaya çağırma ve yanlış eylemlerden uzak kılma gücünü teşkil ettiğidir. Bu güç hiçbir şekilde halkların ve devletlerin var olduğu dönemden daha eskiye gitmez, ancak bu, göğü ve yeri gözetip yöneten tanrının yasasına da eşittir. [10] Zira akıl olmadan kutsal bir zihin olması ve bu kutsal aklın doğru ve yanlış olana ilişkin hüküm verirken bu güçten yoksun olması mümkün değildir. Bir adamın köprüde

5 Burada Stoacılar kastedilmektedir.

6 Hukuk dilinde "mahkemeye çağırmak" anlamında *in ius vocare*.

bütün düşman birliğine karşı direndiği ve kendisinin ardından köprünün yıkılmasını buyurduğu hiçbir yerde yazmıyor diye, Cocles'in bu büyük işi cesaret yasası ve buyruğuyla yaptığını düşünmeyecek değiliz. Yine L. Tarquinius'un yönetimi sırasında Roma'da fiili tecavüz yasası yazılmadı diye, Sextus Tarquinius'un Tricipitinus'un kızı olan Lucretia'ya uyguladığı şiddet ebedî yasaya aykırı değil mi? Zira nesnelerin doğasından kaynaklanan ve insanları doğru davranmaya zorlayan, yanlıştan alıkoyan bir akıl vardı. Nitekim, bu akıl kaleme alındığında değil, doğduğu anda yasa oldu ve tanrısal zihinle aynı anda doğdu. Bu yüzden buyurmaya ve yasaklamaya uygun, gerçek bir yönetici olan bu yasa[7] en yüce Iupiter'in doğru aklıdır.

[V 11] QUINTUS: Kardeşim, doğru ve gerçek (ve hatta ebedî) olanın yazıya döküldüğü için doğmadığı ya da yok olmadığı konusunda sana katılıyorum.

MARCUS: O halde tanrısal zihnin en yüce yasa olması gibi, aynı şekilde, insan için de bilgenin zihnindeki yasa kusursuzdur. Halkların döneme bağlı olarak oluşturduğu yasalar yasa adını olgunun kendisindense genel kabulden alır. Gerçekten de, doğru bir şekilde yasa olarak adlandırılabilen her yasanın övgüye değer olduğunu şu kanıtlarla ortaya koyarlar: Elbette yasalar vatandaşların esenliği ve devletlerin güvenliği, insanların yaşamının huzurlu ve mutlu olması için bulunmuştur. Uygun yasaları ilk teklif eden kişiler içinde bulundukları toplumlara yasaları kendilerinin yazacağını ve sınırlarını belirleyeceğini, kabul edilip benimsenmesi durumunda dürüstçe ve mutlu bir şekilde yaşayacaklarını göstermişlerdir. Bundan aynı zamanda şu sonuç çıkar: Yaşadıkları toplumlara yıkıcı ve haksız kurallar belirleyenler, vaatlerine ve iddialarına ters davrandıkları için, onlara yasa dışında bir şey sunmuş olur. Bizzat yasa kavramını yorumlarken, yasanın kendisinde adil ve doğru olanı seçme gücünün ve kararının bulunduğu açıkça anlaşılabiliyor olmalıdır.

---

7 bkz. 1.33.

[12] Dolayısıyla, başkalarının da yaptığı gibi,[8] sana soruyorum Quintus: Yokluğunda devleti devlet olmaktan çıkaran şey iyi şeyler arasında sayılmalıdır, değil mi?

QUINTUS: En iyi şeyler arasında sayılmalıdır.

MARCUS: Yasadan yoksun olan devlet bundan dolayı hiçbir yerde devlet sayılmaz, değil mi?

QUINTUS: Aksi söylenemez.

MARCUS: O halde yasayı en iyi şeyler arasında saymamız gerekir.

QUINTUS: Kesinlikle katılıyorum.

[13] MARCUS: "Yasa" adına yaklaşması şöyle dursun, bazı çetelerin üzerinde anlaşarak aldığı, ziyadesiyle zararlı ve tehlikeli olan birçok kararı toplumlar bağlamında nasıl değerlendirmeli? Zira cahil ve tecrübesiz insanlar iyileştirici ilaçlar yerine zehirli ilaçlar yazıyorsa, onlara gerçek hekim reçetesi denemez, halk nezdinde de, halkın, zararlı olduğu halde kabul ettiği bir şeye yasa denemez. O halde yasa adil olan ve adil olmayan şeyler arasındaki ayrımın kendisidir; her şeyin en eskisi ve en önemlisi doğaya uygun olarak belirlenmiştir; iyileri gözetip korurken kötüleri cezalandıran insan yasaları ondan doğmuştur.

[VI] QUINTUS: Çok iyi anladım, sadece yasa dışındaki bir şeyin kabul edilmemesi değil, aynı zamanda ona yasa bile denmemesi gerektiğini düşünüyorum.

[14] MARCUS: Öyleyse Titius ve Apuleius'un yasalarının da yasa olmadığını düşünüyorsun, değil mi?

QUINTUS: Kuşkusuz Livius'un yasalarının da...

MARCUS: Doğru, özellikle de *Senatus*'un üzerinde zaman harcamadan tek bir satırla yürürlükten kaldırdığı yasalar. Anlamını açıkladığım yasa ise ne yürürlükten kaldırılabilir ne de iptal edilebilir.

---

8 Burada Socrates'in diyalogda yeni bir konu açmak için karşısındakine soru sorma yöntemini kullanan bütün filozoflar kastediliyor.

QUINTUS: O halde sen asla iptal edilemez olan yasaları inceleyeceksin, öyle mi?

MARCUS: Kesinlikle, tabii ikinizin de onaylaması koşuluyla. Ancak o en bilgili adamın,[9] bütün filozoflar içindeki en büyük otoritenin yaptığı gibi yapacağım, zira o önce devlet üzerine, daha sonra da ayrı olarak devletin yasaları üzerine yazmıştı, ben de bunun böyle olması gerektiğine inanıyorum. Bizatihi yasayı ele almadan önce bu yasaya bir övgü sunacağım, nitekim Zaleucus ile Charondas'ın da,[10] bireysel merak ve keyif için değil, aksine içinde yaşadıkları toplumlar için, devlet yasalarını yazarken aynı şeyi yaptığını görüyorum. Keza açık ki, onları izleyen Platon'a göre de, yasanın işlevi insanların her şeye baskı ve tehditlerle zorlanmasından ibaret değildir, aynı zamanda insanların ikna edilmesidir.[11]

[15] QUINTUS: Ya Timaeus'un Zaleucus diye birinin hiç yaşamadığını söylemesine ne dersin?

MARCUS: Ama benim düşünceme göre, ondan daha değersiz bir otorite olmayan (birçoklarının daha iyi dediği) Theophrastus, aksini söylüyor. Keza vatandaşları, aynı zamanda müttefikimiz olan Locri kavmi de onu anıyor. Kaldı ki, yaşadı ya da yaşamadı, konumuz bu değil, biz aktarılan üzerine konuşuyoruz.

[VII] En nihayetinde vatandaşlar başından itibaren şuna ikna edilmelidir: Tanrılar her şeyin efendisi ve yöneticisidir, her ne oluyorsa onların yargısı ve istenci üzerine oluyordur. Yine onlar insan soyuna en iyi şekilde lütufta bulunur ve her bir kişinin nasıl biri olduğuna, ne yaptığına, neye katlandığına, hangi akılla, hangi inançla dinî yükümlülüklerini yerine getirmeye çalıştığına bakar, inançlıları ve inançsızları aklında tutar. [16] Gerçekten de, bu hususların bilincinde olan zihinler yararlı ya da gerçek düşünceden asla sapmaz. Akıl

9 Burada Platon kastediliyor.

10 karş. 1.57.

11 Platon, *Yasalar* 723a.

ve zihin sahibi olan hiç kimse, gökte ve evrende bulunmadığını veyahut en büyük zihin ve akıl tarafından güçlükle kavranabilen bu unsurların akıl olmadan hareket edebileceğini düşünecek kadar budalaca bir kibre kapılmış olamaz, bundan daha doğru ne var? Öyle ya, yıldızların düzeni, gün gece değişimleri, mevsimler arasındaki denge ve biz yararlanalım diye var olan her şey kimi şükran duymaya itmez, böyle biri varsa onu insan saymak mümkün olabilir mi? Akla sahip olan her şey aklı deneyimlemeyen şeylerden üstün olduğundan ve herhangi bir şeyin her şeyi kapsayan doğadan üstün olduğunu söylemek caiz olmadığından doğada da bir akıl bulunduğunu kabul etmeliyiz. Ant içmenin ne çok şeyi sağlamlaştırdığını, ne kadar çok dinî yükümlülüğün anlaşmaları güvenilir kıldığını, ne çok insanın tanrısal cezalandırmadan korkarak suçtan uzak durduğunu ve ölümsüz tanrılar bazen yargıç, bazen de tanık olarak konuya dahil edildiğinde vatandaşlar arasındaki birlikteliğin nasıl kutsal kılındığını düşünen hangi insan bu fikirlerin yararlı olmadığını söyleyebilir?

Yasaya giriş konuşmasını dinlemiş oldun, nitekim Platon'un sergilediği yaklaşım da böyledir.[12]

[17] QUINTUS: Gerçekten dinledim kardeşim, Platon'dan, farklı konulardaki farklı düşünceleri alman hoşuma gidiyor. Nitekim, evvelce söylediğin onunkinden hiç de farklı değil, keza tanrılarla ilgili girişin de. Bana sadece Platon'un konuşma türünü taklit ettiğin görünüyor.

MARCUS: Belki bunu isterim, ancak kim onu taklit edebilir ya da bir vakit edebilecektir? Zira bu düşünceleri aktarmak kolaydır. Açıkça kendi düşüncelerimin olmasını istemeseydim, ben de bunu yapardım.

QUINTUS: Kesinlikle katılıyorum, dediğin gibi kendin olarak kalmanı tercih ederim. Ancak şimdi, uygunsa, dinle ilgili yasaları açıkla.

12 Platon, *Yasalar* 722d.

Dinî yasalar (18-22)

[18] MARCUS: Elimden geldiğince açıklayacağım. Hem bu yer hem de konuşma gayet uygun, yasaların diliyle açıklama yapacağım.

QUINTUS: Nedir o?

MARCUS: Quintus, kadim *On İki Levha* ve *leges sacratae* kadar eski olmasa da, yine de önemli bir otoritesi bulunan ve buradaki konuşmamızdan biraz daha eski olan yasalar vardır. Bu geleneği elimden geldiğince kısaca izleyeceğim. Ancak tüm yasaları değil, zira bunun sonu gelmez, sadece en önemli unsurları ve düşünceleri paylaşacağım.

QUINTUS: Gerçekten de bu kaçınılmaz bir durum, haydi dinleyelim.

[VIII 19] MARCUS: Tanrılara temiz bir şekilde yaklaşılsın,[13] inanç korunsun ve malvarlığı bir kenara atılsın. Kim farklı davranmışsa tanrı onun cezalandırıcısı olsun. Resmen kabul edilmedikçe, kimse yeni ya da yabancı tanrılara ayrıca tapmasın. Herkes tapım geleneği atalara dayanan bu tanrılara hususi olarak da tapsın.

Kentlerde sunakları, köylerde kırları ve *Lares* için mekânları olsun. Ailenin ve ataların ayini korunsun. Erdemleriyle göğe yerleştirilen kutsal ve her daim göksel olarak kabul edilen tanrılara, Hercules'e, Liber'e, Aesculapius'a, Castor'a, Pollux'a, Quirinus'a ve hatta insanın göğe yükselmesine izin verilmesini sağlayan değerlere, Zihin'e, Erdem'e, Adanmışlık'a ve İnanç'a[14] tapılsın. Bunların onuruna sunaklar olsun, ancak kusurlar işlenmesin.

Düzenlenen kutsal törenlere saygı gösterilsin. Şenliklerde davalardan uzak durulsun ve dinî tören işleri hizmetçiler eşliğinde yürütülsün, yıllık döngülere göre nasıl belirlenmişse

13 Bkz. 2.24.

14 Her biri tanrılaştırılan kavramlar olarak sırasıyla *Mens*, *Virtus*, *Pietas* ve *Fides*.

öyle kalsın. Din adamları belli ürün ve belli meyveleri halka açık bir şekilde sunsun.[20] Belli sunulara ve günlere bağlı olarak süt ve yenidoğan bereketini başka günlere saklasınlar. *Sacerdos*'ların yıllık döngüleri belli bir mantık içinde tamamlama görevlerini ihlal etmemeleri sağlansın. Hangi kurbanın uygun olduğuna ve hangi tanrı için muteber olduğuna din adamları tarafından önceden karar verilsin.

Farklı tanrıların farklı *sacerdos*'ları, hepsinin *pontifex*'i ve her birinin *flamen*'i olsun. *Vesta Bakireleri* kentte halkın tam kalbinde yanan ebedî ateşi korusun. Ayrıca hususi ve halka açık tören ve ayinlerin nasıl olacağını bilmeyenler de kamuda görev alan *sacerdos*'lardan yardım alsın. Bu *sacerdos*'ların iki türü vardır: Biri törenlerde ve dinî ayinlerde görev alırken, diğeri *fatidicus* ve *vates*'lerin, *Senatus* ile halkın öğrenmesi gereken anlaşılmaz sözlerini yorumlasın.

Bu arada En İyi ve En Yüce Iupiter'in yorumcuları da, yani kamuda görev alan *augur*'lar da, işaret ve *auspicium*'lar aracılığıyla geleceği görsün, ilimlerinden yararlanılsın. [21] Yine *sacerdos*'lar üzüm bağlarını, söğüt yataklarını ve halkın esenliğini gözetsin, savaş ve kamuya ilişkin *auspicium*'lara öncelik versin ve diğerlerine uyum sağlasın. Tanrıların öfkelerini öngörsün ve onlara uygun davransın. Göğün sabit bölgelerindeki şimşekleri dindirsin; kenti, tarlaları, adanmış ve dikili tapınakları gözetsin. Bir *augur* haksız, günah, zarar verici ya da meşum ne derse, boş ve değersiz sayılsın. Kim boyun eğmezse, bu asli suç sayılsın.

[IX] *Fetialis sacerdos*'ları savaş tartışmalarında savaş, barış ya da ateşkes anlaşmalarını onaylayan hâkimler olsun.

Senatus buyurursa, kehanetler ve alametler Etrüsk *haruspex*'lere sorulsun ve Etruria seçkin kişilerine bu ilmi öğretsin. Uygun gördükleri tanrılara kurban sunsunlar, yine onlar şimşekler ve yıldırımlar için kefaret ödesin.

Halkın yararına olması ve ayin gereği dışında, kadınlar gece sunularına katılmasın.

Hiçbir kadına, Ceres'le ilgili olan Yunan törenleri dışında, giriş izni verilmesin.

[22] Kefareti olmayan kutsala hakaret[15] imansızlık sayılsın, kefareti olabilen eylemin kefareti kamu *sacerdos*'ları tarafından ödensin.

Araba yarışının ve vücut yarışmasının olmadığı halka açık oyunlarda şarkı, lir ve flütle olmak kaydıyla halkın eğlenmesi sağlansın ve bu eğlence tanrıların onuruyla ilişkilendirilsin.

Atalardan kalan ayinlerden en iyileri yapılsın.

Idalı Ana'nın[16] hizmetkârları dışında kimse bağış talep etmesin, onlar da hakkaniyetle belirlenmiş günlerde talep etsin.

Adanmış kutsal emaneti kim çalar ya da yerinden kaldırırsa bu cinayet sayılsın. Yalan yeminin tanrısal cezası ölüm, insani cezası ise utanç olsun. *Pontifex*'ler ensesti en sert şekilde cezalandırsın. İmansız biri tanrıların öfkesini arınmağanlarla yatıştırmaya cüret edemesin. Adakların yerine getirilmesine özen gösterilsin. Tanrısal sözden dönmenin tanrısal cezası olsun.

Kimse toprağı kutsamasın.[17] Altın, gümüş ve fildişi adarken ölçülü olunsun. Hususi kutsal törenlerin daimî olması sağlansın. Ölenlerin ruhlarının hakları kutsal sayılsın. İyi biri olarak ölenler tanrılar arasına karışmış sayılsın. Onlar için harcanan paralar ve yakılan ağıt sınırlı olsun.[18]

Yukarıdaki yasalar üzerine yorumlar (23-69)

[X 23] QUINTUS: Kardeşim, bu büyük yasa konusunu ne kadar da kısa bir şekilde sonuca bağladın. Ancak bana

15 Örnekler için bkz. 2.41.
16 Burada Cybele kastedilmektedir.
17 bkz. 2.45.
18 bkz. 2.59-66.

öyle geliyor ki, bu din sistemi Numa'nın yasalarından ve âdetlerimizden çok farklı değil.

MARCUS: Africanus'un devlet üzerine olan kitaplarda, eski devletimizin yönetim biçimleri içinde en iyisi olduğuna ikna ettiği[19] ortadayken, en iyi devletin uygun yasaları sunması gerekmediğini mi düşünüyorsun?

QUINTUS: Tam aksini düşünüyorum.

MARCUS: O halde burada en iyi devlet türünde bulunan yasaları beklemelisin. Eğer bugün devletimizde bulunmayan ve daha önce de bulunmamış yasaları teklif edeceksem, bunlar bir zamanlar yasa gücüne sahip olan, ataların âdetindeki unsurlar olacaktır.

[24] ATTICUS: Uygunsa, bu yasayı sun bize, böylece ben de "senin de teklif ettiğin gibi," diyebileyim.

MARCUS: Demek öyle diyorsun Atticus. Başka bir şey söylemeyecek misin?

ATTICUS: Seninle hemfikir olmadığım büyük bir mesele yok, dilersen, küçük meselelerde de kararı sana bırakacağım.

QUINTUS: Benim düşüncem de bu yönde.

MARCUS: Uyarayım, uzun sürebilir.

ATTICUS: Ah, keşke! Başka ne yapmayı tercih ederiz ki?

MARCUS: Yasa tanrılara temiz bir şekilde, yani temiz bir zihinle yaklaşmayı buyurur,[20] her şey buna dayanır. Bu beden temizliğini dışlamaz, ancak bundan anlaşılması gereken zihnin bedenden çok daha üstün olduğudur. Tanrılara yaklaşırken beden temizliği de gözetilmelidir, ancak zihindeki temizliği korumak çok daha önemlidir. Bedendeki kir suyla yıkandığında ya da günlerin geçmesiyle temizlenebilir, ancak zihindeki kir ne uzun zaman içinde ne de nehirlerde yıkanarak silinebilir. [25] İnançlı olmayı ve zenginliği elinin tersiyle itmeyi buyuran, iyilik için tanrıya şükredilmesi ve aşırılıktan

19 Bu konu için bkz. Cicero, *De Re Publica* 1.41-2.70.

20 bkz. 2.19.

uzak durulması gerektiğini kastetmiş olur. Yani? İnsanlar arasındaki yoksulluğu zenginlikle aynı saymalıyız da, tanrılara yaklaşmak için düzenlenen kutsal törenlerde niçin aşırıya kaçalım? Kaldı ki, tanrı için, hiçbir şükran kendisini teskin etme ve tapınma yönteminin herkese açık olmaması kadar değersiz değildir. Dahası, tanrının bir yargıç değil de bizzat cezalandırıcı olarak kabul edilmesine bağlı olarak dinin cezanın korkusuyla onaylandığı görülüyor. Bireyin yeni ya da yabancı tanrılara tapması dinde karışıklık ve *sacerdos*'larımızın bilmediği törenler doğurur. [26] Zira ataların kabul ettiği tanrılara, bu yasaya bizzat atalar da uymuşsa, tapmak caizdir.

Kentlerde tapınaklar olması gerektiğini düşünüyor ve Pers din adamlarına katılmıyorum. Xerxes'in, onlara danışarak, kendilerine her yerin açık ve serbest olmasının gerektiği ve bu evrenin tamamının kendileri için bir tapınak ve ocak olduğu, tanrıları duvarlar ardına kapattıkları gerekçesiyle Yunanistan'daki tapınakları yaktırdığı söylenir. [XI] Yunanlar ve atalarımız, tanrılara duydukları inancı artırmak için, onlarla aynı kentlerde yaşamamızı istemekle daha iyi yapmıştır. Bu görüş devletler için yararlı bir din oluşturmuştur, tabii o en bilgili Pythagoras tarafından da güzelce söylendiği gibi, "bir dinsel ayine katıldığımızda, aklımızda sadece dinimiz ve inancımız olmalı,"[21] Yedi bilgeden biri olan Thales'in de dediği gibi, "insanların gördükleri her şeyin tanrılarla dolu olduğunu bilmesi gerekir, böylece herkes en kutsal tapınaklardaymış gibi ziyadesiyle temiz kalpli kalacaktır."[22] Bu görüşe göre tanrıların sadece zihinlere değil, aynı zamanda gözlere de hitap eden bir görünüşü vardır. Çiftliklerdeki koruların mantığı da aynıdır. [27] Atalarımızın bize bıraktığı, efendiler kadar kölelere de hitap eden ve çiftlik yanında villanın da görüş açısında bulunan Lares tapımı terk edilmedi.

---

21 Pythagoras'la ilgili benzer bir aktarım için bkz. Plutarchus, *De Superstitione* 9.169e.

22 Aynı görüş için bkz. Diogenes Laertius 1.1.27.

Bu, ailenin ve ataların ayinlerini korumak anlamını taşır, zira eski dönemler tanrılara daha yakın olduğundan, dinin tanrılar tarafından aktarılmış gibi gözetilmesi gerekir. Yasa insan soyu içinde kutsanan Hercules ve başka insanlara tapılmasını buyurursa, bu, herkesin ruhunun ölümsüz olduğu, ama sadece cesur ve iyi insanların ruhlarının tanrısal olduğu anlamına gelir. [28] Gerçekten de Zihin,[23] Adanmışlık,[24] Erdem[25] ve İnanç da[26] iyi bir şekilde kutsanmalıdır,[27] nitekim insanlar bunlara sahip olan kişilerin (bütün iyi insanlar sahiptir) ruhlarında bizatihi tanrılarla bir olduklarını düşünsünler diye, bunların hepsine Roma'da halka açık tapınaklar adanmıştır. Atina'da ise Cylon, günahını telafi etmek için Giritli Epimenides'in tavsiyesiyle Hakaret ve Utanmazlık tapınaklarını inşa etti, oysa erdemler kutsanmalıdır, kusurlar değil. Palatium'daki eski Ateş Sunağı ve Esquilium'daki Kötü Talih Sunağı kötü karşılanmalı ve bu tür yerlerin hepsinden vazgeçilmelidir. Eğer isim bulunması gerekiyorsa, zafer kazanıp kontrolü ele geçirmeyle ilgili Hâkim Güç ya da istikrarı korumayla ilgili İstikrar, Iupiter'in adı olarak İstikrarı Sağlayan ve Yenilmez, dahası, yine Güvenlik, Onur, Kaynak ve Zafer gibi arzulanası isimler tercih edilebilir, zira ruh ancak iyi şeylerin beklentisiyle teşvik edilir. Nitekim, doğru bir şekilde, Calatinus'ta Umut kutsanmıştır. Bugünün Talihi de kutsansın (zira bu her gün için geçerli olacaktır), yardım gönderme niteliğiyle Gözeten Talih, belirsiz olaylarla ilişkilendirilen Şans ya da doğumdan ötürü İlk Doğan da kutsansın. <...>

---

23 İyi ve sağlıklı kavrayış gücünü imleyen Mens [Zihin] Tapınağı MÖ 217'de T. Otacilius Crassus tarafından Capitolium'da inşa edilmiştir.

24 Pietas [Adanmışlık] Tapınağı Circus Flaminius'taydı.

25 Scipio Aemilianus MÖ 133'te Numantia'yı ele geçirdikten sonra Virtus [Erdem] Tapınağı'nı inşa ettirmişti.

26 Fides [İnanç] Tapınağı Palatium'daydı.

27 bkz. 2.19.

[XII 29] Şenlik ve festival günleri sistemi özgür bireyler için dava ve görüşmelerden, köleler içinse iş ve çalışmadan uzak olma anlamı taşır. Yıllık takvimin düzenleyicisi farklı tarım işlerinin tamamlanmasını da gözetmelidir. (Yasada yazdığı gibi) sunulardaki içkilere ayrılan dönem de takvime ekleme bağlamında dikkatle düzenlenmelidir. Bu uygulama Numa tarafından ustaca başlatılmışsa da daha sonraki din adamlarının ihmalinden ötürü atlanmıştır. Bununla birlikte *pontifex*'ler ile *haruspex*'ler tarafından başlatılan uygulamalar da değiştirilmemeli, yani hangi tanrıya hangi kurban kesilecekse, hangi tanrıya daha büyüğü, sütten kesilmiş olanı, erkeği, dişisi sunulacaksa o sunulmalıdır.

Her tanrı için birçok ve her bir tanrı için bir adet bulunan özel *sacerdos*'lar yasayla ilgili soruları yanıtlama ve dinî yükümlülükleri yerine getirme işlevi görür. Vesta (Yunanca bir isimle[28] anılıyor, biz de neredeyse bu ismi birebir almışız) âdeta kentin kalbini içerdiğinden, ona tapınacak bakireler de olmalıdır, böylece ateşi korurken gerektiğinde hemen uyarabilsinler ve kadınlar onlara bakıp kadın doğasının iffet duygusunu taşıyabileceğinin farkına varsın.

[30] Sadece dini değil, aynı zamanda devlet yapısını da ilgilendiren halka açık dinî ayinler olmazsa hususi inanç gerekleri de yeterince yerine getirilemez. Nitekim, halkın her zaman soyluların yönlendirmesi ve otoritesine ihtiyaç duyması devleti daim kılar. *Sacerdos*'ların resmî uygulaması hiçbir yasal din türünü es geçmez, bu yüzden dinî ayinlerde bazıları tanrıları memnun etmek için, bazıları da bilicilerin kehanetlerini (görev sonsuz olmasın diye bunların sayısı çok değildir, dahası, her bir din adamı halka açık üstlenen görevlerin bu topluluğun kapsamında olduğunu unutmamalıdır) yorumlamak için hazır bulunur. [31] Devletteki aynı zamanda otorite sağlayan en büyük ve en önemli hak *augur*'larla ilgilidir. Ben

28 Hestia.

de bir *augur* olduğum için değil,[29] bunun böyle olduğunu kabul etmemiz gerektiği için böyle düşünüyorum. Eğer hakkı inceliyorsak en üst yetkiler ve en üst otoriteyle toplulukları, meclisleri ya da ilkeleri iptal edebilmek ve alışkanlıkları ortadan kaldırabilmekten daha büyük bir yetki var mı? Eğer bir *augur* "başka bir günde" diyebiliyorsa halihazırda başlamış olan bir süreci sona erdirmekten daha önemli ne var? *Consul*'lerin görevlerinden ayrılabileceğine karar vermekten daha olağanüstü ne var? Halkla ya da *plebs* sınıfıyla iş görme hakkını verme ya da geri almaktan daha kutsal ne var? Hakkın yasal dayanağı olmadığında, örneğin *lex Titia*, kurul kararıyla ya da Livius'un yasaları hem *consul* hem de *augur* olan Philippus'un hükmüyle iptal edilmemiş miydi? Sivil ya da askerî meselelerde hiçbir *magistratus* kararı *augur* otoritesinin onayı olmadan kabul edilemez.

[XIII 32] ATTICUS: Gerçekten de öyle, bu yetkilerin büyük olduğunu görüyor ve kabul ediyorum, ancak sizin kurulda da, en iyi *augur*'lar olan Marcellus ile Appius arasında büyük bir anlaşmazlık olmuştu (bunu onların kitaplarında okudum), biri *auspicium*'ların devletin yararına olması gerektiğini düşünürken diğerine göre sizin ilminiz kendi başına kâhinlik için yeterliydi. Senin bu konuyla ilgili ne düşündüğünü merak ediyorum.

MARCUS: Benim mi? Yunanların *mantice*[30] dediği kehanetin var olduğunu ve bunun kuşlarla ve diğer işaretlerle uygulanan ilmimizin bir parçası olduğunu düşünüyorum. Eğer tanrıların varlığını, evrenin onların zihniyle yönetildiğini, yine onların insan neslini gözettiğini ve bize gelecekteki olayların işaretlerini gösterebildiğini kabul ediyorsak kehanetin var olduğunu reddetmek için herhangi bir neden görmüyorum. [33] Bunlar benim ortaya attığım iddia-

29 Cicero MÖ 53'te *augur* olmuştu.

30 Burada Yunancadaki μαντικη (mantike) terimi birebir Latinceye dönüştürülüp *mantice* olarak kullanılmış.

lar, bunlardan hareketle kehanetin işlediğini ve kaçınılmaz olduğunu düşünüyoruz. Dahası, gerek bizim devletimizde, gerekse her krallıkta, her halkta ve her soyda birçok olayın ikna edici bir şekilde *augur*'ların öngördüğü gibi gerçekleştiğini gösteren sayısız örnek vardır. Nitekim, eskiler kehanetin gerçek olduğunu öğretmeseydi, Polyidus, Melampus, Mopsus, Amphiaraus, Calchas ve Helenus isimleri çok meşhur olmaz, Phrygialılar, Lycaonialılar, Cilicialılar ve bilhassa Pisidialılar gibi birçok soy bugüne kadar ünlerini koruyamazdı. Yine eskilerin hepsi şaşılası birçok olayın gerçeğe dönüştüğünü anlatmasaydı, kuşkusuz Romulus'umuz kenti *auspicium* üzerine kuramaz, Attus Navius'un adı bu kadar uzun süre belleklerde kalamazdı. Ancak hiç şüphe yok ki, bu *augur*'luk disiplini ve sanatı, bugün yaşadığımız çağdan ve ihmalkârlıktan ötürü artık ortadan kalkmıştır. Dolayısıyla, ne bu ilmin geçmişte kurulumuzda hiç olmadığını söyleyen birine ne de ilmin bugün de var olduğunu söyleyen birine katılırım. Bana öyle geliyor ki, atalarımızın döneminde bu ilmin iki işlevi vardı; bazen devlet için önemli bir dönemde, ancak daha sık olmak üzere kişisel bir iş için de bu ilme danışılırdı.

[34] ATTICUS: Kesinlikle, ben de böyle olduğunu düşünüyorum, buradaki açıklamana büyük ölçüde katılıyorum. Ancak geri kalanını da açıkla.

[XIV] MARCUS: Elimden geldiğince kısa bir şekilde açıklayacağım. Sırada savaş hukuku var, buna göre, savaş kararı alma, savaşı yürütme ve sonlandırmayla ilgili olarak en önemli meselenin hak ve inanç olduğunu, dahası, bunların açıkça yorumcuları olsun diye yasayla birlikte ele alınmaları gerektiği sonucuna vardık. Halihazırda *haruspex*'lerin dinî yönü, kefaretler ve arınmalarla ilgili olarak yasanın yeterince açık olduğunu düşünüyorum.

ATTICUS: Katılıyorum, tüm konuşma din etrafında döndüğü için böyle...

MARCUS: Ancak Titus, bir sonraki konuda bana ne kadar katılacağını ve seni nasıl çürütebileceğimi merak ediyorum.

ATTICUS: Peki, nedir o konu?

[35] MARCUS: Kadınların gece sunularıyla ilgili durumu.

ATTICUS: Tamam da, bilhassa halka açık resmî sunular hariç, bu konuda sana katılıyorum.

MARCUS: Peki, gece törenlerini iptal edersek, bizim Iacchus ile Eumolpidae'ımızın durumu ne olacak? Zira sadece Roma halkı için değil, aynı zamanda tüm iyi ve istikrarlı topluluklar için yasaların çerçevesini belirliyoruz.

[36] ATTICUS: Anladığım o ki, sen bunu başladığımız konudan ayrı tutacaksın.

MARCUS: Evet, ayrı tutacağım. Zira düşüncem o ki, senin Atina'n değerli ve kutsal olan birçok şey meydana getirdi ve bunları insan yaşamına kattı, bu gizemlerden daha iyi hiçbir şey yoktur. Onlar sayesinde kaba ve vahşi bir yaşamdan insancıllık ile nezakete kavuştuk; kuşkusuz, kabul törenleri sayesinde yaşamın ilkelerini öğrendik, sadece mutlu yaşama değil, aynı zamanda daha büyük bir umutla ölme anlayışını edindik. Gece ayinlerinin benimsemediğim yanını komedi şairleri ortaya koyuyor. Roma'da bunlara izin verilseydi, sunu törenine şehvet duygusuyla katılanlar neler yapmazdı, ki böyle şeylerin istenmeden göze çarpması bile günahtır.

ATTICUS: Roma için böyle bir yasa önerebilirsin, ancak şimdilik bizim yasalarımızı[31] bize bırak.

[XV 37] MARCUS: O halde kendi konuma dönüyorum. Bu ayinler öyle titizlik içinde yapılmalı ki, parlak bir ışık kadınların şöhretini kalabalıktaki gözlerden korumalı ve Ceres'in gizemlerine kabul töreni Roma'daki kabul törenleri gibi olmalı. Bacchanalia'yla ilgili eski *Senatus* iradesi ve askerî gücün destek verdiği *consul* kovuşturmaları ile cezaları atalarımızın bu konuda nasıl katı olduğunu gösterir, kaldı

31 Burada Atina yasaları kastedilmektedir.

ki Thebaeli Diagondas Orta Yunanistan'da gece ayinlerini (belki de onlara karşı daha sert görünmemeliyiz) yasayla kalıcı olarak engellemişti. Nitekim, Eski Komedi'nin alaycı şairi Aristophanes de tuhaf tanrılarla ve onları geceyi gündüz ederek onurlandıran ayinlerle dalga geçmiş, öyle ki bir eserinde Sabazius ve diğer yabancı tanrılar mahkemece suçlanmış ve ülkeden kovulmuştu.

Resmî memur olan *sacerdos* bilgisizliği nasihatle gidererek insanları korkudan arındırmalı, törenlerde yapılan saygısızlığı ve dine edilen hakareti lanetlemeli ve bunların imansızlık olduğunu söylemelidir.

[38] Halk oyunları tiyatro ile sirk olarak ayrılır, sirkte atletik yarışmalar olur, örneğin koşu, boks, güreş ve özel bir hedefe yönelik araba yarışı. Tiyatro lir ve flüte eşlik eden şarkılarla çınlar, elbette yasaya göre ölçülü olması kaydıyla. Platon'a katılıyorum,[32] hiçbir şey genç ve etkilenmeye açık zihinlere şarkıdaki farklı sesler kadar kolayca sızamaz ve bu etkinin hangi yönde, ne kadar olduğunu söyleyebilmek zordur, zira sakin ve tembel insanları coşturarak harekete geçirir, bazen duyguları sakinleştirir, bazen gerer. Yunanistan'da eski şarkı tekniğini koruyan birçok devlet vardı. Ancak âdetleri bozularak yumuşadı ve şarkılarla birlikte değişti. Bazılarının düşündüğü gibi ya müziğin tatlı çekiciliğiyle bozuldu ya da başka kusurlardan ötürü, sertlikleri ortadan kalktıktan sonra kulaklarındaki ve ruhlarındaki değişimle birlikte müzikte de değişim mümkün oldu. [39] Bu nedenle Yunanistan'ın en bilge ve açık ara en eğitimli kişisi de bilhassa bu düşüşten korkar, müziğin kurallarının kamu yasalarında değişim olmadan değişemeyeceğini söyler. Ben ise bunun ne bu kadar korkulası ne de açıkça lanetlenesi olduğunu düşünüyorum. Gördüğüm şu: Bir zamanlar tiyatrolar Livius ve Naevius'un ölçüsündeki latif sadelikle doluydu, şimdi ise aynı yerlerde omuzlarını ve gözlerini ritimlerdeki oynak değişimlere

32 bkz. Platon, *Devlet* 424d.

uydurarak döndüren kişiler koşturuyor. Bir zamanlar eski Yunanistan çok uzaktan bu salgının vatandaşların zihnine yavaş yavaş sızacağını, kötü arzu ve kötü fikirlerle tüm devletleri birden yıkacağını öngörerek bu tür unsurları ağır bir şekilde cezalandırıyordu, örneğin, bilgi doğruysa, Sparta, Timotheus'un çalgısındaki yedi telin bırakılıp fazlasının koparılmasını buyurmuştu.

[XVI 40] Sonra, "Ataların ayinlerinden en iyilerini sürdürün," diye bir yasa vardır. Bununla ilgili olarak Atinalılar Pythialı Apollon'a hangi dine inanmaları gerektiğini sorunca, şu cevabı aldılar: "Atalarınızın geleneğinde olan dine." Sonra yine gelip atalarının geleneğinin sık değiştiğini söylediler ve farklı gelenekler arasından en çok hangisini takip etmeleri gerektiği sorulduğunda, Apollon "en iyisini" cevabını verdi. Şurası açık ki, en iyi gelenek en eski ve tanrıya en yakın olandır.

Bilhassa Idalı Ana'ya birkaç günlüğüne adanan festivali[33] hariç tutarak, diğer festivaller yığınını geçersiz görüyorum, bunlar zihinleri batıl inançla doldurur ve ocakları söndürür.

Kutsala saygısızlık cezaya tabidir, bu sadece kutsal bir nesneyi değil, aynı zamanda günümüzde birçok tapınakta olduğu üzere, kutsala emanet edileni çalan için de geçerlidir. [41] İskender'in Cilicia'dayken Soli'deki bir sunağa para koyduğu, seçkin bir vatandaş olan Atinalı Cleisthenes'in de, malvarlığı tehlikeye düşünce, kızının çeyizini Samos'taki Iuno'ya teslim ettiği söylenir. Yalan yere edilen yeminler ve ensest konusunu burada tartışmaya gerek yoktur. İmansızlar tanrıları armağanlarla yatıştırmaya cüret etmesin, hiçbir iyi insan kötü biri tarafından armağanla donatılmayı istemezken, tanrının ne düşüneceği konusunda şüphe duymayı bile yasaklayan Platon'u[34] dinlesinler. Adaklarla ilgili yasalarda, gösterilmesi gereken özene dair yeterince şey söylendi, en nihayetinde adak

33 Burada kastedilen Cybele onuruna düzenlenen Megalensia şölenidir.

34 Platon, *Yasalar* 716-7.

kendisiyle tanrıya bağlandığımız taahhüttür. Nitekim dini ihlal etmeye verilen cezanın haklı reddi yoktur, bu noktada niçin trajedileri dolduran günahkâr örneklerden yararlanayım? Daha çok, gözümüzün önündeki örneklere değineceğim. Bu bahsin insanın talihini aşıyormuş gibi görünmesinden çekinsem de, yine de huzurunuzdaki bu konuşma bana ait olduğundan susmayacak ve anlatacağım konunun ölümsüz tanrılara hakaretmiş gibi değil de onlara yakışır görünmesini sağlayacağım. [XVII 42] Ben sürgündeyken[35] dinin kuralları yoldan çıkmış vatandaşların günahıyla bozuldu, ocağımızın Lar'ları suistimal edildi, muhitlerine Licentia Tapınağı inşa edildi,[36] sunakları koruyan adam oralardan kovuldu. Bu olayları takiben neler yaşandığını şöyle hızlıca aklınızdan geçirin. (Belli bir ismi zikretmeye de gerek yok.) Bütün malvarlığım elimden alınıp yağmalandığında bile kentin koruyucusunun imansızların saldırısına uğramasına izin vermedim, onu evimden babasının evine götürdüm.[37] *Senatus*, İtalya ve tüm soylar ülkeyi koruduğum yönünde bir hüküm verdi, bir insanın başına bundan daha onur verici ne gelebilir? Günahlarından ötürü dinin yere serilerek hakarete uğradığı bu insanların bir kısmı dağıldı, sağa sola savruldu; içlerinde bu günahların baş sorumluları vardı, diğerlerinden farklı olarak kutsal olan her şeye karşı saygısızlardı, sadece onursuz ve haysiyetsiz bir yaşamla işkence çekmediler, aynı zamanda bir definden ve uygun gömülme merasiminden de yoksun kaldılar.

[43] QUINTUS: Kardeşim, bunları biliyorum ve tanrılara yaraşan şükranlarımı sunuyorum, ancak olayların farklı bir şekilde de geliştiğini sıkça görüyoruz.

---

35 Cicero MÖ 58 yılının Mart ayında sürgüne gönderilmişti, o sürgündeyken düşmanları ama özellikle de Clodius tarafından Tusculum ve Formiae'daki evleri yıkılmış ve Cicero'ya Roma'ya yakın bir yerde bulunmama cezası verilmişti.

36 Cicero sürgündeyken evinin yerine Licentia Tapınağı yapılmıştı.

37 Cicero Roma'dan ayrılmadan önce evindeki Minerva heykelini alıp Capitolium'daki Iupiter Tapınağı'na götürmüştür.

MARCUS: Quintus, tanrısal cezanın ne olduğunu doğru bir şekilde değerlendirmiyor, aksine, avamın düşünceleriyle yanlışa kapılıyor, gerçekleri kavramıyoruz. İnsanların mutsuzluğunu ölümle, vücuttaki acıyla, zihindeki yasla ve mahkemede suçlu bulunmayla ilişkilendiriyoruz; bunların, insana özgü olmakla birlikte, birçok iyi insanın başına geldiğini kabul ediyorum. Günahın cezası, devamında olanlar dışında, en büyük acının bizzat kendisidir. Ülkeden nefret etmedikçe düşmanımız olmayan insanlar gördük, kâh tutkuyla, kâh korkuyla, kâh vicdan azabıyla yanıp tutuşuyorlar, ne yapıyorlarsa bir şekilde korkuyorlar, yine de dini ve tanrıların değil de insanların rüşvet vererek bozduğu hükümlerini aşağılıyorlar.

[44] Burada keseceğim ve bu konuyu daha fazla uzatmayacağım, zira arzuladığımdan daha çok intikam aldım, sadece bir husus üzerinde kısaca duracağım. Tanrısal ceza iki yönlüdür, hem yaşayanların ruhlarına yapılan işkenceleri hem de ölenlerin kötü şöhretini içerir, bu da bu tür kişilerin yıkımlarının yaşarkenki düşünce ve zevkleriyle tutarlı olduğu anlamına gelir.

[XVIII 45] Toprağın kutsanmaması gerektiği konusunda Platon'a katılıyorum, doğru çevirebilirsem şu sözleri sarf ediyor: "O halde yeryüzü, bir evin odağı gibi, tüm tanrılar için kutsaldır, dolayısıyla kimse onu yeniden kutsamasın. Altın ve gümüş hem kentlerde, hem hususi malvarlığında, hem de tapınaklarda kıskançlık uyandırır. Hayvanın bedeninden sökülen fildişi, tanrı için yeterince temiz bir sunu değildir. Bronz ve demir de halihazırda tapınağa değil, savaşa yakışan materyallerdir. Dilenirse tek bir tahta parçasından edinilen ahşap malzeme ve yine bir taş parçası, ortak tapınaklarda, bir kadının aylık işinden daha fazla emek gerektirmeyen bir işleme tabi tutulur. Tanrıya bilhassa yakışan renk beyazdır, özellikle de işlemede. Kuşkusuz, boyalar savaş işaretleri dışında kullanılmaz. En tanrısal armağanlar kuşlardır ve tek

bir ressam tarafından tek bir günde yapılan resimlerdir; diğer armağanlar da bu ölçüye göre olmalıdır."[38] Ona doğru görünen düşünceler böyle, ben ise gerek insanların kusurları gerekse bu dönemin kaynaklarıyla ilgili diğer hususlarda bu kadar katı bir sınırlama getirmiyorum; kullanımına ve sabana bağlı bir batıl inanç gelişirse toprağın işlenmesi daha da yavaşlar, diye korkuyorum.

ATTICUS: Bunları anladım, şimdi de sıra daimî törenler ile Manes hukukuna geldi.

MARCUS: Pomponius, seninki ne harika bir hafıza! Bunlar bütünüyle aklımdan çıkmış.

[46] ATTICUS: Öyle olduğuna inanıyorum, ancak benim bunu hatırlamamın ve beklememin nedeni konunun *ius pontificium* ve *ius civile*'yle ilgili olmasıdır.

MARCUS: Kuşkusuz öyle, ziyadesiyle uzman kişiler tarafından bu konularla ilgili birçok şey söylendi ve yazıldı. Ben bu konuşmamızın tamamında, tartışmamız beni hangi yasa türüne götürecekse, elimden geldiğince onu *ius civile*'miz bağlamında inceleyeceğim, ancak bu konu öyle bir işlensin ki, bu sayede yeni bir durum ya da sorun baş gösterdiğinde, kökeninden hareketle incelemeyi bilmesi sayesinde, hukukun her kısmı ortalama bir zekâ tarafından bile hiç de zor olmayacak şekilde kavranabilir olsun. [XIX 47] Ancak *iuris consultus*'lar, bu yasa türünde olduğu gibi, ya çok ve daha zor görünmesi için yanlış yönlendirdiğinden ya da öğretmeyi bilmediğinden (daha olası görünen budur) –zira sanata özgü olan sadece bir şeyi bilmek değildir, aynı zamanda onu öğretmek de sanata dahildir –genelde tek bir kavrama dayanan bir hususu sayısız bölüme ayırıyor. İkisi de *pontifex* ve yasada ziyadesiyle uzman olan Scaevola'lar ne büyük bir örneğini verdi bunun! Publius'un oğlu diyor ki, "*ius civile*'yi bilmedikçe kimsenin iyi bir *pontifex* olamayacağını babamdan sık sık duymuşumdur." Bütün *ius civile*'yi mi? Niçin böyle? Dinle

38 Platon, *Yasalar* 955-956.

bağlantılı olmasa, *pontifex*, ev duvarları, sukemerleri ya da diğer hususlardan herhangi biriyle ilgili olarak *ius civile*'yi nasıl yorumlayabilir? Bu, inandığım kadarıyla, kurban ayinleri, adaklar, şölenler, mezarlar ve bu türden ne varsa hepsiyle ilgili, ne kadar da dar bir yetki alanı olurdu! Diğer bütün konuların kapsamı ziyadesiyle darken ve sonuçları daha geniş çaplı olan ayin konusu tek bir hükümle yönetilirken, bu törenler sonsuza dek korunmalı, aileler içinde nesilden nesle aktarılmalı, yasada belirttiği gibi, *törenler daimî olmalıyken*, niçin mi bu konu üzerinde çok fazla duruyoruz?

[48] *Pontifex*'lerin otoritesine bağlı olarak yapılan bu düzenlemeler törenlerin aile babasının ölümüyle unutulmaması gerektiğini öngörüyor, keza törenlerin babanın ölümüyle kendisine malvarlığı kalan kişiler tarafından sürdürülmesini gerektiriyor. Bu sistemin anlaşılması için yeterli olan bu yasa yürürlüğe girdiğinde, *iuris consultus*'ların kitaplarını dolduran sayısız yasa daha çıkar.

Burada törenlerden kimlerin sorumlu olduğu inceleniyor. Mirasçıların durumuna gelirsek, bu en adaletli ilkeleri içerir, zira geride kalanlar arasında, yaşamdan göçen birinin yerini almaya daha yakın olan kimse yoktur. Buna göre, kişi ölüm ya da ölmüş kişinin vasiyeti üzerine, tüm mirasçıların aldığı kadar miras alabilir, bu da düzenli bir şekilde olur, zira ilke neyse, ona uygun hareket edilmiş olur. Üçüncü olarak, mirasçı yoksa, ölene ait malın daha büyük bir kısmına sahip olacak bir kişi belirlenir. Dördüncüsü, kimse maldan hiçbir şey almazsa, malın en büyük kısmı ölenin alacaklısı tarafından alınır. [49] Sonuncu kişi, ölene para borcu olup da onu kimseye ödememiş olandır, parayı mirastan almış gibi kabul edilir. [XX] Biz Scaevola'dan bunları öğrendik. Ancak eskiler tarafından böyle yazılmamıştır, şu sözlerle açıklama yapıyorlardı: Törenlerden sorumlu olmanın üç yolu vardır: Ya miras yoluyla, ya malın daha büyük bir kısmını alma yoluyla ya da malın daha büyük bir kısmı vasiyette dağıtılmışsa,

bundan bir miktar alma yoluyla. Ancak şimdi *Pontifex*'i[39] izleyelim. [50] Görüyorsunuz ki, her şey tek bir unsura, yani *pontifex*'lerin kutsal törenleri malvarlığıyla ilişkilendirme isteğine bağlanıyor, malvarlığının geçtiği aynı kişilerin şenlikler ve törenlerden de sorumlu olması gerektiğini düşünüyorlar. Scaevola'lar şunu da ekliyor: Ayrılan kısmın vasiyette yazılı olmadığı ve paydaşların her bir mirasçıya kalan kısımdan daha azını kabul ettiği türden bir paylaştırma olduğunda, mirasçılar törenlerden sorumlu tutulmamalıdır. (Armağan söz konusu olduğunda bu farklı bir şekilde yorumlanıyor, buna göre, aile reisi kendi yetkisiyle onayladığında armağan meşru olur, bu onun bilgisi dışında olursa, yani onaylamazsa, meşru olmaz.) [51] Bu ilkelerin kabulünden birçok küçük soru doğar, aklına başvurduğunda herhangi bir şeyi anlayabilen hangi insan, bütün bunları kendiliğinden kavramaz? Örneğin birisi törenlerden sorumlu olmamak için mirastan payına düşenden daha az bir miktar almışsa ve sonra kendi mirasçılarından biri asıl paydaşın reddettiği payı kendisine istemişse, toplam tutarı daha önce alınan miktarla birleştiğinde diğer tüm mirasçılara düşenden daha az değilse, bu durumda parayı alan kişi diğer mirasçılar olmadan törenleri düzenlemekle yükümlü olur. Aynı zamanda vasiyette kendisine dinî yükümlülüğü olmaksızın izin verilenden daha büyük bir miras bırakılan kişinin, mirasçıları *per aes et libram*[40] vasiyetin yükümlülüğünden kurtarabileceğini, böylece bu durumda vasiyette hiç para bırakılmamış gibi, ödeme yükümlülüğünün ortadan kaldırılacağını düşünüyorlar. [XXI 52] Bu ve diğer birçok örnekle ilgili olarak size soruyorum ey Scaevola'lar, *pontifex maximus*'lar ve benim düşünceme göre ziyadesiyle zeki olan insanlar, niçin *ius pontificium*'a *ius civile*'yi de eklemeye çalışıyorsunuz? *Ius civile* bilginizle *ius pontificium*'a bir şekilde zarar veriyorsunuz. Zira kut-

39 Scaevola kastediliyor.

40 bkz. *Kişiler, Makamlar ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*: "per aes et libram".

sal törenler yasadan değil, *pontifex*'lerin otoritesinden ötürü malvarlığıyla ilişkilidir, bu yüzden siz gerçek anlamda *pontifex*'seniz, *pontifex* otoritesi varlığını sürdürüyor demektir, ancak aynı zamanda *ius civile* uzmanı olduğunuz için bir alandaki bilginiz ötekiyle alay etmenize neden oluyor. *Pontifex maximus* olan P. Scaevola, Ti. Coruncanius ve başkalarının düşüncesine göre, miras ne kadarsa hepsini alanlar törenlerden sorumludur. Böyle bir *ius pontificium* var: [53] *Ius civile*'den buna ne eklendi? Paylaşımın temeli özenle yazıldı: 100 *nummi* çıkarılması şeklinde, tören yükünden parayla kurtulma yöntemi bulundu. Peki, ya vasiyeti hazırlayan kişi buna dikkat etmek istemezse? Yine *pontifex* olan Mucius[41] bir *iuris consultus* olarak mirasçıya diğer bütün mirasçılara düşen paydan daha azını almasını tavsiye eder. Ancak daha önce böyle bir mirasçının kabul ettiği mirasla yükümlü olduğunu söylemişlerdi, şimdi ise tören sorumluluğundan muaf olduğunu söylüyorlar. Gerçekte bunun *ius pontificium* ile bir ilgisi yoktur, sadece *ius civile*'nin temel ilkesinden kaynaklanır, bu ilke, durumu düzeltmek için, para vasiyete dâhil değilmiş gibi, *per aes et libram* mirası bırakmaktır (kendisine miras kalan kişi miras yoluyla edindiği paranın mevcut durumda sözlü akit üzerine edinilmiş olduğunu yine *stipulatio*'yla belirtmiş olsa bile bu böyledir). <...>

[54] <...> Accius'un da bir yakını olup gerçekten bilgili olan biri <...> Ancak inanıyorum ki, eskilerin yılın son ayına Şubat demesi gibi, o da Aralık diyordu. Dahası, ölen için en büyük hayvanları kurban etmenin dinin bir parçası olduğunu düşünüyorlardı. [XXII 55] Mezarların dinî niteliği öyle kuvvetlidir ki, soya ait olmayan ya da kutsal törenlere katılmayan birini defnetmenin dine aykırı olduğunu düşünüyorlardı. Atalarımızın döneminde A. Torquatus da Popillia soyuyla ilgili vakada bu kararı almıştı. Ölülere ayrıldığı için adını *nex*'ten alan *denica-*

41 Scaevola kastediliyor.

lis günleri de,[42] diğer tanrıların sakin günleri gibi, şenlik olarak anılmalıdır, tabii atalarımız bu yaşamdan göçmüş olanların tanrıların arasına karıştığını düşünmemişse. Yasa *denicalis* günlerinin özel ya da toplu şenliklerle çakışmaması için, onların günlerine uygun olmasını öngörüyor. Bütün bu *ius pontificale* kompozisyonu büyük bir din ve tören resmi meydana getiriyor. Ağıt yakan bir ailenin ne zaman duracağı, Lares'e kısırlaştırılmış koç sunarken hangi detaylara dikkat edileceği, parçalanmış kemiği gömerken hangi yöntemin izleneceği, dişi domuzla ilgili hangi yükümlülüklerin olduğu ya da mezarın ihlal edilemeyecek kutsal bir yere ne zaman dönüşeceği gibi konularda kapsamlı açıklama yapmama gerek yok.

[56] Bana öyle görünüyor ki, Xenophon'da[43] geçen Cyrus'un uyguladığı, en eski defin türüdür. Ceset toprağa verilir, yerleştirilir ve annesinin örtüsüyle üzeri örtülerek yatırılır. Bizim Kral Numa'nın da, aynı uygulamayla, Fons sunağından uzak olmayacak şekilde düzenlenen mezara gömüldüğünü öğrendik. Cornelius soyunun da yaşadığımız döneme dek aynı defin yöntemini uyguladığını biliyoruz. Zafer kazanan Sulla, Gaius Marius'un küllerinin Anio'ya saçılmasını buyurdu, oysa coşkun olduğu kadar bilge de olsaydı, böyle keskin bir öfkeyle hareket etmezdi. [57] Ben de, Sulla'nın, *patricii* sınıfından Cornelius'ların ilki olarak, bedeninin çürüyebileceği korkusuyla ateşte yakılmayı istediğini bilmiyor değilim. Ennius, Africanus'la ilgili olarak "O burada yatıyor" der, doğru bir şekilde, gömülenlerin "yattığı" kastedilir. Ancak gömüldükleri yere, törenler düzenlenip de domuz kurban edene dek mezar denmez. Şimdi genel olarak, "üzerine toprak atılmışlar" şeklindeki, tüm gömülenler için kullanılan ifade, bir zamanlar sadece üzerine atılan

42 Latincede *nex* "ölüm", ondan türemiş olan *denicalis* ise "ölümden kurtulma ve cenaze töreni" anlamındadır.

43 Xenophon, *Cyropedia* 8.7.15.

toprağın örttüğü kişiler için kullanılıyordu.[44] *Ius pontificale* de bu âdeti onaylar, zira kemiğin üzerine bir miktar toprak atılana dek, bedenin gömüldüğü yerin hiçbir kutsal tarafı yoktur. Üzeri toprakla örtüldüğü andan itibaren kişinin "üzerine toprak atılmış", ilgili yerin de mezar olduğu söylenir, böylece birçok dinî kurala uygun hale gelir. Nitekim, gemide öldürülüp denize atılan bir adamla ilgili yürütülen bir davada, P. Mucius ailenin suçsuz olduğuna hükmetti, zira adamın kemikleri toprağın üzerinde değildi; mirasçının domuz kesmesi gerekiyordu, bununla birlikte üç günlük şöleni karşılamalı ve dişi domuz kurban ederek arınmalıydı, kendisi de denizde öldüğünde arınma ve şölen hariç aynısı yapılacaktı.

[XXIII 58] ATTICUS: *Ius pontificium*'da neyin olduğunu görüyorum, sadece yasalarda bunun karşılığının olup olmadığını soruyorum.

MARCUS: Çok az var, Titus, bana kalırsa bunlar senin bilmediğin şeyler de değil. Ancak bunlar dini, mezar kanunu kadar ilgilendirmiyor. *On İki Levha* "Ölü bedeni kentte ne gömün ne de yakın," diyor,[45] bunun nedeninin yangın tehlikesi olduğunu düşünüyorum. Eklenen "ne de yakın" ifadesi, yakılanın değil, üzerine toprak atılanın gömülmesini imler.

ATTICUS: *On İki Levha*'dan sonra kentte gömülen seçkin kişiler ne olacak?

MARCUS: İnancım o ki, Titus, bu yasadan önce, cesaretlerinden ötürü kendilerine, torunlarının da yasal olarak

---

44 Latincede, metin boyunca "gömmek" olarak çevirdiğimiz *sepelire* fiili ölü bedenin herhangi bir şekilde ve törenle toprağa gömülmesi eylemini imler, anlamı geniştir. (karş. Plinius, *Naturalis Historia* 7.55) Öte yandan, bu cümlede "üzerine toprak atılmışlar" olarak çevirdiğimiz *humati* kelimesinin kökeninde bulunan *humare* fiili de "gömmek" anlamında olmakla birlikte, Roma'da bir dönem "yakılan kemiklerin üzerine toprak atmak", "kemikleri gömmek" ve defin sırasında, sözlük anlamıyla, "son toprağı atmak" anlamında da kullanılmıştır. Bu yüzden metin boyunca iki fiil arasındaki farkı göstermek için birini "gömmek", diğerini ise "üzerine toprak atmak" vb. şekilde çevirdik.

45 *On İki Levha* 10.1.

sahip olduğu bir imtiyaz tanınan Publicola ve Tubertus gibi kimseler vardı veyahut C. Fabricius gibi cesaretlerinden ötürü yasalardan muaf tutulan kişiler de vardır. Ancak yasanın kentte gömülmeyi yasaklaması gibi, *pontifex*'ler kurulundan da kamuya ait bir yerde mezar bulunmasının yasal olmadığı yönünde bir karar çıkmıştır. Collina Geçidi'nin dışındaki Honor Tapınağı'nı biliyorsunuz: Orada daha önce bir sunak bulunduğu rivayet olunur, yine orada bir metal levha bulunmuş, üzerinde de "Honor Levhası" yazılıymış, tapınağa adanmasının nedeni de buymuş. Ancak orada birçok mezar olduğundan hepsini kazıdılar, nitekim kurul da kamuya ait bir yerin hususi olarak bir dine[46] tahsis edilemeyeceğine karar verdi.

[59] *On İki Levha*'da cenaze harcamalarını ve ağıtları azaltan ve büyük ölçüde Solon'un yasalarından alınmış başka hükümler de vardır. Bir yasa şöyle der: "Şundan fazlasını yapma: Bir malayla odun yığınını[47] düzleme."[48] (devamını da biliyorsunuz, çocukken *On İki Levha*'yı zorunlu bir şiir olarak öğrenirdik, oysa şimdi kimse öğrenmiyor.) Harcamaları üç örtüye, küçük bir mor tuniğe ve on kavalcıya indirdikten sonra, yasa ağıtı şöyle ortadan kaldırır: "Kadınlar yanaklarını tırmalamasın ve dolayısıyla cenaze *lessus*'ları[49] olmasın."[50] Eski yorumcular, Sex. Aelius ve L. Acilius yasayı yeterince anlayamadıklarını, ancak *lessus*'un bir cenaze kıyafeti olmasından şüphelendiklerini belirtmiştir. L. Aelius ise *lessus*'un, kelimenin sözlük anlamıyla, "kederli bir ağıt" olduğunu söylemiştir, ben de bunun doğru olduğunu düşünüyorum, zira Solon Yasası da bunu yasaklar.[51] Bunlar övgüye değer olan ve fakir halk kadar zenginleri de ilgilendiren

46 Buradaki *religio* terimi "dinî uygulama" olarak da düşünülebilir.

47 Üzerinde ölülerin yakıldığı odun yığını (rogus).

48 *On İki Levha* 10.2.

49 *Lessus* özel bir terim olarak "ağlama", "cenaze ağıtı" anlamındadır.

50 *On İki Levha* 10.4.

51 Solon yasaları için bkz. Plutarchus, *Solon* 21.

genel hükümlerdir, zira ziyadesiyle doğadan kaynaklanan talih farklılığı ölümde yok olur. [XXIV 60] *On İki Levha* kederi artıran diğer cenaze âdetlerini de ortadan kaldırmıştır. Örneğin bir yasa "Kimse daha sonra cenaze töreni yapmak için ölünün kemiklerini toplamasın," der.[52] Savaşta ve yurt dışında gerçekleşen ölümü ise hariç tutar. Yasalarda şu hükümler de yer alır: Meshedilme, yani "köle tarafından meshedilme" ve "her türden sırayla içme" yasaklanmıştır. Bunlar doğru bir şekilde yasaklanmıştır, olmasalardı yasaklanmazlardı. "Pahalı serpme olmasın", "geniş taçlar olmasın", "buhurdanlar olmasın." Bütün bunlar bırakılsın. Nitekim bu övgü süslerinin ölülere ait olması bir işarettir, zira yasa hükmeder ki, bir taç cesaretle kazanılır, kazananın ve herhangi bir ceza almamış olan babasının yanına konur. Aynı yasada "altın konmuş olmasın" hükmü de vardır, ancak dikkat edin, başka bir yasa da insani bir istisna getirir: "Ancak ölenin dişleri altın kaplamaysa, bir kişi, bu altını çıkarmadan cesedi gömdüğü ya da yaktığı için ceza almaz." Şuna da dikkat edin, gömmenin ayrı, yakmanın ayrı bir âdeti vardır. [61] Ayrıca mezarlarla ilgili iki yasa vardır: Bunlardan biri hususi kişilerin evlerini, diğeri ise mezarları korur. Buna göre, sahibinin izni olmadan başkasının evinin altmış ayak kadar yakınına odun yığını ya da höyük dikilmesini, bu dinî yapı yangına neden olabilir çekincesiyle, yasaklar. (Mezarın giriş yeri olarak) Forum'un ya da höyüğün kullanım hakkının satın alınmasını yasaklayan diğer yasa ise mezar hukukunu gözetir. Kuşkusuz *On İki Levha*'da sahip olduğumuz bu hükümler yasanın ölçütü olan doğaya uygundur. Diğerleri ise geleneğe dayanır: Örneğin oyunlardaki cenaze törenleriyle ilgili bilgi verilmeli, cenaze töreninin yönetiminde bulunan kişi görevlilerden ve *lictor*'lardan yararlanmalı, [62] yüksek makama ulaşmış kişilerin övgüye değer işleri halk önünde anılmalı, bu övgülerin ardından bir flütçünün eşliğinde bir ilahi gelir,

52 *On İki Levha* 10.5.

ki ona Yunanlar arasında ağıt ilahilerini imleyen bir kelime olarak *nenia*[53] adını veriyorlar.

[XXV] ATTICUS: Yasalarımızın doğaya uygun olmasına sevindim, atalarımızın bilgeliği çok hoşuma gitti. Ancak mezar harcamalarında diğer harcamalardaki gibi bir kısıtlama görmüyorum.

MARCUS: Merakın haklı, C. Figulus'un mezarıyla ilgili harcamanın ne dereceye ulaştığını gördüğüne inanıyorum. Bir zamanlar atalarımızın böyle şeylere ilgi duymadığını gösteren birçok örnek vardır. Yasamızı yorumlayanlar, kendilerine ölmüşlere ait ruhlarla ilgili düzenlemeden harcamayı ve kederi çıkarmalarını buyuran yönergeden hareketle, öncelikle mezarlardaki gösterişi azaltmak zorunda olduklarını anlamalı. [63] Bunlar en bilge yasa koyucular tarafından es geçilmemiş konulardır ve Atina'da hâlâ geleneğin bir parçasıdır; derler ki, ölenin üzerine toprak atma hakkı Cecrops'a dayanmaktadır. Ölenin en yakınları töreni düzenler ve toprak ölünün üzerini örterdi, tohumlar serpilirdi, böylece ölüye âdeta anne bağrı ve kucağı sunulur, toprak ekinlerle arındırılarak yeniden yaşama döndürülürdü. Sonra başlarındaki taçlarla yakınların katıldığı bir yemek verilirdi, onların huzurunda ölenin övüldüğü bir konuşma yapılırdı, ancak bu konuşmanın gerçekleri içermesi gerekirdi (zira yalan söylemek günah sayılırdı). Tören böyle sona ererdi. [64] Daha sonra (Phalerumlunun[54] yazdığına göre) cenazeler ve ağıtlar masraflı olmaya başlayınca, kimi aşırılıklar Solon yasasıyla yasaklandı. Bizim *decemviri* de aynı yasayı neredeyse aynı sözlerle onuncu tablete işlemişti, öyle ya, üç örtüyle ilgili olan da dâhil olmak üzere, diğer birçok yasanın kaynağı Solon'dur. Ağıtlarla ilgili söylediği kelimesi kelimesine şöyle çevrilebilir: "Kadınlar yanaklarını tırmalamasın ve dolayısıyla cenaze *lessus*'ları olmasın." [XXVI] Mezarlarla ilgili olarak

53 *Nenia* "cenaze ağıtı" ve "ninni" anlamındadır.

54 Burada Phalerumlu Demetrius kastediliyor.

ise Solon'un şundan başka yasası yoktur: "Kimse onları yıkmasın ve başkasının mezarını yakmasın." Her kim (*tymbos* adının verilmesini düşündüğüm) bir mezar höyüğüne, anıta ya da sütuna zarar verir, onu kazar ya da parçalarsa" ceza görür. Ancak daha sonra Ceramicus'ta gördüğümüz mezarların genişliğinden ötürü şöyle bir yasa çıkarıldı: "Kimse on kişinin ancak üç günde tamamlayabileceğinden daha zahmetli bir mezar yapmasın." [65] Mezarın alçı sıvasıyla süslenmesine ve *herma*[55] dedikleri şeyin dikilmesine izin verilmiyordu, keza halka açık bir defin olmadıkça ölenin övülmesi de yasaktı, dahası konuşmanın bu tören için görevlendirilen biri tarafından yapılması gerekiyordu. Erkek ve kadın kalabalığına izin vermemek ağıtı da azaltır, zira insan yığını ağıtı artırır. [66] Pittacus'un bir cenazeye yabancı birinin gelmesini yasaklamasının nedeni de buydu. Bununla birlikte Demetrius da, günümüzde Roma'da olduğu gibi, cenaze ve mezarlardaki görkemin arttığını söylemiş ve bu alışkanlığı yasayla sınırlamıştır. Bildiğiniz üzere, o sadece çok eğitimli değil, aynı zamanda devletin ve sitenin korunması konusunda büyük ölçüde tecrübeli biriydi. Bu yüzden harcamayı sadece ceza değil, zaman da belirleyerek azalttı, cenazenin gün doğmadan önce kaldırılmasını buyurdu. Ayrıca yeni mezarlara bir sınır getirdi, toprak üzerinde üç kol boyundan daha yüksek olmamak şartıyla bir sütun, bir masa ya da küçük bir şişe hariç herhangi bir yükseklik olmamasını istedi. Dahası, bu konudaki uygulamayı gözetecek özel bir *magistratus* da görevlendirdi.

[XXVII 67] En nihayetinde senin Atinalılarının yasaları bunlar, ancak şimdi cenaze törenlerini din yorumcularına bırakan (bunu âdet edinelim) Platon'a bakalım. Mezarlarla ilgili şunları söylüyor:[56] İşlenen ya da işlenebilir toprağın bir parçasının mezar olarak kullanılmasını yasaklıyor, ancak yine

55 Dört köşeli sütun.

56 Platon, *Yasalar* 958d-e.

ona göre, tarıma uygun karakterde olmakla birlikte ölülerin bedenlerini canlılara zarar vermeden taşıyabilen toprak da mümkün olduğunca bu bedenlerle doldurulabilir; keza ürünlerini taşıyıp bir ana gibi yemek sağlayabilen bir toprağı, ölü ya da diri, kimse bizim adımıza kısıtlamasın. [68] Platon beş kişinin beş günde yapabileceğinden daha yüksek bir mezar olmasını da yasaklıyor, dahası ona göre, öleni övmek için (Ennius'un "uzun" dediği) dört dizeyi aşmayan bir kahramanlık şiirinin[57] kazıldığı bir tabletten başka, üzerinde ne bir taş yükselsin ne de bulunsun. Böylelikle, çok önemli bir şahsın mezarlarla ilgili düşüncesini öğrenmiş olduk, cenaze harcamaları da yine onun tarafından, kişinin malvarlığına bağlı olarak bir ile beş *minae*[58] arasında sınırlandırılmıştır. Sonra, aynı yerde ruhun ölümsüzlüğünden ve iyi insanların ölümden sonraki huzurundan ve inançsızların çekeceği cezalardan da bahseder.

[69] Böylece, kanaatim o ki, din konusuyla ilgili bütün bilgiye sahip oldunuz.

QUINTUS: Kuşkusuz, kapsamlı bir şekilde öğrenmiş olduk. Ancak şimdi diğer konulara geç.

MARCUS: Elbette geçeceğim, beni bu konulara zorlamanız işe yaradığından bugünkü konuşmada hepsini tamamlayacağım, ümit ediyorum ki, bilhassa bugün! Zira Platon'un da aynısını yaptığını[59] görüyorum, yasalarla ilgili bütün konuşmasını bir yaz gününde tamamlamıştı, dolayısıyla ben de öyle yapacağım ve *magistratus*'lardan bahsedeceğim. Şurası açık ki, din konusu tamamlandıktan sonra, devlet için ziyadesiyle önemli bir konu olarak buna sıra gelir.

QUINTUS (ya da ATTICUS): O halde bahset bakalım, başladığın konuşma planına devam et.

---

57 *Heksametron* vezniyle yazılmış şiir.

58 Yunan parası.

59 Platon, *Yasalar* 683c.

III. Kitap

Giriş, teklif edilen yasalar (1-11)

[1 1] MARCUS: Sonra, karar verdiğim üzere, hayranlıkla kendisinden etkilendiğim ve belki de gereğinden daha sık övdüğüm o kutsal adamı izleyeceğim.

ATTICUS: Platon'u kastediyorsun herhalde.

MARCUS: Kesinlikle onu kastediyorum, Atticus'um.

ATTICUS: Kuşkusuz sen onu gereğinden ne daha çok ne de daha sık övmüş olacaksın, zira kendi önderleri dışında kimsenin övülmemesini isteyen bizimkiler[1] bile bana öyle bir hak tanıdı ki, kendi muhakememin bir sonucu olarak Platon'a hayranlık duymaya başladım.

MARCUS: Hercules aşkına, iyi yapmışlar. Senin kendi ince duyuşundan daha değerli ne var? Senin yaşamın ve dilin, bana ciddiyet ile insancıllığın ziyadesiyle zor olan birlikteliğini başarmış görünüyor.

ATTICUS: Seni böldüğüme sevindim o zaman, zira değerli görüşünü benimle paylaştın ama şimdi başladığın konuşmaya devam et.

MARCUS: O halde önce yasayı kendisine özgü, karakterine yakışan, gerçek övgülerle yüceltelim.

---

1 Epicurusçular.

ATTICUS: Din yasasıyla ilgili yaptığın gibi.

[2] MARCUS: Peki, *magistratus*'un yasalara uygun olan, doğru ve yararlı şeyler buyurup dikte etme yetkisi olduğunu görüyorsun. Dolayısıyla, nasıl ki yasalar *magistratus*'lara buyuruyorsa, *magistratus*'lar da halka buyurur; doğru bir şekilde denebilir ki, *magistratus* konuşan yasadır, yasa da dilsiz *magistratus*. [3] Belli bir yönetim olmadan (bunu söylerken, yasadan bahsettiğimin anlaşılmasını isterim), evlerin, sitelerin, soyların, evrensel insan ırkının, bütün doğanın ve evrenin kendisinin varlığını sürdüremeyeceği gerçeği kadar doğanın yasalarına ve durumuna uygun değildir; evren tanrıya, denizler ve karalar evrene boyun eğer, insanların yaşamı da en yüce yasanın buyruklarına uyar. [1] [4] Daha yakından ve iyi bildiğimiz konulara gelirsek, bütün eski soylar bir dönem krallara boyun eğmiştir. Krallıktaki bu yönetme yetkisi başlangıçta en adil ve en bilge insanlara veriliyordu –bu, krallık iktidarı hüküm sürerken bizim devletimizde de büyük ölçüde böyle olmuştu– sonra bu yetki onların çocuklarına aktarılıyordu, ki bu günümüzde hüküm süren yönetimlerde hâlâ böyle olur. Krallık iktidarından hoşlanmayanlar ise birine boyun eğmeyi istese de, her daim aynı kişiye boyun eğmeyi istememiştir. Ancak, daha önce de söylediğimiz gibi, en iyi devlet şekliyle ilgili olarak altı kitapta ele aldığımız,[2] özgür halklara uygun olan yasaları sunduğumuzdan, şimdi onayladığımız devlet biçimine uygun olan yasalardan söz edeceğiz. [5] En nihayetinde *magistratus*'lara ihtiyaç vardır, onların sağduyusu ve dikkati olmadan devlet var olamaz; onların tasvirinde devletin tüm yönetimi bulunur. Sadece onların otoriteleri değil, aynı zamanda vatandaşların onlara boyun eğmesi de açıkça sınırlandırıldı. Buna göre, iyi bir şekilde buyuran zamanı gelince başkalarına itaat edecektir ve ölçülü bir şekilde itaat edenin de zamanı gelince buyurmaya layık olduğu

2 Cicero burada *De Re Publica* adlı eserini kastediyor.

görülür. Bu yüzden, olması gereken hem boyun eğenin bir gün buyuracağı umudunu taşıması, hem de buyuranın kısa süre içinde kendisinin de boyun eğmek zorunda kalacağını düşünmesidir. Charondas'ın kendi yasalarında yaptığı gibi, insanların sadece *magistratus*'lara boyun eğip buyruklarını yerine getirmesini değil, aynı zamanda onları onurlandırıp saygıyla karşılaması gerektiğini yazdım. Platon'umuz da *magistratus*'lara karşı çıkan insanların, kendileri de tanrılara karşı çıkmış olan Titan'ların soyundan geldiğini söylemiştir.[3] Bunlar böyleyken, şimdi size de uygunsa, bizzat yasalara geçelim.

ATTICUS: Kuşkusuz bu ve konuşmaların sırası bana uygun.

[III 6] MARCUS: Buyruklar adil olsun ve vatandaşlar düzgünce ve itiraz etmeden itaat etsin. *Magistratus*'lar kendilerine başvurma hakkı tanınan eşit veya daha üst bir otorite veyahut halk onları bundan men edene dek, itaat etmeyen, suçlu vatandaşı parayla, zincirle ve kırbaçla cezalandırsın. *Magistratus* hüküm verdiğinde ya da kararını açıkladığında, halkın önünde fazla cezayı görüşen bir duruşma olsun. Askeriyede yönetecek olanın kararına ilişkin başvuru hakkı olmasın, savaşı yönetenin her buyruğu hukuka uygun ve kesin karar olarak kabul edilsin. Hukukun farklı sahalarında görevlendirilen farklı küçük *magistratus*'lar olsun. Askeriyede kendilerine yönetmeleri buyrulan kişilerin *tribunus*'ları olsun, sivil yaşamda halkın parasını korusunlar, suçluların zincirlerini denetlesinler, ölüm cezalarını uygulasınlar, halka açık bir şekilde bronz, gümüş ve altın para bassınlar, mahkemedeki davalarda hüküm versinler ve *Senatus*'un verdiği kararı uygulasınlar.

[7] *Aedilis*'ler kentin gıda temini ve yıllık oyunlardan sorumlu olan koruyucuları olsun. Bu onların daha yüksek makam yolundaki ilk basamakları olsun.

---

3 Platon, *Yasalar* 701c.

Censor'lar yaşları, çocukları, aileleri ve malvarlığını ölçü alarak halkın kaydını tutsun. Kentteki tapınakları, sokakları, sukemerlerini, hazineyi ve vergileri denetlesin. Vatandaşları tek tek *tribus*'lara ayırsınlar, sonra onları malvarlıklarına, yaşlarına, sınıflarına, atlı ya da piyade sınıfına, nesline göre tasnif etsinler. Bekâr kalınmasına izin vermesinler, halkın âdetlerini yönetsinler, *Senatus*'ta kötü şöhretli birinin olmasına izin vermesinler, iki kişi olsunlar, beş yıllığına *magistratus* olsunlar, diğer *magistratus*'lar yıllık olsun, yetkileri daimî olsun.

[8] Hususi meselelerde karar verecek ya da karar verilmesini buyuracak hukuk yargıcı ya da *praetor* olsun, bu kişi *ius civile*'nin koruyucusu olsun. Yetkileri eşit olan bu kişilerin gücü *Senatus* nasıl karar alıyorsa, halk ne kadar buyuruyorsa, o kadar çok olsun.

Kral yetkisine sahip iki kişi olsun,[4] onların yönlendirmesinden, yargısından ve değerlendirmesinden ötürü onlara *praetor*'lar, *iudex*'ler ve *consul*'ler densin. Askeriyedeki en üst yönetme hakkı onlarda olsun, kimseye itaat etmesinler, onlar için halkın esenliği en yüce yasa olsun.

[9] Kimse on yıllık süre geçmeden bir kez daha aynı göreve gelmesin. Yıl yasasıyla yaşı gözetsinler.[5]

Sadece ciddi bir savaş ya da iç karışıklık baş gösterdiğinde, *Senatus* uygun bir karar verirse, bir kişi iki *consul*'e eşit bir yetkiyi, altı aydan daha uzun bir süre boyunca kullansın. Bu kişinin kendisi aracılığıyla ve hukuk görevlisininkine[6] eşit bir otoriteyle, atlı sınıfına buyuracağı bir memuru olsun.

Sadece *consul*'ler ve halk efendileri olmadığında, diğer *magistratus*'lar da olmasın. *Auspicium*'lar *Senatus*'un elinde olsun ve kendi içlerinden mecliste görüşme yaparak kuralına uygun bir şekilde *consul*'ler çıkarabilsinler.

---

4 Burada *consul*'ler kastediliyor.

5 MÖ 180'de çıkan Lex Villia Annalis ile Sulla kimsenin otuz yaşından önce *quaestor*, otuz dokuz yaşından önce *praetor* ve kırk iki yaşından önce *consul* olamayacağına hükmetmişti.

6 Burada *praetor* kastediliyor.

Senatus karar alıp da halk buyurduğunda, buyruk yetkisine sahip olan elçiler kentten ayrılsın, adil savaşları adil bir şekilde sürdürsünler, müttefikleri bağışlasınlar ve kendilerinden olanlarla bütünleşsinler, halklarının şanını artırsınlar ve yurtlarına övgüyle dönsünler. Dolayısıyla, kendi ikbalini düşünen elçi olmasın.

Plebs sınıfı şiddete karşı kendini korumak için on kişi seçsin, bunlar onların *tribunus*'ları olsun. Neyi yasaklarlarsa ve *plebs* sınıfına hangi yasayı sunarlarsa, bağlayıcı olsun, kutsal kabul edilsin, *plebs* sınıfı *tribunus*'lardan yoksun bırakılmasın.

[10] Tüm *magistratus*'ların *auspicium* ve mahkemede karar verme hakkı olsun, *Senatus*'ta onların içinden kişiler de bulunsun. Kararları bağlayıcı olsun, eşit ya da daha üst bir otorite onların kararlarını veto ederse, alınan kararlar korunsun. Bu sınıf hatadan uzak, diğerlerine örnek olsun.

Magistratus'ların atanması, halkın hükümleri, yasaklayıcı buyruklar oyla belirlensin, aristokratlar tarafından tanınsın, *plebs* sınıfının özgür tercihleri olsun.

[IV] Sadece *magistratus*'ların görev alanının dışında kalan bir unsurdan yarar sağlamak gerektiğinde, halk bunu gerçekleştirmesi için birini bulsun ve ona bu yararı sağlama hakkını versin.

Bir *consul*'ün, bir *praetor*'un, bir halk ve atlı sınıfı efendisinin ve *consul*'lerin seçilmesi görevi için *Senatus* tarafından atanmış bir memurun, halk meclisini ve *Senatus*'u toplama hakkı olsun. *Plebs* sınıfı tarafından belirlenmiş olan *tribunus*'ların *Senatus*'taki toplantıları kontrol etme hakkı olsun, ayrıca *plebs* sınıfının önüne ihtiyaçları neyse onu getirme hakları da olsun.

Halkla ve *Senatus*'la yürütülen faaliyetler ölçülü olsun.

[11] Bir *senator* hazır bulunmadığında ya gerekçe sunsun ya da suç işlemiş sayılsın, bir *senator* yerinde ve ölçülü bir şekilde konuşsun, halkın sorunlarını ele alsın.

Halk toplantıları şiddetten uzak olsun, eşit ya da daha üst bir otoritenin daha büyük bir yetkisi olsun. Sadece faaliyet sırasında bir rahatsızlık baş gösterdiğinde, sorumluluk rahatsızlığı çıkaranda olsun. Kötü bir duruma son veren, hayırlı vatandaş sayılsın. Yürütmedeki *magistratus*'lar *auspicium*'ları gözetsin, kamu *augur*'una uysun.

Duyurulan teklifler hazinede saklansın ve bilinmez kılınmasın, bir kerede birden fazla özel iş görüşmesinler, konuyla ilgili olarak halkı bilgilendirsinler, *magistratus*'lar ve hususi vatandaşlar tarafından bilgilendirilmeye açık olsunlar. Şahsa özel yasa teklif etmesinler. Bir vatandaşın yaşamıyla ilgili faaliyette bulunmasınlar, tabii en büyük halk meclisinde ve *censor*'ların halk tarafına yerleştirdiği kişilerin huzurunda değillerse.

Yetkileri dâhilinde yaptıkları bir işle ilgili ya da iş yaparken ne armağan alsınlar ne de versinler. Birisi bu çizgileri aşarsa, suçuna uygun ceza görsün.

Censor'lar yasalara sadakati korusun. Hususi vatandaşlar işlerini *censor*'lara uydursun ve bu çerçevede yasadan bağımsız hareket etmesin.

Yasa okundu: "Ayrılmanızı ve oy tabletinin verilmesini buyuracağım."

Yasalar üzerine yorumlar (12-47)

[V 12] QUINTUS: Ah kardeşim, tüm *magistratus*'larla ilgili ne kadar da özet bir tasvir sundun önümüze! Ancak, yeni sayılabilecek çok az şey anlatmış olsan da, hepsi devletimize uyuyor.

MARCUS: Çok doğru bir noktaya temas ettin, Quintus; *magistratus*'lara ilişkin böyle bir tasvir olmadan Scipio'nun altı kitapta anlattığı[7] ve büyük ölçüde devlet sistemini olumladığı

7 Burada yine *De Re Publica* kastediliyor.

konu anlaşılamazdı. Zira şunu aklında tut ki, devlet *magistratus*'larla ve yönetimde bulunan kişilerle tanımlanır ve her devlet türünü belirleyen de bu kişilerin oluşturduğu sistemdir. Bizim devlet sistemimiz de atalarınız tarafından ziyadesiyle bilgece ve ölçülü bir şekilde kurulduğundan, yasalara yeni olarak eklenmesi gerektiğini düşündüğüm çok az şey anlattım.

[13] ATTICUS: Benim uyarım ve sorum üzerine din yasasıyla ilgili olarak yaptığını *magistratus*'larla ilgili olarak da yapacak mısın, yani bu tasvirin niçin ziyadesiyle doğru olduğunu açıklayacak mısın?

MARCUS: İstediğini yapacağım Atticus, bu konuyu, Yunanistan'ın en uzman kişilerinin inceleyip tartıştığı gibi, baştan sona ele alacağım ve planladığım gibi yasalarımızı irdeleyeceğim.

ATTICUS: Tam da bu tür bir inceleme bekliyorum.

MARCUS: En iyi devlet sistemi üzerine yazdığım kitaplarda bu konuyla ilgili çok şey anlattım, ancak burası *magistratus*'larla ilgili olarak ilkin Theophrastus, sonra da Stoacı Diogenes tarafından çok ciddi bir şekilde incelenen bazı hususlardan bahsetmemin tam yeri.

[VI 14] ATTICUS: Öyle mi? Bu konular Stoacılar tarafından ele alındı mı?

MARCUS: Aslında ismini andığım ve seçkin bir kişilik olması yanında ziyadesiyle bilgili biri olan Panaetius dışında bu konuları ele alan yok. Zira eski Stoacılar devleti halkın ve vatandaşın yararına olacak şekilde değil, tam anlamıyla teorik olarak incelemiştir. Buradaki açıklamalarım Platon'un öncülük ettiği, daha sonra Aristoteles'in bütünüyle siyaset bağlamında ele alarak aydınlattığı, Pontuslu Heraclides'in de aynı Platon'dan yola çıkarak irdelediği geleneğe dayanıyor. Kuşkusuz, bildiğin gibi, Aristoteles'in izinden giden Theophrastus bu konuyla ilgilendi, keza yine Aristoteles'in öğrencisi olan Dicaearchus bu teori ve inceleme sahasından uzak kalmadı. Sonra, Theophrastus'un ardından, yukarıda

kendisinden bahsettiğim Phalerumlu Demetrius da öğretisini uzmanların sakinliğinden ve huzurlu ortamından sadece günyüzüne ve arenaya değil, aynı zamanda dönüm noktası olan savaş alanına da taşıdı. Nitekim, ortalama eğitimiyle devlette görev alan önemli kişilerin ve ziyadesiyle eğitimli olduğu halde devlette hiç görev almamış kişilerin adlarını da sayabilirim, buna karşın Demetrius dışında, öğretisiyle ilgili çalışmalarda ve devlet yönetiminde öncü biri olmak suretiyle her iki alanda parlak bir ün kazanmış olan birini bulmak kolay mı?

ATTICUS: Bulunabileceğini düşünüyorum, üçümüzden biri mesela. Ama sen yine de başladığın gibi devam et.

[VII 15] MARCUS: En nihayetinde bu kişiler ülkede diğerlerinin itaat edeceği bir *magistratus* olup olmaması gerektiği konusunu inceledi. Krallar kovulduktan sonra atalarımızın böyle bir *magistratus*'a sıcak baktığını biliyorum, ancak bir zamanlar halk tarafından onaylanan devletin krallık rejimi, daha sonra krallıktan ziyade bizzat kralın hatalarından ötürü reddedilmiştir.[8] Tek bir *magistratus* diğer herkesi yönetirken sistem aynı kalacak ve "kral" adının[9] reddedildiği görülecektir. [16] Lacedaemonia'da Theompompus tarafından krallara karşı çıkmaları için *ephorus*'lar atanması gibi, bizde de *consul*'lere karşı *tribunus*'lar atandı. Daha önce olanlar yine olmasın diye, kendisinden sonra seçilen *tribunus* hariç, tüm *magistratus*'ların *consul*'e itaat etmesi onun yasayla korunan hakkıdır. İlkin kendisine tabi olmayan *tribunus*'un varlığı *consul*'ün yetkisini sınırladı, sonra *tribunus* sadece diğer *magistratus*'lara değil, aynı zamanda *consul*'e boyun eğmeyen bireylere de yardım etti.

[17] QUINTUS: Büyük bir kötülükten bahsediyorsun, zira *tribunus*'luk yetkisinin oluşmasıyla birlikte aristokrasinin ağırlığı azalırken kalabalık yığınların gücü arttı.

---

8 Burada Tarquinius Superbus'tan söz edilmektedir. Cicero aynı konuyu *De Re Publica*'nın ikinci kitabında detaylı bir şekilde ele alır.

9 *Rex*.

MARCUS: Öyle değil Quintus. Halk üzerindeki salt *consul* yetkisinin ziyadesiyle kibirli ve baskıcı görünmesi kaçınılmaz değil miydi? Ölçülü ve akıllıca bir denge kurulduktan sonra <...>

[VIII 18] MARCUS: <...> Yasa bütünüyle geçerlidir. "Eve onur kazanarak dönsünler." İyi ve masum kişiler tarafından, düşmanlardan ve müttefiklerden onur dışında hiçbir şey getirilmemeli.

Gerçekten de, şurası açık ki, hiçbir şey bir insanın elçilik görevini devleti dışında bir şey için yapmasından daha utanç verici değildir. Elçilikle, kendi mirasları ve para anlaşmalarıyla uğraşan insanların geçmişte nasıl davrandıklarını ve davranmakta olduklarını es geçiyorum, zira bu muhtemelen insanlardaki bir kusurdur. Burada esas olarak herhangi bir buyruk almamış, yetkisi ve devlet görevi olmayan bir *Senatus* elçisinden daha utanç verici bir şey olup olmadığını soruyorum. Ben *consul*'ken, yetkili olmayan *plebs tribunus*'u beni durdurmadıkça, bu tür elçilikleri *Senatus*'un yararınaymış gibi görünse bile, bizzat *Senatus*'un tam desteğiyle feshederdim. Bu tür elçiliklerin süresini kısalttım, sınırsız olan süreyi bir yıl ile sınırladım, böylece utanç, süresi kısaltılmış bir şekilde kaldı.

Ancak şimdi, sizin de hoşunuza giderse, eyaletler konusunu geride bırakarak kente geçelim.

ATTICUS: Kuşkusuz bizim hoşumuza gider, ancak eyaletlerde olanların hoşuna gitmeyecek.

[19] MARCUS: Ancak şurası açık ki, Titus, eğer yasalara boyun eğerlerse hiçbir şey onlara kentten ve kendi evlerinden daha tatlı ve yine hiçbir şey eyaletlerden daha yorucu ve sıkıntılı gelmeyecektir. Ancak devletimizde de bulunan ve *plebs tribunus*'larının yetkisini onaylayan yasayı değerlendirmeye gerek yok.

QUINTUS: Tamam da kardeşim, senin bu yetkiyle ilgili ne düşündüğünü merak ediyorum, zira bir başkaldırı döne-

minde ve başkaldırıya neden olacak şekilde ortaya çıkan bu yetki bana tehlikeli görünüyor. Bu yetkinin ilk ortaya çıkışını hatırlamak istersek,[10] vatandaşların silahlara sarılması ve kentin önemli yerlerini ele geçirip işgal etmesiyle doğduğunu görürüz, sonra her ne kadar, *On İki Levha*'da bedensel engelli çocuk için öngörüldüğü gibi,[11] hemen ölümle cezalandırıldıysa da, kısa bir süre sonra, farkına bile varılmadan çok daha çirkin ve rezil bir şekilde yeniden doğdu. [IX] Zira nelere neden olmadı ki? Öncelikle, vatanın aleyhine bir unsura yakışacak şekilde, *Senatus*'un bütün saygınlığını ortadan kaldırdı, en aşağı unsurları en yüce unsurlarla eşitledi, birbirine karıştırdı ve karışıklığa neden oldu, yöneticilerin[12] saygınlığına zarar verdikten sonra bile durmadı. [20] C. Flaminius'u ve üzerinden çok zaman geçtiği için halihazırda eski görünen örnekleri es geçeceğim, Tiberius Gracchus'un *tribunus*'luğu iyi insanlara[13] hangi hakları bıraktı? Beş yıl önce, insanların en çirkini ve rezili olan *plebs tribunus*'u C. Curiatius, öncesinde hiçbir şey yokken *consul*'ler Decimus Brutus ile Publius Scipio'yu (ne büyük adamlardı ama![14]) zincire vurdurdu. Gaius Gracchus'un *tribunus*'luğu döneminde vatandaşların birbirleriyle gladyatörler gibi dövüşmesi için, o hançerleri Forum'a attığını söylerken tüm devlet yapısını çökertmemiş miydi? Saturninus, Sulpicius ve diğerlerinden bahsetmeyeceğim. Devlet bu adamları kılıç kullanmadan defedemedi. [21] Bizim başımıza gelen son dönemdeki olayları anlatmaktansa bize artık yabancı olan eski olayları niçin anlatayım? Kim bir *tribunus* kılıcını bize karşı kullanmak üzere bileylemeden konumumuzu sarsmayı düşünecek kadar cüretkâr ve bize

10 *Plebs* sınıfının isyan ederek MÖ 494'te Aventinum tepesine çıkmasından söz ediliyor.

11 *On İki Levha* 4.1. Aynı konu için bkz. Dionysius Halicarnassus, *Antiquitates Romanae* 2.15.2.

12 Burada aristokratik yöneticiler, başka deyişle *Senatus* kastediliyor.

13 Aristokratlara ya da soylulara.

14 Burada Cicero'nun Gracchus kardeşleri öldürenleri yücelttiği görülmektedir.

düşman olabilir? Günahkâr ve sefil insanlar böyle bir imkân bulamayınca, devletin karanlık bir döneminde soyları birbirine katmayı düşündü;[15] *tribunus* olmaya hakkı olmayan biri hariç, bize rüşvetle saldıran bir *tribunus* bulunamaması, bizim için tarihin ölümsüzlüğündeki olağanüstü ve saygıdeğer bir durumdur. Ama o da ne büyük bir yıkıma neden olmuştu! [22] Açık ki, akıldan ve iyi bir beklentiden yoksun olan ve yığınların öfkesiyle coşturulan vahşi bir hayvanın öfkesi bu yıkıma neden oldu. Dolayısıyla, bu konuda çıkardığı yasayla *plebs tribunus*'larının yıkıcı yetkisini[16] kısıtlayan ve onlara sadece destek sunma hakkını bırakan Sulla'yı bütün kalbimle onaylıyorum. Pompeius'umuzu da diğer tüm konularda daima en büyük ve en yüce övgülere boğarken, *tribunus* yetkisi söz konusu olduğunda susuyorum, ne onu suçlamak keyif verir bana ne de onu övebilirim.

[X 23] MARCUS: *Tribunus*'luğun kusurlarını çok iyi kavramışsın Quintus, ancak her konuda, eleştiri yaparken kötü yanları ve kusurları sayıp dökerek iyi yanları es geçmek haksızlık olur, zira aynı mantıkla sadece (isimlerini sayıp dökmek istemediğim) *consul*'lerin hatalarını toplarsan *consul*'lük de yerin dibine sokulabilir. *Tribunus*'luk yetkisinde kötü bir yan bulunduğunu kabul ediyorum, ancak bu kötü yan olmasaydı onda araştırılası iyi bir yan da bulamazdık. *Plebs tribunus*'larının aşırı yetkisi var, bunu kim reddediyor ki? Ancak halkın çok daha vahşi ve çok daha şiddetli bir gücü var, bazen bir öndere sahip olması, olmamasından daha olumlu bir sonuç doğurur, zira önder başına gelebilecek tehlikeyle ilerlediğini bilir, buna karşın halkın coşkun heyecanında tehlike düşüncesine yer yoktur. [24] "Ama bazen alevleniyor!" Tamam, ama çoğu kere de diniyor. Kendisini oluşturan on kişiden hiçbirinin sağlıklı bir zihne sahip olma-

15 Örneğin Clodius MÖ 59 yılının Mart ayında, *tribunus* olabilmek için *plebs* sınıfına geçmişti.

16 *Tribunus*'ların veto yetkisi.

dığı resmî yöneticiler grubundan daha düzeltilemez ne var? Nitekim eylemlerine karşı çıkanı sadece görmezden gelmeyip aynı zamanda görevden almış olması Ti. Gracchus'un kendisini de yıkmıştı. Kendisine karışan memurun yetkisini elinden almak dışında, onu başka ne yıkıma sürükleyebilirdi? Sen yine de bu konuda atalarımızın bilgeliğine dikkat et: *Senatus* tarafından *plebs* sınıfına söz konusu yetki verilince silahlarını bıraktılar, isyan sona erdi, aşağı sınıftan insanların seçkin insanlarla eşit olduğunu düşünmelerini ve devletin kurtulmasını sağlayan bir orta yol bulundu. "Tamam ama iki Gracchus vardı." Onların dışında dilediğin kadar çok isim sayabilirsin. On *tribunus* seçildiğinde, aralarında her yaştan tehlikeli *tribunus*'ların bulunduğunu, muhtemelen çoğunun iyi değil, dönek olduğunu göreceksin. Artık en üst sınıf kıskançlığın hedefi değildir, *plebs* sınıfı kendi haklarıyla ilgili tehlikeli girişimler sergilemiyor. [25] Bu nedenle, krallar kovulmamalı ya da *plebs* sınıfına sözde değil, gerçek bir özgürlük verilmeliydi, en nihayetinde öyle bir özgürlük verildi ki, seçkin vatandaşların otoritesine boyun eğecek şekilde kaydadeğer birçok kurala tabi oldular.

[IX] Dünya iyisi ve tatlısı kardeşim, benim konumum *tribunus* yetkisiyle çatışınca, *tribunus*'lukla aramızda bir çatışma olmadı. *Plebs* sınıfı ayaklanarak kararlarımı çekememezlik etmedi ama zincirler çözüldü, köleler ayaklandı, buna askerî bir tehdit de eklendi.[17] Bu benim için sadece yıkım getiren bir mücadele değil, aynı zamanda devletin en zorlu dönemi anlamına geliyordu; görevi bırakmasaydım, bu vatan, hizmetlerimden uzun bir süre yararlanamayacaktı. Nitekim olayların gidişatı da bunu kanıtlamıştır. Sadece özgür biri için değil, aynı zamanda özgürlüğü hak eden bir köle için de esenliğim değerli değil mi? [26] Devletin esenliği için sergilediğim eylem silsilesi herkesin hoşuna gidecek şekilde olmasaydı ve çılgın kalabalığın alevlenmiş kıskançlığı beni

17 Clodius kölelerin yanında soyluların bulunduğu silahlı çeteler kurmuştu.

kovmuş olsaydı, Gracchus'un Laenas'a ve Saturninus'un Metellus'a karşı yaptığı gibi, *tribunus*'un gücü halkı bana karşı ayaklandırmış olsaydı, ey Quintus, katlanırdım. Dahası, Atina'da bulunan filozoflar, rezil bir yerde kalmaktansa, kentten sürülerek nankör bir ülkeden yoksun olmayı tercih eden o pek seçkin insanlar[18] gibi, yapmak zorunda kaldıkları bir iş olarak beni teselli edemezdi. Kuşkusuz, sadece bu meselede Pompeius'u hiç onaylamadığın için, onun sadece en iyi olanı değil, aynı zamanda gerekli olanı gözetmek zorunda olduğunu[19] pek dikkate almamış görünüyorsun. Pompeius bu devletin o yetkiden yoksun olamayacağını düşünüyordu. Bildiğinden yoksun kalabilen halkımız, bilmediği bu yetkiyi nasıl bu kadar çok istemiş olabilir? Tehlikeli olmayan ve karşı çıkılamayacak kadar popüler olan bir şeyi, tehlike arz eder diye, popüler bir vatandaşa bırakmamak, sağduyulu bir vatandaşın görevidir. Biliyorsun kardeşim, böyle bir konuşmada başka bir konuya geçmek için "buraya kadar" ya da "bu kadarı yeter" denir.

QUINTUS: Buna katılmıyorum, ancak yine de diğer konulara geçmeni istiyorum.

MARCUS: Demek hâlâ katısın ve eski düşünceni savunuyorsun.

ATTICUS: Hercules aşkına, ben de Quintus'umuza katılmıyor değilim, ancak şimdi geri kalan konuları dinleyelim.

[XII 27] MARCUS: Sonra, tüm *magistratus*'lara *auspicium* ve mahkemede hüküm verme hakkı tanınmıştır. Öyle mahkeme kararları ki, halkın da duruşmalara çağrılma hakkı vardı; öyle *auspicium* ki, muhtemel tehir uyarıları birçok faydasız toplantıya mani olmuştur.[20] Ayrıca, çoğunlukla

18 Burada Aristides ve Themistocles gibi isimler kastediliyor. karş. *De Re Publica* 1.5.

19 Pompeius başta Cicero'ya karşı Clodius'u desteklerken, daha sonra Cicero'nun sürgünden geri çağrılması için çalışmış ve Caesar'ı buna ikna etmiştir. Cicero burada bu tavır değişikliğinden bahsediyor.

20 Doğru okunan kehanetler sayesinde gereksiz toplantılar iptal edilmiştir.

ölümsüz tanrılar halkın haksız baskısını *auspicium*'la bastırmıştır. *Senatus magistratus* yetkisini alanlardan hareketle oluşurken, hiç kuşku yok ki, *censor* atamasının ortadan kaldırılmasıyla birlikte kimsenin halk tarafından seçilmeden en yüce makama gelememesi halk yönetimine özgü bir durumdur. Ancak *Senatus* otoritesinin yasamızla onaylanması, mevcut durumdaki bu kusurun nispeten giderilmesi anlamını taşır, buna göre, "*Senatus*'un kararları bağlayıcı olsun". [28] Eğer *Senatus* halkın yargısının da üstündeki efendiyse ve herkes alınan karara uyuyorsa, dahası, diğer sınıflar devletin, en imtiyazlı sınıfın yargısıyla yönetilmesine razı geliyorsa, bu hukuk dengesinden ötürü gücün halkta, otoritenin ise *Senatus*'ta olduğu bir sistem oluşabilmiş demektir, özellikle de bir sonraki yasa, yani "Bu sınıf hatadan uzak, diğerlerine örnek olsun," şeklindeki yasa da göz önünde tutularak devletin ölçülü ve uyumlu sistemi korunmuş olur.

QUINTUS: Bu ne dört dörtlük bir yasa kardeşim, ancak imtiyazlı sınıfın kusurdan uzak olması ziyadesiyle tartışmaya açık bir konu ve onu yorumlayacak bir *censor*'a ihtiyaç duyuyor.

[29] ATTICUS: Şurası açık ki, bütün sınıf seninle ve senin *consul*'lüğünün en mutlu anılarını taşısa da, izninle, şunu da söylemek zorundayım: Bu yasa sadece *censor*'ları değil, aynı zamanda tüm yargıçları yorabilir.

[XIII] MARCUS: Bunları boşver Atticus, zira ne bu *Senatus*'tan ne de günümüzde yaşayan insanlardan bahsediyorum; bu konuşma, olur da yasalara boyun eğerlerse, gelecekteki kimseler için bir anlam ifade ediyor. Nitekim, bu yasa her kusurdan yoksun olmayı buyurduğundan, kusuru olan bir sınıfa giremeyecektir. Uygun bir eğitim ve öğrenim olmadan bunun başarılması zordur, yerimiz ve zamanımız kalırsa belki bu konudan bahsederiz.

[30] ATTICUS: Kuşkusuz, yasaları sırayla ele aldığın için, bu konunun da yeri gelecek, günün uzun olması vaktimizi

artırıyor. Eğer atlarsan, senden eğitim ve öğrenim konusuna da yer vermeni isteyeceğim.

MARCUS: Başka bir konuyu atlarsam da bunu yap Atticus. <...> "Diğerlerine örnek olsun." Bunu koruyabilirsek, her şeyi koruruz. Bütün ülkenin liderlerin aşırı arzuları ve kusurlarıyla bozulması gibi, liderlerin kontrol altında tutulması da ülkenin arındırılmasını ve düzeltilmesini sağlar. Hepimizin tanıdığı, dostumuz olan o büyük adam, L. Lucullus, Tusculum'daki villasının görkeminden ötürü eleştirildiğinde ziyadesiyle çıkarına uygun bir cevap vermiş, biri tepenin üst bölümünde oturan atlı sınıfından bir Romalı, diğeri ise aşağı bölümünde oturan azat edilmiş biri olmak üzere iki komşusu olduğunu belirtmişti. Onların villaları da gösterişli olduğuna göre, aşağı sınıftan birine izin verilenin kendisinin de hakkı olduğunu söylemişti. Ey Lucullus, görmüyor musun, ilk senden doğdu bu âdet, sen yapmış olmasaydın, onların da bunu istemesine izin verilmeyecekti. [31] Villalarını, bazısı kamuya ait, bazısı da kutsal ve dinî içerikli olan heykellerin ve resimlerin süslediği bu insanları kim hoş karşılayabilir? Onların iştahını kim durduramazdı ki, bunu yapacak kişiler de aynı güçlü arzuların esiri olmasaydı. [XIV] Liderlerin suç işlemesi, kendinde bir kötülük olsa bile, liderlerin aynı suçu işleyecek birçok taklitçisinin olması kadar büyük bir kötülük değildir. Zira çağların tarihine yeniden bakmak istersen göreceksin ki, ülkenin önde gelenleri nasılsa, ülkenin kendisi de öyledir, liderlerde nasıl bir karakter değişikliği olursa, halkın başına da aynısı gelecektir. [32] Bu, ülkelerin yönetim şeklinin müzisyenlerin melodilerindeki değişimlere benzer şekilde değiştiğini söyleyen Platon'umuzun düşüncesinden[21] daha doğrudur. Ben ülkelerin âdetlerinin, soyluların yaşamı ile yaşam tarzındaki değişime benzer şekilde değiştiğini düşünüyorum, dolayısıyla, sadece kendileri kusurlara boğulmayıp aynı zamanda onları ülkeye zerk ettiklerinden,

21 Platon, *Devlet* 424c.

karakteri bozuk liderler devlet için en zararlı kimseler olarak anılmayı hak ediyor. Sadece kendileri bozularak değil, aynı zamanda başkalarını bozarak da yaralıyorlar ve işledikleri suçlardan ziyade emsal teşkil ederek zarar veriyorlar. Şimdilik bu değerlendirmeler yeter. Bu konular başka bir eserimizde daha detaylı bir şekilde incelendi.[22] Şimdi, açıklama bekleyen diğer konulara geçelim. [33] Sırada, soylular tarafından tanınmasını buyurduğum oy meselesi var, halk özgür olsun.

ATTICUS: Dikkatlice dinledim ama yine de yasanın kendinde ne olduğunu ya da ilgili hükümlerin ne anlama geldiğini yeterince anlayamadım.

MARCUS: Açıklayacağım Titus, sıkça ve uzun uzadıya incelenen zor bir konuya geleceğim. *Magistratus* seçilirken, yargılama sürerken ve yasa teklif edildiğinde oylamanın açık mı yoksa kapalı mı olması daha iyidir?

QUINTUS: Bunda şüphe mi var? Korkarım, yine sana katılmayacağım.

MARCUS: Hayır, katılacaksın Quintus. Ben senin her daim savunduğunu bildiğim düşünceyi savunuyorum, oylamada hiçbir şey sesli dile getirmekten daha iyi değildir. Ancak bunun uygulanabilir olup olmadığına da bakmamız gerekiyor.

[34] QUINTUS: Kardeşim, söyleyeceğim hoşuna gitmeyebilir ama bu düşünce hem cahil insanları büyük ölçüde aldatır, hem de çoğunlukla devlete zarar verir. Gerçek ve doğru ama uygulanamaz bir şey söylendiğinde, bu, halka artık direnilemeyeceği anlamına gelir. Önce sert bir uygulamayla direnilmeli, sonra kötüye teslim olmaktansa iyi bir amaç için zor kullanarak halkı bastırmak daha iyidir. Oy yasasının aristokrasinin bütün otoritesini ortadan kaldırdığını kim anlamaz? Özgür halk onu da hiç istemedi zaten, sadece önde gelen vatandaşların egemenliği ve iktidarının baskısı

22 Cicero burada *De Re Publica*'nın günümüze ulaşmayan kısımlarını kastediyor.

karşısında onun için feryat etti. Buna bağlı olarak, gerçekten gücü elinde bulunduran insanlarla ilgili tabletten ziyade sesle dile getirilen ağır hükümler bulunur. Bu yüzden liderlerin, iyi bir amaca hizmet etmeyen, aşırı oy kullanma arzusundan mahrum bırakılmaları gerekmiştir. Soylu vatandaşlar her bir kimsenin hangi düşüncede olduğunu bilmiyor diye, halka tabletin kusurlu oyu saklayacağı bir sahtekârlık yapma imkânı tanınmamalı. Bu sayede ne böyle bir yasa teklifinde bulunan ne de yasayı savunan bir soylu olacak.

[XVI 35] En nihayetinde dört *leges tabellariae* var, bunlardan ilki *Magistratus*'ların görevlendirilmesiyle ilgilidir, örneğin pek tanınmayan, sıradan biri tarafından önerilmiş olan Gabinius Yasası böyledir. İki yıl sonra halk mahkemeleriyle ilgili olarak, soylu olduğu halde (ailesini rencide etmek istemem), soylular arasından ayrılıp popülist bir anlayışla dedikoduların peşine düşen Lucius Cassius'un sunduğu Cassius Yasası gelir. Üçüncüsü, isyancı ve ahlâksız biri olan ve soyluların tarafına geri döndüğünde kendisini soyluların hışmından koruyamayan Carbo'nun, yasaları onaylama ve veto etmeyle ilgili yasasıdır. [36] Geriye tek tür olarak, Cassius'un dâhil olmadığı, sesle dile getirilen oy sisteminin kaldığı görülüyor. C. Coelius bu dava türü için tablet sundu, yaşadığı sürece Gaius Popillius'u devlete zarar vermeye zorladığı için pişmanlık duydu. Büyükbabamız da bu kasabadaki yaşamı boyunca oy yasası teklifinde bulunan M. Gratidius'a direnirken büyük bir cesaret örneği sergilemişti, kaldı ki Gratidius'un, büyükannemiz olan, kız kardeşiyle evliydi. Anlatıldığına göre, Gratidius bir bardak suda fırtına koparmıştı, tıpkı sonradan oğlu Marius'un Ege Denizi'nde fırtına koparması gibi. <...> Consul M. Scaurus büyükbabamıza şöyle demişti: "Keşke Marcus Cicero, cesaretini ve erdemini küçük bir köy kasabasında değil de devletin en yüksek kademelerinde bizimle paylaşmayı tercih etseydin." [37] Dolayısıyla, sadece Roma halkının yasalarını gözden geçirmiyoruz,

aynı zamanda, unutulmuş olan yasaları canlandırıyor ya da yenilerini yazıyoruz, bu yüzden mevcut halkın yasalarından değil, en iyi yasalar hangileriyse onlardan bahsetmen gerekiyor. Nitekim senin Scipio da, Cassius yasasına dönük suçlamaya katlanmak durumunda kalmıştır, söylenen o ki, bu yasa onun yönlendirmesiyle teklif edilmiş. Eğer bir oy yasası getirirsen, sen de bundan sorumlu olacaksın. Bu ne benim ne de Atticus'umuzun hoşuna gider, onun yüz ifadesinden anladığım budur.

[XVII] ATTICUS: Gerçekten de, popülist yaklaşım hiçbir zaman hoşuma gitmez, Marcus'un *consul*'ken ortaya koymuş olduğu, aristokratların yönetimindeki devletin en iyisi olduğunu söylüyorum.

[38] MARCUS: Gördüğüm o ki, benim yasamı reddetmek için yazılı oya ihtiyacınız yok. Ancak benim diğer kitaplarımda Scipio kendi durumunu yeterince açıklamışsa da, halka yine de soyluların otoritesini koruyup uygulayabildiği kadar bir özgürlük veriyorum. Oylamayla ilgili tarafımdan ortaya konan yasa böyledir. "Oylama aristokratlar tarafından tanınsın, *plebs* sınıfının özgür tercihlerini yansıtsın."[23] Bu yasa yakın tarihte geçmiş olan, insanları bir tableti incelemekten alıkoyup her bir kimseye ne yönde oy kullandığını ve hangi tarafa destek verdiğini sorarak oyu gizlemek için her yolu deneyen tüm yasaların yerine geçmeyi amaçlar görünüyor. Marius yasası ise dar geçitler kurmuştur. [39] Eğer bu yasalar rüşveti önlemek için konulmuşsa, genelde olduğu üzere, onlara karşı çıkmam. Ancak yasalar rüşveti ortadan kaldırmada işe yaramayacaksa halkın, özgürlüğün garantisi olarak oy yasası kesinlikle olmalıdır, tabii oy kapalı yapılmak ve soylulara ve dürüst vatandaşlara gösterilmek şartıyla. Bu sayede halkın, soylulara şerefli bir iyilik yapma fırsatının tanındığı, bir özgürlüğü olacaktır. Sonuç olarak, ey Quintus, senin bir süre önce bahsetmiş olduğun konuya geldik, yani

23 Bu yasayla ilgili yapılan farklı yorumlar için bkz. Dyck 470.

çok az insan sözlü oydan ziyade oy tabletiyle suçlanacak, zira halkın yeterince yasal yetkisi vardır. Bu korunduğu sürece diğer istençleri de otoriteye ve onun lütfuna aktarılır. Bu yüzden, rüşvetle bozulmuş oyları bir kenara koymak için, rüşvetin önü kesildiğinde oylamanın asıl amacının aristokratların ne düşündüğünü sormak olduğunu görmüyor musun? Buna bağlı olarak, benim yasam sayesinde özgürlük görüntüsü sağlanıyor, aristokratların otoritesi korunuyor ve tartışma nedeni ortadan kalkıyor.

[XVIII 40] Sonra, halkla birlikte ya da *Senatus*'ta bulunma hakkıyla ilgili hüküm gelir. Benim düşünceme göre önemli ve gözde bir yasa bu: "*Senatus*'ta olanlar ölçülü olsun," bu dengeli ve sakin olunması anlamına gelir. Buna göre oturumu başkan yönetir ve sadece zihinleri ve arzuları değil, aynı zamanda etrafında bulunan kişilerin yüz ifadelerini de yönlendirir. *Senatus*'taki hariç, bu hiç de zor değildir. Nitekim, *senator* yüreğine konuşmacı tarafından etki edilemeyecek biridir, o kendi isteğiyle konuşmanın yolunu arar.

Bu konuyla ilgili üç ilke vardır: Birincisi, konuşmacı hazır olmalı, zira bütün sınıfın katıldığı önemli bir konu görüşülüyor olabilir; ikincisi, yerinde, yani kendisine soru sorulduğunda konuşmalı; üçüncüsü ise, bitmek bilmeyen bir konuşması olmasın diye, sınırını bilmeli. Zira sadece bir *senator*'un değil, herhangi bir konuşmacının da fikrini kısa bir şekilde açıklaması büyük bir alkış alır. *Senatus*'ta büyük bir yanlış yapılmadığı (bu yükselme arzusundan ötürü çok sık gördüğümüz bir şey) ya da *senator*'ları yüreklendirmeyi ve bilgilendirmeyi amaçlayan uzun bir konuşma yapmayı gerektirecek önemli bir konu görüşülmediği sürece, ki bizim Cato iki koşulda da oldukça başarılıydı, kimse uzun konuşma yapmamalı ve hiçbir *magistratus*'un yardımına sığınmamalı, bu sadece günü boşa harcamaya yarar.

[41] Yasa ilkelere şunu da ekliyor: "Konuşmacı halkın sorunlarını da ele alsın", bir *senator* için devleti tanımak bir

zorunluluktur, bunun anlamı da şu: *Senator* ordunun nasıl olması gerektiğini, ne kadar bir bütçeyle güçlü olacağını, kimlerin devletin müttefiği, dostu ve vergi mükellefi olacağını, her biriyle yasayla sabit olan hangi anlaşmanın yapılacağını, yasama geleneğinin nasıl olması gerektiğini ve ataların örneklerini bilmelidir. Artık kendisi olmadan bir *senator*'un görevine uygun biri olamayacağı bütün bilgi, uygulama ve gelenek türünü görmüş oldunuz.

[42] Sonra, uygulamalar halkla birlikte olsun, bu uygulamalarla ilgili ilk ve en önemli ilke de "Şiddetten uzak durulsun," olmalı. Hiçbir şey, devlet için, zor kullanmak suretiyle bileşenlerini bir araya getirip oluşturmaktan daha zararlı, hukuka ve yasalara daha aykırı, medeniyetten daha uzak ve daha vahşi değildir. Yasa vetoya saygı duyulmasını emrediyor, bundan daha arzulanası bir şey yoktur, zira yasanın kötüsüne razı gelmektense, iyisini önermek daha iyidir. [XIX] Nitekim ben de "Hata başkanındır," diye buyuruyorum, bunu da bütünüyle, bilgelerin bilgesi olan Crassus'un düşüncesinden hareketle söyledim; hani *consul* C. Claudius, Cn. Carbo'nun isyanı üzerine kendisine danıştığında, *Senatus* Crassus'un önerisini dinleyerek karar almış, böylece meclisin yöneticisinin isteğine rağmen isyan edilmemişti. Yöneticinin veto edildiğinde ve rahatsızlık baş gösterdiğinde toplantıyı dağıtma hakkı vardı. Yasal olarak hiçbir şey yapılamadığında, ısrarcı olan, şiddete başvurur, ancak yasayla dokunulmazlığını kaybeder. Bunu şu ilke izliyor: "Zararlı bir yasayı veto eden, toplumun iyiliğini korumuş sayılsın." [43] Kim yasanın bu muazzam sesiyle övüleceğini bildiği halde, coşkuyla devletin yardımına koşmaz?

Sonra, kamu kurumlarında ve yasalarda sahip olduğumuz ilkeler var: "*Auspicium*'ları korusunlar, *augur*'a boyun eğsinler." İyi bir *augur*'a, devletin en kritik dönemlerinde yardıma hazır olması gerektiğini ve insanlara kendisi sayesinde *auspicium*'da bulunmalarını buyurduğu En İyi ve En Büyük

Iupiter'e danışman ve kul olarak atandığını, dahası, göğün belli bölgelerinin kendisine devredildiğini, bu bölgelerden hareketle sık sık devlete yardım edebileceğini hatırlamak düşer.

Sonra, yasanın duyurulması, tek tek yapılması gereken işler, hususi kişileri ve *magistratus*'ları dinlemeyle[24] ilgili ilkeler var. [44] Yine, *On İki Levha*'dan alınmış iki muazzam yasamız var, bunlardan ilki tek tek kişilerle ilgilidir, diğeri ise çok büyük bir komite kurulmadıkça bir vatandaşın yaşamı üzerine soruşturma açılmasını yasaklar. Bugüne dek hiçbir *plebs tribunus*'un isyan etmemesi, hatta bunu aklından bile geçirmemesi, atalarımızın gelecek kuşaklara bıraktığı ne büyük bir öngörüdür böyle! Atalarımız tek tek bireylerin aleyhine yasalar çıkarılmasına karşı çıkmıştı, zaten *privilegium*'un anlamı da budur, nitekim yasanın, tanımı gereği, herkesin aleyhine olduğu bilindiği halde buyruğa dönüşmesinden daha haksız ne var? Atalarımız, *centuriatum comitium*'lar hariç, tek tek kişiler hakkında yasa çıkarılmasına karşı çıkmıştı. Zira zenginliğe, sınıfa ve yaşa göre sınırları belirlenen halk, kavimlerde gelişigüzel sınıflandırılan halka göre oy hakkını daha dikkatli kullanır. [45] Bu yüzden büyük bir zekâya ve derin bir sağduyuya sahip bir adam olan Lucius Cotta, haklı bir şekilde, benim durumumda şahsıma dönük hiçbir girişimin adil olmadığını söylüyordu, ayrıca ona göre silahlı kölelerin gözetiminde yapılan her şey geçersizdi, *comitium* ne bir vatandaşın yaşamı ne de *privilegium* hakkında karar alabilirdi. Dolayısıyla, şahsıma dönük eylemler yasalara dayanmadığından herhangi bir yasaya da ihtiyaç duymadım. Ancak sana ve pek seçkin kişilere, kölelerin ve çetecilerin bile hakkında bir şeyler bildiğini iddia ettiği bu adamla ilgili, bütün İtalya'nın kendi görüşünü açıklaması daha doğru görünmüştür.

[XX 46] Sırada para alma ve rüşvetle ilgili yasalar var, bunlar sözle değil, daha çok mahkeme kararıyla yürürlüğe gi-

24 Onlara danışma, onların fikrini alma.

rer, eklediğim yasa şöyle: "Ceza suçla orantılı olsun." Buna göre, herkes sadece kendi suçuna göre cezalandırılsın; şiddet vatandaşlık haklarından olma, açgözlülük birçok şeyin yitimi, makam arzusu ise utançla cezalandırılsın.

Son yasalar bizde kullanımda değil, ancak bir devlet için gereklidir. Yasaları koruyacak bir yapımız yok, bu yüzden kamu görevlilerimizin olmasını istediği yasalar var. Onları da kopyalayıcılardan alıyoruz, resmî kayıtlarımız yok. Bu konuda daha özenli olan Yunanlar[25] *nomophylaces* adında bir ekip oluşturmuştur. Bu ekip sadece yasa kayıtlarını değil (nitekim bu atalarımızın da bir âdetiydi), aynı zamanda insanların yaptıklarını ve yasalara başvurup başvurmadıklarını da gözlemliyordu. [47] O halde bu görev, madem devlette her daim olmalarını istiyoruz, *censor*'lara da verilebilir. *Magistratus* görevinden ayrılan aynı kişiler bu görevdeyken ne yaptıklarını sayıp döksün ve *censor*'lar da onlarla ilgili düşüncelerini açıklasın.[26] Bu Yunanistan'da, atanan *accusator*'lara açıkça verilmiş bir görevdir, bu kişilerin istekli olmadıkça konuyu ciddiye alması mümkün değildir, bu yüzden ilgili gerekçelerin *censor*'ların önünde sunulup nedenlerin bu şekilde açıklanması, buna karşın davanın mahkeme önünde görüşülmesi yönündeki yasanın korunması daha iyidir. En nihayetinde, bir şekilde ihtiyacını duyduğunuz başka bir konu kalmadıysa, *magistratus*'larla ilgili bu kadar konuşma yeter.

ATTICUS: Söyleyecek bir şeyimiz yoksa bile, geldiğimiz bu nokta daha sonra anlatman gereken konuları sana hatırlatmıyor mu?

MARCUS: Bana mı? Pomponius, mahkemeleri kastettiğini düşünüyorum, zira bu konu da *magistratus*'lara bağlı.

---

25 Örneğin Rudd-Powell'a (220) göre Phalerumlu Demeterius.

26 Roma'da emekliye ayrılan *magister*'ler kürsüye çıkarak görevde oldukları sürece yasalara uygun hareket ettiklerine dair yemin ederler, *censor*'lar da hakem hüviyetiyle bunu değerlendirirdi (Dyck 551).

Magistratus'ların hukuki yetkileri üzerine yarım kalan bir tartışma iması (48-49)

[48] ATTICUS: Kafandaki plana göre, Roma halkının hukukundan bahsetmen gerektiğini düşünmüyor musun?

MARCUS: Geldiğimiz bu noktada merak ettiğin nedir?

ATTICUS: Benim mi? Devlette görevli insanların bilmemesinin ziyadesiyle utanç verici olduğu bir konuyu düşünüyorum: Bir ara yasalarımızı kopyalayıcılardan aldığımızı söyledin, aynı şekilde benim de aklıma birçok *magistratus*'un kendi hukukunu bilmeden, onun sadece memurların bildiği kadarına hâkim olması geliyor. Dolayısıyla, dinle ilgili yasaları ortaya koyarken, dinî görevlerin tahsisiyle ilgili konuşmanın tam sırası olduğunu düşündüysen, şimdi de yasayla belirlenen *magistratus*'lar yanında yetkilerin hukuki yönünü inceleyeceksin.

[49] MARCUS: Doğru yolu izleyebilirsem kısaca inceleyeceğim, zira M. Iunius da bu hukuki hususla ilgili babana ,benim düşünceme göre uzman bir dille ve dikkatle birçok şey yazdı. Biz ise burada ayrı bir konu olarak doğal hukuk üzerine düşünmeli ve konuşmalıyız, buna karşın Roma halkının hukuku üzerine ne kaldıysa ve aktarıldıysa onlardan söz etmeliyiz.

ATTICUS: Ben de öyle düşünüyorum, anlatacaklarını da merakla bekliyorum. <...>

Fragmanlar

[1] Yararlı ve yararsız unsurlarla ilgili bir ayrım yapamayacaksa müttefiklerini nasıl koruyabilecek? (Macrobius, *De Differentiis et Societatibus Graeci Latinique Verbi.* Ed. Keil, Gram. Lat. 5.620.644)

[2] O halde ister misin, Güneş güneyden biraz kaymış göründüğünden ve bütün bu yerin üstü, yaşı genç olan bu ağaçlarla henüz yeterince örtülmediğinden, Liris'e inelim de bu akçaağaçların gölgesinde geri kalan konuları ele alalım? (Macrobius, *Saturnalia* 6.4.8)

[3] Tıpkı evrenin bir ve aynı doğayla birleşen bütün parçalarını bir arada tutması ya da desteklemesi gibi, doğadan ötürü bir araya gelen insanların hepsi de sadece bozuklukları bakımından birbirinden ayrılır ve hiçbiri aralarında kan bağı olduğunu, tek ve aynı koruyucunun gözetimine tabi olduklarını anlamaz. İnsanlar bunu kavrarsa, kuşkusuz, tanrıların yaşamını sürerler. (Lactantius, *Divinae Institutiones* 5.8)

[4] Şanslı sayalım kendimizi, zira ölüm yaşamdakinden daha iyi ya da daha kötü olmayan bir imkân sunacak. Öyle ya, bedensiz ruhun yaşamı tanrısaldır, histen yoksunsa onun için kötü diye bir şey de yoktur. (Lactantius, *Divinae Institutiones* 3.19)

[5] Kendinden emin konuşan Cicero Yunanistan'ın önemli bir düşünceyi kabul etmiş olduğunu söyler, buna göre, Yunanistan *gymnasium*'larda Cupido ve Amor'un resimlerini kutsamıştır. (Lactantius, *Divinae Institutiones* 1.20)

Kişiler, Makamlar ve Hukuk Terimleri Sözlüğü

Accius (Lucius Accius): (doğ. MÖ 170) Yunan tragedyalarını Latinceye aktaran bir yazar.

Accusator: Bir duruşmada suçlayıcı, suçlama yönelten.

Acilius (Lucius Acilius): Bilge Cato ile aynı dönemde yaşamış olan bir hukukçu.

Aedilis: Başta sadece *plebs* sınıfına ait bir makamdı, her sene iki *aedilis* seçilirdi, sonra bunlara iki *patricii aedilis*'i daha eklenmiş ve sayıları zamanla daha da artırılmıştır.

Aelius (Lucius Aelius Stilo): (doğ. MÖ 150) İlk önemli Romalı öğretmendir, Varro ve Cicero da onun öğrencisidir.

Aesculapius: Yunan şifa tanrısı Asclepius'un Latincedeki karşılığıdır, kült Roma'ya MÖ 293'te getirilmiştir (Rudd-Powell 222).

Amor: bkz. Cupido.

Amphiaraus: Alcmaeon ile Amphilochus'un babası olan ünlü bir Yunan kâhin.

Ampius (Titus Ampius Balbus): Balbus MÖ 63'te *tribunus* olmuş, iç savaş sırasında Pompeius'un tarafında yer almıştır. Caesar tarafından sürgüne gönderilmişse de Cicero'nun etkisiyle Roma'ya geri çağrılmıştır.

(Ascalonlu) Antiochus: (MÖ 125-68) yeni Academia'nın kuşkucu yaklaşımından ayrılarak eski Academia, Aristoteles ve Stoacıların ilkelerinden eklektik bir felsefi yapı kurmuştur.

Antipater (Lucius Coelius Antipater): (MÖ ikinci yüzyıl) Romalı hukukçu ve tarihçidir, İkinci Kartaca Savaşı'nı anlatan bir tarih eseri ve *Annales*'i vardır.

(Pythialı) Apollon: Güneş tanrısı Apollon aynı zamanda kehanet tanrısı olarak da bilinir.

Appius (Appius Claudius Pulcher): Cicero'nun düşmanı olan Clodius'un kardeşi, MÖ 54 yılının *consul*'ü.

Apuleius (Lucius Apuleius Saturninus): MÖ 103'te *tribunus* olmuştur. Marius'un kıdemli askerlerine toprak verilmesini ve halka ucuz buğday dağıtılmasını öngören yasalarından ötürü *Senatus*'la karşı karşıya gelmiştir.

Aquilo ve Orithyia: Efsaneye göre Orithyia Erechtheus ile Praxithea'nın kızıdır, bir gün Ilissus Nehri'nin ötesinde dolaşırken Aquilo (kuzey rüzgârı) tarafından kaçırılır. *Phaedrus* 229b'de Socrates'e bu efsaneye inanıp inanmadığı sorulur.

Aratus: Cilicia'daki Soli kentinde dünyaya gelen Aratus (MÖ 31-240) Cicero'nun gençliğinde Yunancadan Latinceye çevirdiği *Phaenomena* başlıklı bir şiirin yazarıdır.

Arcesilaus: (MÖ 316-242) Academia'nın başı olarak okulu ziyadesiyle kuşkuculuğa yönlendirmiştir.

(Chiuslu) Aristo: Zenon'un öğrencisi olmakla birlikte bazı konularda ama özellikle de *indifferentes*, yani farksız, ne iyi ne kötü olan unsurlarla ilgili olarak hocasından farklı düşünmüş ve MÖ 250'de ayrı bir ekol kurmuştur.

Aristoteles: MÖ 384-322 arasında yaşamış olan ünlü filozof Aristoteles'in eserlerinin sadece birkaç tanesi Cicero tarafından okunmuştu, Cicero onun görüşlerini özellikle de ardılı olan diğer filozofların eserlerinden öğrenmiş olmalıdır (Rudd-Powell 224).

Asellio (Sempronius Asellio): Numantia'da Scipio'nun altında savaşmış, daha sonra yaşadığı dönemin tarihini yazmıştır.

Attica: Atina'yı da içeren Yunanistan bölgesinin adıdır.

Attus Navius: Tarquinius Priscus döneminde ünlü bir *augur*.

Augur (çoğulu *augures*): Roma'da gökyüzündeki işaretlere bakarak tanrıların insanlara gönderdiği mesajları yorumlayan kâhin.

Auscpicium (çoğulu *auspicia*): Kuşlar aracılığıyla yapılan kehanet ve bu tür kehanetin işaretleri, genel olarak kuşbiliciliği.

Bacchanalia: Yunan kökenli Dionysus (Bacchus) şöleni.

Calchas: Troia Savaşı döneminde yaşamış ünlü bir Yunan kâhin.

Carbo (Gnaeus Papirius Carbo): MÖ 92'de *tribunus*.

Carneades: (MÖ 214-129) Academia'nın başıydı. MÖ 155'te Roma'ya yaptığı elçilik ziyaretindeki tartışma yaratan konuşmasıyla tanınır.

Castor ve Pollux: Leda ile Zeus'un ikiz oğullarıdır. Romalılar bu tanrıların MÖ 496'daki Regillus Gölü'nde Latinlere karşı yapılan savaşta Roma'nın tarafında yer aldığına inanmıştır.

Cato: Yaşlı, Censor ve Sapiens (bilge) olarak da bilinen Marcus Porcius Cato (MÖ 234-149) MÖ 195'te *consul*, MÖ 184'te *censor* olarak görev yapmıştır. Genelde muhafazakâr Romalı kimliğiyle bilinen Cato Yunan dilini ve kültürünü iyi bilmekle birlikte gerek oğluna, gerekse Romalılara yer yer yabancı düşmanlığına varan bir Romalılık idealini öğretmeye çalışmıştır.

Cecrops: Atina'nın efsanevi kurucusu.

Censor: Roma'daki devlet memurları içinde en üstünüdür, iki memur olarak hizmet ederler ve daha önce *consul*'lük yapmış olmaları gerekirdi. 3.7'de de ele alındığı üzere, Sulla *censor*'ların yetkilerini kısıtlamıştı, Cicero ise alınan yetkileri yeniden canlandırmış ve sayısını artırmıştı (Rudd-Powell 216-217).

Centuriatum comitium: Centuria meclisi.

Ceres: Yunan mitolojisinde tarım ve ekin tanrıçası olan Demeter'in Roma'daki karşılığı.

Charondas: Sicilya'daki Catania'nın ünlü yasa koyucusudur.

Cilicia: Anadolu'da bir bölge.

Cinias ve Megillus: Platon'un *Yasalar*'ındaki (1.15) figürlerdir.

Claudius ya da Clodius (Quintus Claudius/Clodius Quadrigarius): Sulla'nın destekçisiydi, Roma'nın MÖ 390'da işgal edilmesinden başlayarak kendi zamanına kadar uzanan bir tarih eseri kaleme almıştır.

Cleisthenes: MÖ altıncı yüzyılın sonunda Atinalıları on kavme ayırıp meclisi ve orduyu düzenlemiş ve demokrasinin altyapısını oluşturmuştur.

(İskenderiyeli) Clitarchus: MÖ 280'den sonra İskender'in askerî girişimini anlatan bir tarih eseri kaleme almıştır.

Cocles (Horatius Cocles): Roma'daki bir efsaneye göre, Horatius Cocles MÖ 508'de Porsenna'nın Etrüsk ordusunu Tiber üzerindeki Sublicius köprüsünde durdurmayı başarmış bir kahramandır.

Coelius (Lucius Coelius Antipater): MÖ 121'den sonra İkinci Kartaca Savaşı'nın tarihini yazmıştır.

Coelius (Caius Coelius Caldus): MÖ 107'de *tribunus*. bkz. 3.36.

Collina geçidi (Porta Collina): Roma Kralı Servius Tullius tarafından MÖ altıncı yüzyılda inşa edildiğine inanılan geçit.

Comitium (çoğulu *comitia*): Meclis, toplanma yeri, örneğin Roma Forumu'ndaki meşhurdur. *Magistratus* seçimleri için Roma halkı da *comitia*'da toplanırdı, dolayısıyla genel olarak "seçim" anlamında da kullanılır.

Cupido: Aşk tanrısı, diğer adıyla Amor.

Curiatus (Caius Curiatus): MÖ 138'de *tribunus*'tu.

Curius (Manius Curius Dentatus): (öl. MÖ 270) dört defa *consul* olmuş ve kuzeyde Senones, güneyde Samnites kavmine, Pyrrhus'a ve Lucanialılara karşı orduyu yönetmiştir.

Cylon: MÖ 632'de Atina'da yönetimi ele geçirmeye çalışan, ancak başarısız olunca kaçmış olan bir aristokrat, adamları ise yakalanıp öldürülmüştür.

Cyrus: Romalıların Xenophon'un *Cyropedia* adlı eserinden tanıdığı, ünlü Yunan devlet adamı.

Decemviri: Yasaları yazıya dökmesi için belirlenmiş on kişilik ekip.

Decimus Brutus (Decimus Iunius Brutus): MÖ 138'de Scipio ile birlikte *consul*. Curiatus'la olan anlaşmazlığı için bkz. 3.20.

Delos: Ege Denizi'nde Apollon ile Diana'nın doğum yeri olarak da bilinen küçük bir ada.

(Phalerumlu) Demetrius: (doğ. MÖ 350) Atina'yı on yıl boyunca yöneten Peripatetik filozof, yasaları gözetecek memurlar atamıştır.

(Thebaeli) Diagondas: Bir yasa koyucu.

Dicaearchus: (MÖ 326-296) Aristoteles'in öğrencisiydi. Tarih, politika, edebiyat ve felsefe üzerine çeşitli eserler kaleme aldıysa da, bu eserler günümüze ulaşmamıştır.

(Stoacı) Diogenes: Babylonlu Diogenes (MÖ 240-152) Stoacı Chrysippus'un öğrencisi ve aynı felsefe ekolünden Panaetius'un öğretmeniydi. MÖ 155'te Roma'ya gelen filozof-elçiler arasındaydı.

Egeria: bkz. Numa Pompilius ve Egeria.

Ennius (Quintus Ennius): (MÖ 239-169) Roma'da Latin şiirinin babası sayılan Ennius, Yunan edebiyat örneklerinin ışığında, aynı zamanda Latin edebiyatının kurucuları arasında gösterilir. Ne yazık ki, Cicero'nun da sık sık kendisinden alıntı yaptığı eserleri, kısa fragmanlar dışında, günümüze ulaşmamıştır.

Ephorus: Sparta'da *magistratus* muadili bir yapı.

(Giritli) Epimenides: Politik öneri ve hamleleriyle MÖ yedinci yüzyıl Atina'sındaki Cylon'un darbe girişiminin bütün izlerini sildiği düşünülen, yarı efsanevi kişilik.

Epirus ve Tyamis: Epirus Yunanistan'ın kuzeybatısında bir bölgedir, Tyamis de Corcyra karşısında denize dökülen bir nehirdir.

Etruria: Orta İtalya'nın batı sahilinde, Roma'nın kuzeyinde bir bölge.

Eumolpidae: Eleusis gizemlerine katılan rahiplerin klanı.

Euripus: Euboea ile Yunanistan anakarası arasındaki boğaz.

Fabius Quintus (Fabius Pictor): İkinci Kartaca Savaşı'nda hizmet etmiş bir *senator*'dur, aynı zamanda Yunanca bir Roma tarihi yazmıştır.

Fabricius (Caius Fabricius Luscinus): MÖ 282 ve MÖ 278'de *consul*, MÖ 275'te *censor*.

Fannius (Gaius Fannius): MÖ 122'de *consul* olan, Laelius'un üvey oğlu.

Fatidicus: İnsanların kaderini okuyan, kâhin.

Fetialis (çoğulu *Fetiales*): Savaş veya barış ilan etmekle ve ilanı onaylamakla görevli rahipler.

Fibrenus: Latium'da küçük bir nehir.

Figulus (Caius Marcus Figulus): MÖ 64'te *consul* olan, Cicero'nun destekçisi.

Flamen (çoğulu *Flamines*): Belli bir tanrının özel rahibidir ve kökeni Roma'nın ikinci kralı Numa Pompilius'un düzenlemelerine kadar uzanır. bkz. Cicero, *De Re Publica* 2.26.

Flaminius (Caius Flaminius): MÖ 232'de *tribunus*, MÖ 223'te *consul*.

Furia: Yunan mitolojisinde suçluları cezalandırıp masumların intikamını alan tanrıçalar, Erinyes ve Eumenides'in Latincesi.

Gaius Gracchus (Gaius Sempronius Gracchus): Tiberius Gracchus'un kardeşi, MÖ 123'te *tribunus*, tıpkı kardeşi gibi o da senatoryal sınıfla ters düştüğü için bir çete tarafından öldürülmüştür.

Gaius Popillius (Gaius Popillius Laenas): Consul L. Cassius'un ordusunun Garonne vadisinde yenilmesi üzerine (MÖ 107) Gaius Popillius hayatta kalanları kurtarmıştı (Rudd-Powell 236).

Gratidius (Marcus Gaius Gratidius): Arpinum'da yeni bir seçim yasası getirmeye çalışmıştır.

Haruspex (çoğulu *haruspices*): Zor zamanlarda hayvanların iç organlarına bakarak tanrıların devlet işlerine ilişkin mesajlarını yorumlayan Etrüsk kâhinler.

Helenus: Troia'nın yıkılışını önceden gören, Priamus'un oğlu.

(Pontuslu) Heraclides: MÖ dördüncü yüzyılda yaşamış olan Academiacı filozof. Birçok eser kaleme almıştır, özellikle de devlet ve yasalar konusunu işlediği eserleri burada Cicero için kaynak oluşturur.

Hercules: Yunan mitolojisinin ünlü kahramanlarından biridir. Hercules kültü Roma'ya erken dönemde gelmiş ve Ara Maxima başta olmak üzere farklı yerlerde kendisine tapınılmıştır (Rudd-Powell 230).

Herodotus: (MÖ 484-425) Tarihin babası sayılan ünlü Yunan tarihçi.

Iacchus: Eleusis gizemleriyle ilişkilendirilen küçük bir tanrı.

Idalı Ana: bkz. Cybele.

Iudex: Hâkim.

Iunius (Marcus Iunius Congus Gracchanus): Gaius Gracchus'un yakını olduğu için Gracchanus adını almış, magistratus'ların kökeni ve yetkileri üzerine bir eser kaleme almıştır (Rudd-Powell 231).

Iupiter: Yunan mitolojisindeki baştanrı Zeus'un Latincedeki karşılığı.

Iuris consultus (çoğulu *iuris consulti*): Bitişik olarak da kullanılan (*iurisconsultus*) bu tamlamanın ilk anlamı "hukuk danışmanı"dır, hukuki meselelerde "kendisine danışılan" (*qui consuluntur*) hukukçuları imler.

Ius civile: Tamlamayı birebir çevirirsek yerine göre "vatandaşlık hukuku", yerine göreyse "vatandaş hukuku" anlamındadır, bağlam göz önünde tutulduğunda "ius civile proprium Romanorum", yani "Romalılara özel vatandaş/vatandaşlık hukuku" olarak da adlandırıldığı olmuş-

tur. Bununla birlikte, daha önce kullanılan *Ius Quiritium* (Romalıların Hukuku) tamlaması da aynı anlamdadır. Papinius, *ius civile*'nin yasalardan (*leges*), halkın kararı anlamındaki *plebiscitum*'lardan, *Senatus* kararlarından (*Senatus consulta*), imparatorun kararnamelerinden ve hukukçuların otoritesinden doğan hukuk olduğunu belirtir. Özetle, Roma vatandaşlarını ilgilendiren, onlarla ilgili yasaları içeren hukuktur. (bkz. 1.13-14; 17-18; 28; 34; 56; 2.46-47; 52-53; 3.8).

Ius pontificium ya da *ius pontificale*: "Pontifex hukuku" olarak çevirebiliriz. MÖ üçüncü yüzyılın başına kadar *pontifex*'ler hukukla ilgilenmiştir, *pontifex*'ler *pontifex maximus*'un yönetimi altında dinî törenleri idare etmekle, ibadetlere ve tapınaklara göz kulak olmakla, uğurlu ve uğursuz günleri tespit etmekle yükümlüydü. Başka deyişle, eski dönemlerde dinî inanış ve yasalar ile güncel yasaları birbirinden ayırmak mümkün değildi, bu durum geleneğe öyle bir yerleşmiştir ki, *On İki Levha*'dan sonra *pontifex*'ler yasaları resmen yorumlama (*interpretatio*), açılacak davalarda başvuru aracı olma, kendilerine danışılan hukuki meselelerde görüş bildirmek ve cevap vermek (*respondere*) gibi haklar kazanmıştır. Bununla birlikte, *pontifex*'lerin çoğunlukla *ius civile*'yle ilgili soru ve sorunlarla ilgilendiğini belirtmemiz gerekir, bu yüzden Cicero 2.47'de *ius civile* bilmeyenin iyi bir *pontifex* olamayacağını söyler.

Lacedaemonia: Lacedaemon'un şehri, diğer adıyla Sparta.

Laenas (Publius Popillius Laenas): MÖ 132'de *consul*. MÖ 123'te Gaius Gracchus tarafından sürgün edildiyse de, beş yıl sonra geri çağrılmıştır.

Lar (çoğulu Lares): Roma'nın koruyucu, ocak tanrıları.

Leges sacratae: Türkçesiyle "kutsal yasalar"ın bilinen en eski tarihi MÖ beşinci yüzyıldır ve *plebs* sınıfının yeminle beyan edilen resmî kararlarını içerir.

Leges tabellariae: "Tablet yasaları." Halk meclislerindeki oylamalarla ilgili olarak tabletlere yazılan yasalar.

Lex Mamilia: Muhtemelen MÖ 59 yılında çıkan Mamilia Roscia Peducaea Aliena Fabia yasası *On İki Levha*'daki üç yargı makamını bire indirmiştir. Ayrıca burada ve devamında "sınır" olarak çevirdiğimiz *finis* teriminin hem felsefedeki hem de Roma hukukundaki anlamıyla düşünüldüğüne dikkat çekmemiz gerekir. bkz. Zetzel 125; Rudd-Powell 205.

Lex popularis: "Halkı ilgilendiren yasalar."

Lex Titia: "Titius yasası." bkz. Titius.

Liber: Yunan tanrısı Dionysus'un Latincedeki adlarından biridir, "Özgür" anlamındadır.

Liris: Günümüzdeki adı Garigliano olan, Latium ile Campania arasında bir nehir.

Livius (Marcus Livius Drusus): MÖ 91'de *tribunus* olmuş, çıkardığı bazı yasalardan ötürü *Senatus*'la karşı karşıya gelmiş ve intihar etmiştir.

Livius (Lucius Livius Andronicus): Roma'ya esir bir köle olarak gelip daha sonra verdiği dersler ve Yunan tragedyalarından ve komedilerinden yaptığı uyarlamalarla Latin edebiyatının başlangıcında rol üstlenmiştir. bkz. 2.39.

Lucius Cassius (Lucius Cassius Longinus Ravilla): MÖ 137'de *tribunus* olarak halk duruşmalarında gizli oylama yapılmasını öngören bir yasa sunmuştur.

Lucius Cotta (Lucius Aurelius Cotta): MÖ 70'te *praetor*.

Lucius Gellius (Lucius Gellius Publicola): (MÖ 132-54) MÖ 72'de *consul* olmuş, Pompeius'un destekçisi olup MÖ 63'te Cicero'yu desteklemiştir. Metnin devamında da geçtiği üzere, filozoflara uzlaşmaları için yardımcı olmuştur.

Lucullus (Lucius Licinius Lucullus Ponticus): MÖ 74'te *consul* olarak Mithridates'e karşı ordunun başında olmuştur.

Lycaonia: Anadolu'da Toros Dağları'nın kuzeyinde kalan bir bölge.

Lycurgus: (MÖ 900-800) Sparta devletinin efsanevi kurucusu, yasa koyucusudur.

L. Tarquinius (Lucius Tarquinius Superbus): Roma'nın MÖ 534-509 yılları arasında hüküm sürmüş olan son kralıdır.

Macer (Gaius Licinius Macer): MÖ 68'de *praetor* olmuş, Livius tarafından da kullanılan, en az on altı kitaptan oluşan bir Roma tarihi yazmıştır.

Magistratus: Roma'da yüksek devlet memuriyetidir. En tepedeki *consul*'lerden, en aşağıdaki devlet memuruna kadar her görevli bu kapsamdadır. Türkçe Roma hukuku literatüründe *magistra*'lık olarak karşımıza çıkan bu hizmet alanındaki memurlara da *magistra* denir. Oysa Latincede *magistra* sadece "kadın yönetici" anlamındadır, buna karşın askerî ya da sivil tüm devlet memurlarına *magister* denir, örneğin "süvari komutanı" *magister equitum*'dur. *Magister*'lerin farklı dönemlerde farklı nitelikleri olmuşsa da, genelde değişmeyen bazı nitelikleri vardır: (1) her bir makamda birden fazla *magister* bulunur, (2) görev süreleri mutlaka sınırlıdır, (3) *magister*'ler yaptıklarından mutlaka sorumludur, ya görev başındayken ya da görevleri bitince hesap verirler, (4) görevlerinin karşılığı olarak maaş almazlar (Umur 25-28).

Manes: Ölmüş insanların ruhları.

Marcellus (Marcus Claudius Marcellus): MÖ 166 ve MÖ 155 yıllarının *consul*'ü.

Marius (Gaius Marius): MÖ 157-86 yılları arasında yaşamış ünlü Romalı komutan ve devlet adamı.

Megillus: bkz. Cinias ve Megillus.

Melampus: Kuşlar ve diğer hayvanlarla konuşabildiğine inanılan efsanevi Yunan kâhin.

Metellus (Quintus Caecilius Metellus Numidicus): MÖ 109'da *consul*, Iugurtha'ya karşı savaşmış, başarılı olmuşsa da MÖ 108'de yerine Marius getirilmiştir. MÖ 100'de *tribunus* olan Marius'un emekli askerlerle ilgili

bir yasa düzenlemesinden ötürü sürgüne zorlanmış, bir ya da iki yıl sonra geri çağrılmıştır.

Mopsus: Apollon ile Teiresias'ın kızının oğlu olan ünlü kâhin.

Musa: İlham perisi; müzik, edebiyat ve sanat tanrıçası.

Naevius (Gnaeus Naevius): (doğ. MÖ 270) Yunan ve Roma konulu tragedyalar ve çok sayıda komedi eseri kaleme alan, Latin edebiyatının en eski yazarlarından biridir.

Nil: Mısır'daki büyük nehir.

Nomophylaces (tekili *nomophylax*): Yunanca aslı νομοφύλαχες olan bu bileşik sözcük "yasa koruyucuları" anlamındadır ve birçok Yunan kent-devletinde yasaların işleyişini kontrol etmekle yükümlü bir ekibin adıdır. Kapsamlı bilgi için bkz. Dyck 550-551.

Numa Pompilius ve Egeria: Egeria (ya da Aegeria) Roma'da pınarların, su kaynaklarının tanrıçasıdır, hamile kadınları koruduğuna inanılır. Bununla birlikte, Egeria'nın, Roma'nın ikinci kralı olan Numa Pompilius'un her danıştığında yanına gelip kendisine önemli konularda fikir verdiği ve ikisinin özellikle de geceleri ormanda buluştuğu şeklinde bir inanış da vardır. Karş. Plutarchus, *Numa* 4.2; 13.1; 15.5.

Nummus (çoğulu *nummi*): Değeri düşük bir para, *sesters*.

Odysseus (Ulixes): Homeros'un *Odysseia* destanında yurduna dönüş macerasının anlatıldığı Ithacalı Odysseus'a Calypso tarafından ölümsüzlük teklif edildiyse de Odysseus yurduna ve ailesine dönmek için bu teklifi geri çevirmiştir.

On İki Levha (Yasaları): MÖ 450'den önce Roma'da yazılı yasalar mevcut olmadığından örf ve âdete göre hareket edilirdi, ancak bu politik ve yasal hareket tarzı kentin kurucu ve soylu ailelerinden oluşan *patricii* sınıfının lehineydi. *Patricii* ve halkın çoğunluğunu oluşturan *plebs* sınıfı arasındaki toplumsal çatışmalar ve politik

anlaşmazlıklar MÖ 450'de on kişilik bir ekibin yasaları yazıya geçirmesini gerekli kılmıştır. Solon'un yasalarının örnek alınması için Atina'ya gönderilen heyetin dönmesiyle birlikte üzerinde anlaşılan yasalar on iki levhaya yazılmış ve herkesin okuyabilmesi için Forum'da bir yere asılmıştır. Bu levhalar dördüncü yüzyılın başlarında kaybolduysa da içeriği Cicero'nun bu eseri gibi kaynaklar vasıtasıyla sonraki nesillere aktarılmıştır.

Orithyia: bkz. Aquilo ve Orithyia.

Otuz yönetici: Otuz yönetici ya da tiran Peloponnessos Savaşı'ndan sonra (MÖ 414) demokrasinin kesintiye uğradığı Atina'da yönetimi ele geçirmiş Sparta yanlısı oligarklardır.

Panaetius: (MÖ 185-110) Babylonlu Diogenes ile Tarsuslu Antipater'in öğrencisiydi. Roma'da Scipio Aemilianus'un etrafında gelişen entelektüel çevrenin önemli isimlerinden biriydi. Romalı düşünürlerin ama özellikle de Cicero'nun üzerinde fikren etkisi büyüktür.

Patricii: Kökü Roma'nın en eski tarihine kadar uzanan soylu ailelerden oluşan sınıf.

Per aes et libram: "Bronz ve terazi aracılığıyla" anlamına gelmekle birlikte bir hukuk deyimine dönüşmüştür. Soyu çok eskilere giden bazı hukuki uygulamalarda bronz ve terazi kullanılırdı. Buna göre, dava görüşülürken tanık olarak beş Romalı vatandaş ve bir de teraziyi tutan kişi (*libripens*) hazır olurdu.

Phaedrus: (MÖ 140-70) Cicero'nun MÖ 88'den önce Roma'da dersini dinlediği Epicurusçu filozof.

Philippus (Lucius Marcus Philippus): MÖ 91 yılının *consul*'ü.

Phrygia: Yunan mitolojisinin kahramanlar döneminde birçok kahramanın yetiştiği Sakarya Nehri civarında bir bölge. Latin şiirinde bazen Romalıların anayurdu olarak da anlatılır.

Pisidia: Anadolu'nun güney kesiminde bir bölge.

Piso (Lucius Calpurnius Piso Frugi) MÖ 149'da *tribunus*, MÖ 133'te *consul* ve MÖ 120'de *censor* olmuştur. Roma'nın kuruluşundan başlayan yedi ciltlik bir tarih eseri kaleme almıştır. krş. Cicero, *De Oratore* 2.53.

(Mytileneli) Pittacus: (MÖ 650-570) Ünlü bir yasa koyucu. İçilen içkinin etkisiyle, işlenen suçlara verilecek cezaları iki katına çıkarmıştır.

Plebs: *Patricii* sınıfından olmayan, Roma halkının büyük bir kısmını oluşturan sınıf.

Polemo: MÖ 314-270 arasında Academia'nın başı olan Atinalı filozof.

Polyidus: Corinthuslu efsanevi bir kâhin.

Pompeius: "Büyük" sıfatıyla da bilinen Gnaeus Pompeius (MÖ 106-48) MÖ 70 yılının *consul*'üydü, birinci *triumviri*'de görev aldı ve iç savaşta Caesar'a karşı savaştı.

Pontifex (çoğulu *pontifices*): Krallık döneminde kralın da dâhil olduğu dinî kurulun her bir üyesine *pontifex* denirdi. Kurulun üye sayısı önce altıya, sonra dokuza ve on beşe çıkarılmış, hatta farklı dönemlerde daha fazla *pontifex* olduğu da görülmüştü. *Pontifex*'ler tüm meseleleri ama özellikle de *ius civile*'ye ilişkin hukuki sorunları din ve toplumsal kültler bağlamında değerlendirirdi. *Magistratus* makamına hukuki meselelerde öğüt verir ve hukuki sorulara cevaplar (*responsa*) arardı. bkz. *Ius pontificium*.

Pontifex maximus: En büyük *pontifex*, tüm *pontifex*'lerin başı. Roma devletine ait dinî işlerin büyük bir bölümünü denetlemekle görevliydi.

Privilegium: Özel yasa.

Publius Scipio (Publius Cornelius Scipio Nasica Serapio): MÖ 138'de *consul*, MÖ 133'te Gracchus kardeşleri ve taraftarlarını öldüren senatoryal çetenin lideri.

Pythagoras: (MÖ 570-495) Özellikle de evrene ve yaşama ilişkin sayı mistisizmiyle bilinen filozof.

Quirinus: Romulus'un tanrılaştıktan sonraki adıdır.

Romulus: Roma'yı kuran ve ilk kralı olan efsanevi kişilik.

Roscius (Quintus Roscius Gallus): (öl. MÖ 62) Cicero'nun yaşadığı dönemde Roma'nın en meşhur aktörüydü.

Sabazius: Phrygialı Dionysus ya da Zeus.

Sacerdos (çoğulu *sacerdotes*): Genel olarak kamuda ve özelde görevlendirilen din adamı.

Samos: Ege Denizi'nde bir ada.

Saturninus: bkz. Apuleius.

Scaevola (Quintus Mucius Scaevola): (1.2'de bahsedilen) Genç Plinius'un şair olduğunu söylediği (*Epistulae* 5.3.5) MÖ 54 yılı *tribunus*'u ve Quintus Cicero'nun dostu (Rudd-Powell 238).

(2) Scaevola (Quintus Mucius Scaevola): Atticus ve Cicero'nun derslerine katıldığı (bkz. Cicero, *De Amicitia* 1; Nepos, *Atticae Noctes* 1.4) *augur*, Scaevola'nın hukukla ilgili görüşleri 2.47'den itibaren paylaşılır.

Scaurus (Marcus Aemilius Scaurus): MÖ 115'te *consul*, MÖ 109'da *censor*. MÖ 100'de *Senatus*'u Saturninus ve taraftarlarına karşı yönlendirmiştir.

Scipio (P. Cornelius Scipio Aemilianus Africanus): MÖ 147 ve MÖ 134'te *consul*, MÖ 142'de *censor* olmuş ve MÖ 146'da Kartaca'yı ve MÖ 133'te Numantia'yı fethetmiş bir komutandı. Bir ihtimal 185 yılında doğmuş olan Scipio MÖ ikinci yüzyılın Roma'sındaki en önemli figürlerden biridir ve Cicero'nun *De Re Publica*'sındaki diyaloğun esas konuşmacısıdır.

Senator: *Senatus* üyesi.

Senatus: Yaygın görüşe göre "yaşlı" anlamındaki *senex* kelimesinden gelen *Senatus* ilk anlamıyla "Yaşlılar meclisi" olarak düşünülebilir. Krallık döneminde *Patres*, yani "Babalar" anlamındaki "aile reisleri"nin oluşturduğu ve kralın yanında bir danışma kurulu olarak hizmet eden *Senatus* cumhuriyet döneminde politik rejimin ana unsurlarından biri olmuştur. Görevleri kabaca dev-

let mallarını kollamak, maliyeyi idare etmek, dışişlerini idare etmek, savaş ve barış ilan edilirken görüş bildirmektir.

Sextus Tarquinius, Tricipitinus ve Lucretia: Sextus Tarquinius Roma'nın son kralının oğludur, Tricipitinus adındaki saygın bir Romalının kızı olan Lucretia'yı taciz etmesinden ötürü Roma halkı soyluların önderliğinde ayaklanmış, kralı ve ailesini kentten sürerek monarşinin son bulmasını ve cumhuriyet döneminin başlamasını sağlamıştır. Lucretia cumhuriyet döneminde, burada olduğu gibi, sıkça hatırlanan bir figürdür.

Sisenna (Lucius Cornelius Sisenna): MÖ 78'de *praetor* olan Sisenna, Cicero'ya karşı Verres'i savunmuş, Girit'te Pompeius'un elçisi olmuş ve MÖ 67'de ölmüştür. Roma'nın kökeniyle ilgili kısa bir eser yazmış ve MÖ 90 ile 78 yılları arasındaki Sulla dönemini anlatan bir tarih eseri kaleme almıştır.

Soli: Cilicia'da bir kasaba.

Solon: (MÖ 638-558) Atinalı devlet adamı, yasa koyucu ve şairdir.

Speusippus: Amcası Platon'un ölümü (MÖ 347) üzerine Academia'nın başına geçen filozof.

Stipulatio: Sözlü akit.

Sulla (Lucius Cornelius Sulla): MÖ 138-78 yılları arasında yaşamış olan ünlü Romalı komutan ve devlet adamı.

Sulpicius (Publius Sulpicius Rufus): MÖ 88'de *tribunus*. Livius Drusus gibi İtalyanları otuz beş kavme ayırmak isteyince *Senatus*'la ters düştü, Marius'un desteğini aradı, ancak onun rakibi olan Sulla Roma'da egemen olunca öldürüldü.

Thales: (MÖ 624-546) Felsefenin kendisiyle başladığı düşünülen presokratik doğa filozofu.

Theophrastus: MÖ 370-285 arasında yaşamış olan Theophrastus hocası Aristoteles'in ardından MÖ 323'te Peripatetik okulun başına geçmiştir.

Theopompus: Isocrates'in öğrencisi olan Chiuslu Theopompus (MÖ378-300) ünlü bir tarihçidir. Sparta'nın egemenliği konusuna yoğunlaşarak Thucydides'in eserini devam ettirmiş ve elli sekiz kitaptan oluşan başka bir tarih eseri daha kaleme almıştır.

Theseus: Mitolojide Minotaurus'u öldürmesiyle de bilinen Atina kralı.

Tiberius Gracchus (Tiberius Sempronius Gracchus): Scipio'nun kuzeniydi, MÖ 133'te tribunus olmuş ve kamu topraklarının Romalı fakir halka dağıtılmasını öngören bir toprak reformu önermişti. Bunun üzerine soylu senatoryal sınıfla çatışmış ve Scipio Nasica önderliğindeki bir çete tarafından öldürülmüştü.

Timaeus: Sicilya'nın kuzeydoğusundaki Tauromenium'da doğmuş olan Yunan tarihçidir, yazdığı tarih eseri Cicero ve Polybius'un temel kaynakları arasındadır.

Titius (Sextus Titius): MÖ 99'da *tribunus* olmuş ve önerdiği bir toprak reformu daha sonra reddedilmiştir.

Torquatus (Aulus Manlius Torquatus): MÖ 244 ve 241'de *consul*.

Tribunus (çoğulu *tribuni*): İlkin genel olarak "kavim, kabile", sonra da krallık dönemine kadar uzanan politik bir bölümlenmenin özel bir ismi olarak "Roma halkının her bir kesimi" anlamındaki *tribus* teriminden doğmuş ve bir makamı imleyecek şekilde, "belli bir insan topluluğunun yöneticisi, koruyucusu" anlamında kullanılmıştır. Örneğin *tribuni militum* "askerlerin tribunus'ları", *tribuni plebis* "*plebs* sınıfının *tribunus*'ları" anlamındadır. Bu örneklerden ikincisinin sayısı MÖ 449'dan itibaren ona çıkmıştır, görevleri de *plebs* sınıfını koruyup kollamak ve hukuki sorunlarını çözmek, mecliste oturup *consul*'lere ve *Senatus*'a *plebs* sınıfının sorunlarını aktarmaktı. Karşılığında *plebs* sınıfı da *tribunus*'larına boyun eğer, onları korurdu.

Tribus: bkz. *Tribunus*.

Tusculum: Latium'un eski ve güçlü kentlerinden biridir.

Tyamis: bkz. Epirus ve Tyamis.

Ulixes: bkz. Odysseus.

Vates: Kâhin, gelecekten haber veren şair.

Vennonius: MÖ ikinci yüzyılda yaşamış olan Vennonius ünlü tarihçi Dionysius Halicarnassus'un kaynaklarından biridir.

Vesta bakireleri: Vesta Roma devlet ocağının tanrıçasıdır, başka görevleri yanında, Vesta Tapınağı'nda yanan ebedî ateşi her daim korumaları için tanrıçaya eşlik eden kadınlara Vesta bakireleri ya da rahibeleri (*Vestales virgines*) denir.

Xenocrates (Chalcedonlu): MÖ 339-314 arasında Academia'nın başı.

Xenophon: (MÖ 430-354) Atinalı komutan ve yazar.

Xerxes: MÖ 486-465 yılları arasında Persia kralı. Yunan tapınaklarını yaktırmasıyla ilgili olarak bkz. 2.26.

Zaleucus: (MÖ yedinci yüzyıl) İtalya'daki Locri'nin Yunan yasa koyucusu.

Zenon (Citiumlu): (MÖ 335-263) Stoa okulunun kurucusu.

Kaynakça

Cicero. *M. Tvlli Ciceronis De Re Pvblica, De Legibvs, Cato Maior, De Senectvte, Laelivs De Amicitia.* (Ed. J. G. F. Powell.) Oxford University Press, Oxford, 2006.

——, *The Republic, The Laws.* Çev. N. Rudd. "Giriş ve Not", N. Rudd-J. Powell. Oxford University Press, Oxford, 1998. [Rudd-Powell kısaltmasıyla]

——, *On the Commonwealth and On the Laws.* Çev. James E. G. Zetzel. Cambridge University Press, Cambridge, 1999. [Zetzel kısaltmasıyla].

——, *Devlet Üzerine.* Çev. C. Cengiz Çevik. İthaki Yayınları, İstanbul, 2014.

Homeros. *Odysseia.* Çev. Azra Erhat-A. Kadir. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, 2015.

Atkins, Jed W.. *Cicero on Politics and the Limits of Reason: The Republic and Laws.* Cambridge University Press, Cambridge, 2013.

Atlan, Sabahat. *Roma Tarihi'nin Ana Hatları: I. Kısım Cumhuriyet Devri.* Türk Tarih Kurumu, İstanbul, 2014.

Becker, Ernst. *Technik und Szenerie des ciceronischen Dialogs.* Tez. Münster, 1938.

Benardete, Seth. "Cicero's De Legibus I: Its Plan and Intention", *The American Journal of Philology* 108.2 (1987): s. 295-309.

Berger, Adolf. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law.* The American Philosophical Society, 1980.

Carney, T. F.. "Cicero's Picture of Marius", *Weiner Studien* 73 (1960), s. 83-122.

Courtney, Edward. *The Fragmentary Latin Poets.* Oxford University Press, Oxford, 1993.

Dolganov, Anna. "Constructing Author and Authority: Generic Discourse in Cicero's 'De Legibus'", *Greece & Rome*, Second Series 55.1 (2008), s. 23-38.

Dyck, Andrew Roy. *A Commentary on Cicero, De Legibus.* University of Michigan Press, Michigan, 2004.

Evans, Richard. J.. *Gaius Marius: A Political Biography*. University of South Africa, 1994.

Ewbank, W. W. (ed.).*The Poems of Cicero*. University of London Press, London, 1933.

Hirzel, Rudolf. *Der Dialog: Ein literarhistorischer Versuch 1*. Leipzig, 1895.

Koshcaker, P.-Ayiter, K.. *Modern Özel Hukuka Giriş Olarak Roma Özel Hukukunun Ana Hatları*. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1977.

Mariani, Luigi. *Arpinum and Its Antiquitates: In the Days of Cicero*. Grosvenor and Co., 1871.

Petersson, Torsten. *Cicero: A Biography*. Biblo & Tannen Publishers, 1963.

Sihler, E. Gottlieb. *Cicero of Arpinum: A Political and Literary Biography*. Yale University Press, New Haven, 1914.

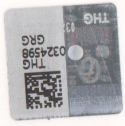
Smith, William (ed). *Dictionary of Greek and Roman Geography 1*. Little, Brown, and Company, Boston, 1854.

Steed, Kathryn L. Seidl. *Memory and Leadership in the Late Roman Republic*. Tez, University of Michigan, 2008.

Umur, Ziya. *Roma Hukuku: Tarihî Giriş-Kaynaklar-Umumî Mefhumlar-Hakların Himayesi*. Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1974.

Cicero (MÖ 106 - MÖ 43): Romalı büyük devlet adamı, hatip ve düşünür. Gençliğinde felsefe ve hukuk eğitimi aldı. Hitabet sanatındaki ustalığıyla consul*'lüğe dek yükseldi. Roma'yı birey, geleneksel toplum düzeni ve devlet üçgeninde ele alan konuşmaları, felsefi ve teknik eserleriyle her çağın insanını etkilemeyi başarmıştır.*
Devlet Üzerine *isimli eserinin devamı olan* Yasalar Üzerine *Platon'un* Yasalar *isimli eseriyle benzerlikler taşır. Diyalog tekniğini kullanan eser, hukukun doğal kaynaklarını, yasaların nasıl düzenlenmesi gerektiğini, sınıflar arasında toplumsal uyumun nasıl sağlanabileceğini ele alır. Hukukun doğal kaynaklarını ele aldığı ilk kitabı, dönemin dinî uygulamalarına ve yasalarına, makamların görevlerine dair görüşler izler.*

C. Cengiz Çevik (1983): İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Latin Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun oldu. Antik Roma'nın klasik Latincesi, Roma kültürü ve tarihi konularında çalışmalarını sürdürüyor. Ortaçağ ve Yeniçağ felsefecilerinden fragmanlar çeviriyor. Francis Bacon'ın Sermones Fideles Sive Interiora Rerum *ve* De Sapientia Veterum *adlı eserlerinin çevirileri üzerinde çalışıyor.*Göksel Kürelerin Devinimleri Üzerine *ilk kez Latince aslından eksiksiz olarak çevirdi. Cicero'nun* Yükümlülükler Üzerine *isimli eserini de Türkçeye kazandırdı.*

9 786053 328889

KDV dahil fiyatı
12 TL